

PRIGIMTINĖ GAMTOJAUTA: *BUVIMAS IŠVIEN*

Viktorija DAUJOTYTĖ

■ ĮVADINĖS PASTABOS

Svarstant prigimtinės kultūros klausimus, gamta neapeinama, ar kalbėtume apie žemę, ar apie šventus medžius, ar apie įsigyventas vietas. Gamta yra mūsų gimtyje, tą sako ir kalba: *gimti, gymis, giminė, gamta, gamas*. Esame giminaičiai iš pačios gamtos; *gamtojautą* galime suvokti ir kaip tos giminystės žymę. Žodžio turinys yra kitęs (dar Motiejaus Valančiaus ar Simono Daukanto raštuose gamta reiškia ir prigimtį). XX a. įsivertina gamtos, kaip visumos, apimančios visa, kas kuriuo nors būdu yra, suvokimas. *Gamtojauta* bendriausia prasme reiškia gamtos jautimą, jautimus ir pajautimus, jų išsiplėtojimus žodyne, kasdienybėje, šventėse, kūryboje. Tai esminė prigimtinės kultūros tema, bet dažnai liekanti tik bendrais pasvarstymais, akivaizdi tik konkrečiuose sąlyčiuose.

Žmogiškąjį skritulį apibrėžia ryšiai-santykiai: su gamta, su kitu, kitais, su Dievu, su tuo, kam suteikiamas šventybės statusas, su tėvu ir motina, su vaiku, su mokytoju. Gamtinis laukas plačiausias, visur (ir savyje pačiuose) susitinkame su gamta. Žmogus yra gamtos, gamtiškas. Kita vertus, išsiskyręs iš gamtos kaip jos protas, dvasia. Dabartinis visatos suvokimas neteikia labiau pagrįstų prielaidų manyti, kad galimi ir ne žmogiški suvokimai, vertinimai.

Antropocentrinis pasaulėvaizdis kaip neišvengiamybė turi ir savo ribas. Kokios alternatyvos? Ar *ekologinė sąmonė* galėtų būti suvokta ir kaip antropocentrizmo alternatyva? Kokie santykiai tarp gamtojautos, gamtonaudos, gamtosaugos? Iš kokių būsenų formuojasi žmogaus santykiai su gamta ir kaip jie būsenas pakeičia, kokių turime pasirinkimų? Ką mums sako patirtis? Ką patiriame iš literatūros? Ar ryškėja kokie dėsningumai? Kaip turime reaguoti į pasirodančias naujas sąvokas, tokias kaip *gamtos kapitalas*, *gamtos teikiamos naudingos paslaugos*, taip pat ir *ekopaslaugos*.

Dar tarybmečiu įsigalėjusi *gamtonaudos* sąvoka (Jono Čepinskio „Šimtas gamtonaudos mįslių“ (1988)), teigianti tik materialistinę gamtos supratimą. „Gamta – mus supantis materialus pasaulis – tai didelė ir sudėtinga

sistema, sudaryta iš gausybės įvairiai ir glaudžiai tarpusavyje susijusių komponentų“ (Čepinskis 1988: 5). Kaip tik tai, kad gamta suvokiama vien kaip materialinė, pagal materijos dėsnius veikianti ir pagal juos pažįstama visuma, ir leidžia žmogui peržengti jos pačios nubrėžtas ribas.

Metodologinis gamtojautos, kaip lietuvių prigimtinės kultūros sando, aiškinimosi kelias paprastas: grįžti prie to, kas jau yra paaiškėję, papildyti, remtis tautosaka ir literatūra, bet nepažeisti jų atskirosios vertės, pasitikėti, kiek tai įmanoma, liudijimais, patirtimi. Laikytis fenomenologinio tako – tirti patiriant, patirti tiriant. Iš esmės ir šiame tekste remiamasi medžiaga, kurios atskirai nuo pasirinkimo, nuo suvokimo nėra. Nėra atskiro tiriamojo gamtojautos objekto, tik sąmonės medžiaga, suteikta prigimtinės kultūros, tad jai ir priklausanti. Fenomenologinis tyrimas ir kaip mąstymas, ir kaip mąstymo siužetas, kuris pats save kuria ir nors lieka fragmentuotas, bet siejamas to paties mąstomojo lauko.

Iš naujai pasirodžiusių mąstymo apie žmogaus ir gamtos santykius atramų: *tylioji kultūra*, lyg koks prigimtinės kultūros podirvis, *dėsnis* ir *išimtis*, *atlieka* ir *liekana*. Ryškiau apšviečiamas *gailestis* – gal ir giliausia šaknis, gyva ir tada, kai nustoja veikti kiti motyvai.

Bendresni gamtojautos svarstymai apima ir ekologinės sąmonės pasiaiškinimus. Gilesni klodai iškyla iš gailesčio įgilinimų, iš gamtojautos virpesių tautosakoje, literatūroje, sekant lyg savaime besiformuojančias alternatyvas, kuriomis siekiama iš centruotos žmogaus būties pereiti į *buvimą lygiai*, *buvimą išvien*. Prieveiksmis *išvien* (iš *vieno*), reiškia būdą (*kartu, drauge*), bet kartais ir *erdvę, laiką*. Yra *tai*, kas yra *išvien*, *neišskaidomai*. Balys Sruoga kaip tik tuo neišskaidomumu motyvavo lietuviškosios Jurgio Baltrušaičio lyrikos tėvynės temos savitumą: ne atskiri vaizdai, bet sutelkta visuma, tėvynės meilė išplaukia „iš visumos jausmo, iš visatos aprėpimo“ (Sruoga 1942: 121). Aprėpiama *buvimu išvien*, iš kurio jutiminį tikrumą įgyja ne tik *jūra, giria, kalnas*, bet ir tokios abstrakčios sąvokos kaip *tėvynė*.

SANTYKIO SU GAMTA ASPEKTAI; EKOLOGINĖ SĄMONĖ

Pirminis žmogaus įsigyvenimas gamtoje, gamtinėje aplinkoje, siekiant išlikti, išsilaikyti, išsaugoti palikuonis. Rasti saugesnę vietą, patogesnę, kad būtų miškas, vanduo, laukymė. Slėptis nuo darganos, šalčio – dengtis, susikurti ugnį. Pirminis santykis su gamta yra reikmeniškas. Reikmeniškas išlieka visuose žemę dirbančio, iš žemės gyvenančio žmogaus rūpesčiuose. Kasdienybėje visi gyvenimo vertinimai yra praktiniai, pragmatiški. „O žemė?“ – bandau paklausti devyniasdešimtmetės, pasakojančios apie sunkų savo, savo šeimos gyvenimą. Lyg ir tikiuosi kažko – tokia kalbi, taip lengvai liejasi graži aukštaičių kalba. *Nag gera buva žemė, prie muolia, ir bulvas, ir linai, ir duonas ažtekdeva.* Žemės gerumas – ar derlinga, ar dera, kas sėjama, sodinama. Ežeras žuvingas buvęs, pasigaudavę – ir berniokai, ir tėvokas. Tik pievos nekokios, šlapios, žolė aštri. Iki pat ežero. Gyvulius išsėti sunku būdavę. Ar dainuodavę? Kaipgi, dainuodavusios. Ji pati storą balsą turėjusi, padėdavusi, tardavusi. Kai pavargdavom, *tađu*, kaip ir poilsis. Ar gražu, kai dainuodavot? *Nag gražu*, kaip pasakysi. Sunku atskirti gryną gamtos reikmę ir gamtos pajautimą, dainavimą, kad pailsėtum nuo sunkaus darbo, ir dainavimo gražumą. Viskas *išvien*.

Pagrindiniai žmogaus santykio su gamta aspektai: būti palankioje gamtinėje aplinkoje, naudotis gamta, kad išgyventum, saugotis, kad naudodamasis nesunaikintum, saugoti, kad būtum saugus, kad išliktum. Jausti gamtą, kad būtum žmogus, kad patirtum gailestį, liūdesį, džiaugsmą. Aiškūs, į žmogaus buvimą, į jo turinį sutelkti santykiai. Neryškios, jei savaiminės, gamtinės veiklos reglamentacijos. Lietuvoje jau beveik šimtas metų veikia ir gamtos saugos įstatymas. Gamtojauta persmelkia ir gamtonaudą, ir gamtosaugą. Santykio su gamta pradžia yra ir savijautos žymė: matau medį, kad jis yra, matau ir tai, kaip jis yra: pavasarį apsipila lapais, rudenį juos numeta, žiemą nuogas, vienišas. Santykis su gamta užsimezga *reikmenišškai*: ne medis kaip toks, bet medis, įvertinamas pagal poreikius: užstos nuo vėjo, galėčiau išlipti, jei koks pavojus, stiprus ir tiesus, tinkamas sienojui, jei jau renčiamas koks būstas, jei jau galvojama apie sieną, pravers ugniai, jei pasausęs. Pirmieji orientaciniai ženklai – iki to medžio, prie to

vandens. Kalbos radimasis – ir iš to, kas pačioje gamtoje yra kalbiška, garsinga. Balsų perėjimas ir į tylą, į rimties, atodūsio laiką. Rimties, dermės, santarvės suintensyvintoje sąmonėje susidaro gilesnis gamtojautos ratas, ratilas, iš esmės kūrybinis – senosios dainos ar naujųjų laikų eilėraščio gamtojauta ir kaip savijauta, savijauta ir kaip gamtojauta, galiausiai – pasaulėjauta. Kūrybos veiksmas yra išlyginantis, dermė, kai visi veikia vienas kitą netrikdomai. Pusiausvyrą (kaip ir visa kita) saugo ribos.

Kai žmogus pats savyje nejunta ribų, jų nesaugo, pažeidžia ir kito, galiausiai ir gamtos ribas, garantuojančias ekologinę pusiausvyrą. Žmogaus gamtinės veiklos racionalumas, sutelktas į greitesnę naudos gavimą, dažnai pasirodo kaip neracionalumas. Gamtonaudai pritrūksta gamtojautos. Ekologinės pusiausvyros numanymas ir saugojimas kyla iš *ekologinės sąmonės*, jos atskirojo aspekto, vadinamo *ekologine etika*. Šaknis, prie kurios vis turime grįžti: gr. *oikos* – namas, vieta, tėviškė; *eko* – sudurtinių žodžių pirmoji dalis, rodanti ryšį su namais, su *ūkiu* (kartais pagalvojama, kad gr. *oikos* ir lietuvių kalbos *ūkis* giminiški, bet vargu). Simono Daukanto *ūkis* tebeturi ir platesnę reikšmę nei tik namų valda, gali būti išplėstas iki tėviškės ar krašto: *ūkės rėda* reiškia bendrą krašto tvarką („Rėda senovės lietuvių“) (Daukantas 1976: 61). Bendriausia prasme *ekologija* yra mokslas, tiriantis santykius su aplinka: kokie jie yra, kokie galėtų ar turėtų būti, kad gyvenimas nepažeistų nei gyvenančiojo, esančiojo, nei aplinkos. Ir *ekonomija* pirmiausia yra *oikonomia* – toks namų tvarkymas, kuris būtų naudingas, efektyvus įvairiais požiūriais. *Ekologinė sąmonė* – žmogaus sąmoningumas, apimantis savo namus, savo aplinką, kuri darosi vis labiau globali. Pirmutinėje kultūroje, auginusioje namus ir namų žmogų, ekologija yra siauresnė: prasideda savu kiemu ir plečiasi iki tėviškės ar tėvynės. Dabartinė sąmonės ekologija neišvengiamai turi įgyti ir globalumo matmenį. Plastiku teršiamo ne tik savo jūros pakrantę, teršiamo ir pasaulio vandenį. Bet ekologinė sąmonė, ekologinis sąmoningumas nėra tik tarša, tik atliekų problemos. Tai ir pamatinis klausimas, kaip teisingai gyventi, kaip užmegzti ir išsaugoti santykius su kitu. Ekologinės sąmonės nusiteikimas – patirti būties džiaugsmą, džiaugsmo išmintį, darant prielaidą, kad džiaugsmas kyla iš išimčių, bet yra maitinamas gyvenimo dėsnių. Ir svarbiausio iš

jų – teisingumo sau ir kitam. Taip tvarkytis savo *ūkyje* (oikumenėje), kad užtektų šviesos ir vandens, kad nebūtų alkanų, kad oštų medis, kad žydėtų gėlė. Ekologinis sąmoningumas priartina išmintį, kuri pasirodo ir kaip paprasčiausia kasdienybė, kurioje veikia dermė ir darna.

Giliausios žmonijos patirtys rodo, kad gamta neprieštarauja išminčiai, o išmintis – gamtai. Rezultatyviausiai žmogus veikia lokaliai, bet veikdamas artimiausioje aplinkoje, mąstyti jis turi kiek įmanoma plačiau. Gamtos globalumas pirmesnis nei prekyba ar tai, kas galiausiai pasirodo kaip kapitalo ir jį lydinčių procesų visuotinumas. Suvokiant gamtą, būtinas ne tik etinis, bet ir estetiškas santykis. Gamtos grožis gali būti pirminis, kartinis akmuo, kuris suaktyvina ir kitus principus. Atrodo, kad tai vėlesnės patirtys, bet archeologija rodo, kad savo būstui ir priešistoriniais laikais žmogus rinkosi gražias vietas. Gražų, harmoningą kraštovaizdį turėtų aplenkti pramonė, naudingųjų išteklių ieškojimas. Beje, išsiskiriantis kokio augalo grožis gali būti ir kenksmingas ekosistemai – juk Sosnovskio barštis išskirtinis, įspūdingas augalas, sodintas ir darželiuose. Išsiskirianti, neįprasta išvaizda gali būti ir perspėjimo signalas ekosistemai. Ekologija – ir tikslusis mokslas, ir humanitarinis. Ekologija jungia ir gamtos, ir humanitarines disciplinas, biologinius bei socialinius aspektus. Geriausiai ištirtos pirminės ekosistemos. Sudėtingiausia ekosistema – didmiesčiai. Galbūt ir todėl, kad juose gamta nepajėgia atlikti reguliuojančio vaidmens, ji virsta tik naudojimo ir naudojimosi objektu. Gamtos virtimas objektu naikina ekologinį sąmoningumą, galiausiai gamta tik kaip objektas ir yra ekologinio nesąmoningumo pasekmė.

Žmogus yra gamtos naudotojas – neišvengiamai. Ir pats yra gamtos sunaudojamas – taip pat neišvengiamai. Svarbus skirtumas tarp gamtos naudojimo, ją jaučiant, ir naudojimo nejaučiant, neapmąstant. Jaučiančiam, gailinčiam, bet priverstam kirvį pakelti žmogui medis palenkia galvą. Kaip lietuvių pasakoje nuskriaustai našlaitei šakas su aukso obuoliais palenkia obelis. Apeigomis, ritualais nuo amžių siekta užsitikrinti žemės, vandens, saulės palankumą. Tai mitiniai gamtojautos reliktai. Malonybiniai kreipiniai į žemę, saulę yra gamtojautos gramatikos pradžia, išlikusi seniausiose dainose. Jausti prielankumą ir galimybę kreiptis, kreipiniu užsitikrinant globą ir saugą. Tai

dvasiniai gestai – iš šių šaknų prasideda kultūra, kūryba. Kultūrai būtinas gamtos palankumas. Įdirbti žemę, kad sėkla dygtų. Bet ir kokiu nors būdu paprašyti žemės palankumo. Iš čia žemės darbų ritualai. Ritualo siekiama darna neatskiriama nuo grožio, nuo estetinio veikimo. Ne užmirškime, kad gr. *aisthetikos* reiškia jutiminį, jautimišką santykį. Grožį, kaip ir visa kita, patiriame kūnu, kūniškai.

Perėjimas nuo reikmens prie paties gamtos objekto, reikmeniškumo papildymas grožiu, malonumu, – tai ir turėtų būti gamtojautos pradžia. Žvilgsnis stabdomas prie medžio kaip savaime reikšmingo. Savaime esančio. Matau medžio šakas, lapus, paukštį, kuris nutūpia, girdžiu: šlama, ošia. Jaučiu medį esant ir tada, kai jo nematau, negirdžiu. Medis yra ne dėl to, kad jį matau. Medis tiesiog yra. Bet tai, kad aš jį matau, jaučiu esant, veikia mano paties buvimą. Būti geriau, saugiau. Bijau dėl jo, kad vėtra nenulaužtų; gaila, jei taip atsitinka. Ir dar – kas itin svarbu mąstant apie gamtojautą – gražu. Matau, kad medis, ir matau, kad tai gražu. Kad mirga lapai, kad šviesa ir šešėliai, kad spalvos. Gamta, gamtojautos keliama jutimai yra pirminiai grožio šaltiniai. Gamtojauta neatskiriama nuo pirminės estetikos. Iš prigimtinės kultūros matyti, kad pirminiai estetiški potyriai ir estetiškos praktikos formuojasi iš gamtojautos. Gamtojauta yra ir vidinio susižinojimo, ir žinių apie gamtą šaltinis. Lietuvių pasaulėjautoje medis itin stiprus, turime galimybių kalbėti apie *miškojautą* kaip svarbų gamtojautos sandą, kuris yra stipriai paveikęs literatūrą (Simonas Daukantas, Adomas Mickevičius, Antanas Baranauskas).

Žmogaus reikmės (prasimaitinti, susišildyti) neturėtų būti tik priešinamos gamtojautai, kartais jos gali būti glaudžiai susijusios. Iš savo ankstyvosios patirties bandyčiau paliudyti reikmių, gal ir ritualinių, susipynimą su gamtojauta. Prisimenu iš kokių 1949 ar 1950 metų, rodos, kad prieš Velykas; babūnėlė triūsėsi po namus, tvarkėsi, kažką kepė, paskui apsivilko senu drabužiu su giliomis kišenėmis ir išėjo pro duris; *jau maus ė pelkis*, – beveik pikta pasakė jauniausia dukra; sarmata, jei kas pamatys, kaip ubagė kokia, – pridūrė. Grįžo negreit, iš palaikio balakono gilių kišenių išsiėmė kelis kiaušinius, įdėjo į katiliuką su svogūnų lukštais. Išėmė skaisčiai oranžinius, beveik raudonus, vienas buvo įskilęs. „Suvalgyk, tas anties, nebijok, sveika tau bus, nebijok, dar ankstus laikas,

tik vieną iš lizdo paėmiau, jei reiks, dar pasidės, jei kada imsi iš paukščio lizdo, niekad paskutinio.“ Žinojimas iš jutimo–jautimo, jautimas iš žinojimo, kas ir kaip. Tik trupinys iš didesnės visumos, kodėl Velykoms, tai senajai gamtos nubudimo šventei, reikėjo laukinio paukščio kiaušinio, kodėl jį reikėjo duoti vaikui, menkam, ligotam, nuolat pagailimam. Suprantama, kad pradžių pradžioj laukinio paukščio kiaušinis buvo tik maistui, išgyvenimui, aišku, kad vaikams pirmiausia. Bet ta būtinoji reikmė į kažką perėjo, transformavosi, galbūt veikė ir paraleliai kaip perėmimas, pasidalinimas. Kaip ryšys su paukščiu. Iki šiol žmogus užverčia galvą, rudenį išgirdęs išskrendančius paukščius; atrodo, kad tai su juo atsiveikina, pamoja ranka, atsidūsta: ak, sugrįžkite.

Kelios mintys apie atsiminimą kaip liudijimą, apskritai svarbų prigimtinės kultūros suvokiniams. Aišku, kad penkerių metų vaikas kokį epizodą prisimena ne dėl to, ką iš jo atsimena vėliau. Tikriausiai ir mano atminty tas anties kiaušinis ir su juo susijusios aplinkybės įstrigo dėl aštresnės tetos reakcijos (nuo mažumės babūnėlė nuo visų „gyniau“), dėl *kitokio* kiaušinio, o gal kad saulė jau švietė pro pietryčių langą (iš tiesų juk nežinau dėl ko, bet bandau spėti), o po šešių ar septynių dešimtmečių tą staiga iš atminties iškilusį epizodą lyg peršviečiu visu savo žinojimu, visais išgalvojimais į prigimtine kultūrą, iš to kylančiomis supratimo galimybėmis šį į vaiko atmintį įstrigusį epizodą atpažinti kaip svarbų. Dabar (bet tik dabar) atrodo, kad tikrai dar susidūriau su pirminės reikmės ir pirminės gamtojautos vienumu.

Gamtojauta yra ir pirminis transcendentinis takas: sąmonės persikeldinėjimai, jungtys. Matau rudenio medį, jaučiu, kaip jis virpa visais savo lapeliais, bet iš tiesų tarsi ir save tame medyje matau – savo liūdesį, savo praeinamybę. Tas matymas, ta žvilgsnio trajektorija yra begalinė, vis prasitęsianti, kad ir iki Janinos Degutytės („Vėjau, vėjau, už mane paliudysi, medis nedainuoja iš gaidų, apsipylęs lietumi ir liūdesiu“). Tai ne tik *dabar*, tai begaliniai pasikartojimai, *kartotės*, pakopos, tai žymės, paliktos kalboje: metaforų tinklai prasiplečiančioms akims. Gamtojautos tinklai. Iš jų jutimo formuojasi pirminė gamtosauga, prasidedanti iš *savisaugos*, iš jos atsišakojanti. Janinos Degutytės imperatyvas: „Neužpūsk pienės pūko, / Neužpūsk...“ Bus tamsu tą besaulį vidudienį.

APIE LIEKANĄ IR ATLIEKĄ

Antropocentrinis pasaulėvaizdis senka, skeldėja, aižėja, trupinamas technologijų visagalybės ir silpstančio žmogaus pasitikėjimo pačiu savimi. Gyvename kažko pertekę ir vis kažko stokodami. Pramogų, laisvalaikio industrijos nebeteikia savaiminio džiaugsmo. Sukeltas džiaugsmas nėra būties džiaugsmas. Būties džiaugsmas toks pat savaiminis kaip žydėjimas: savaimingumas iškeltas daugybės būtinumų. To, kas atlieka, vis daugiau. Bet vis daugiau ir to, ko trūksta. Labiausiai trūksta to, kas lieka, kas neišnyksta. Neįveikiama atskirtis tarp *liekanos* ir *atliekos*. Liekana – *likutis*, *likmena*; fizine prasme tai, ką galima palikti rytdienai, panaudoti kam kitam, jei turime galvoje medžiagą, kokį materialų pavidalą. Kas atliko nuo žmogaus valgymo, bus gyvuliui ar gyvūnui; motinos drabužis – dukteriai. Skiautė – lėlės drabužėliui. Kūrenti tik tai, kas iš medžio kūno nebetinka lentoms ar skiedroms. Iš tiesios šakos nutašytas miestas dar kelis metus palaikys tvorą, tik paskui pateks į ugnį. Santykis su tuo, kas atlieka nuo pagrindinio veiksmo, pirminio siekinio, greičiausiai priklauso prie svarbių prigimtinės kultūros principų: tikslingai naudoti tai, ką dar galima naudoti. Ieškoti būdų, kaip panaudoti. „Iš kiaulės man nieko neatlieka, – sakydavo mano babūnėlė – kai Lietuva tik kūrėsi, tai ir šerius sunaudodavom, priduodavom į kooperatyvą.“ Linguodavo galvą, matydama, kad nevykusios šeimnininkės paskerstos kiaulės žarnas varnos tampo. Kai mažėja liekanų, daugėja atliekų.

Liekana turi ir metafizinę skirtį – kas tarsi pereina į kitą sritį. Toks yra simbolio kelias. Simbolio galių turintys medžiai: ažuolas, liepa. Neišsipildžiusi ar kaip nors sukomplikuota meilė virsta gyvenimo liūdesiu, bet lieka ir lyg koks šviesulys: ir manęs neaplenkė, ir aš patyriau, ir su manim... Fenomenologiškai galvojant, liekana – iš intensyvumo; kuo intensyvesnis patyrimas–išgyvenimas, tuo labiau kažkas *liekasi*. *Atlieka* – iš ekstensyvumo, iš to, kas yra daugiau nei būtina, kas per kraštus. Liekana neskaidi, lyg užsibaigianti savim. Atlieka, kai nebepanaudojama, išmetama. Plastikinė dėžė, didelė pakuotė. Kur išmesti? Kur yra ta vieta, kuri ir pati būtų *atliekama*, tam, *kas atlieka*. Liekanos ir kaip kažkokios persikeitimo galimybės jautimas įstato sąmonę į rėmus. Liekana nedidėja, jos horizontas vis

tolsta. Atliekos didėja, jų daugėja, šiukšlynų horizontai priartėja.

Šiandienos žmogus yra racionalesnis, jo pasirinkimai ir sprendimai labiau susiję su nauda, su tuo, kas labiau apsimoka, daugiau rūpinasi savim nei kitais, mažiau skaito, daugiau žiūri. Žiūrėjimas-matymas yra ir pirminis ženklų skaitymas. Bet dabar skaitome nebe gamtą, nebe dangų ar mišką. Skaitome *ekraną*, ne pirminę medžiagą, o tai, kas jau pagaminta, ką nors teigiant ar įteigiant. Vaizdai trumpina laiką, bando plėsti erdvę, bet tik iš vaizduotės resursų, kurie atrodo senkantys, todėl reikia vis daugiau siaubo, baimės dirgiklių. Literatūros, apskritai meno klasika veikia ir liekanos principu – išlikti sąmonėje, palikti patirties žymę. Jono Biliūno „Kliudžiau“ pabaigoje beveik tiesiogiai apie liekaną ir kalbama; vienatinis šūvis: „aš jį ligi šiolei dar tebenešioju savo krūtinėje...“ Iš to, kas intensyviai patiriama ir vaiko amžiuje, lieka kažkas, ko negalima užmiršti, bet kas pasikeičia: tas pats, bet ir kitas. Strėlė iš vaikiško lanko, virstanti šūviu, galiausiai simboliu to, ką nešiojamės savo krūtinėje. Liekanos kelias yra ir simbolio formavimosi kelias.

Ekologinį santykį dažnai suvokiame siaurai – kaip kovą su atliekomis, kaip atliekų tvarkymą. Galbūt iš tiesų esam pamišę *liekanos* problema: kaip gyventi, kaip vartoti ir kaip naudoti gyvenimą, buvimo gyvu paskolą, kad kažkas vis *liktų*, atsidėtų, kad iš to, kas lieka-paliekana, rastųsi kažkas gyvybingo, kas padidintų ir nesibaigiančios gimtės galimybes. Ir ne tik žmogaus. Bet su atliekų, su vis augančiu atliekimu nuo to, kas sunaudojama, problema susijęs tik žmogus. Ir kuo labiau žmogus atsiskiria nuo gyvojo pasaulio, nuo žemės, kuo labiau telkiasi į didmiesčius ir megapolių, tuo labiau didėja atliekos ir mažėja liekanos, likmenos.

IŠIMTIS DĖSNIO VISUOTINYBĖJE: ŽVILGSNIS Į VYDŪNĄ

Gamtos dėsniai – visuotinybė, privalomybė. Bet svarbu suvokti ir išimtis. Gyvenimas yra hierarchiškas, kad ir kaip jaustumėmės lygūs su lygiais, lygūs tarp lygių, kažkieno galva aukščiau, kažkieno akys mato toliau, įžvelgia giliau. Kažkieno širdis jautresnė, o ausis muzikalesnė. Mūsų tautosakos klasika inspiruota tų giliau matančių, toliau žvelgiančių, jautresnių,

imlesnių, muzikalesnių. Tik moralinės normos tiems, kurie prigimties išskirti, neleidžia išskirti.

Matyti išimtį dėsnio visuotinybėje ir žvelgiant į gamtą. Vydūnas, jautęs prigimtinių kultūros svarbą, senatvėje (1948 metais, jau Vokietijoje) paliudijo atsiminimą iš vaikystės rankraščiu likusiame apmąstyme (Vaclovo Bagdonavičiaus archyvas) „Kaip mane veikė aplinka ir ką iš to pasidariau“. Jis pasakoja tokį atmintin įstrigusį epizodą: „Žiemos metu tėvas naktį žadindavo, kad žiūrėtume pro langą į rugių lauką, sniegu apklotą, kur rausinėjo stirnos ir kiškiai ir palaidas didis mūsų šuo tarp jų <...>“ Vaizdas, rodomas tėvo. Tėvas yra garantija, kad tai pamatyti svarbu. Sniegu apklotas rugių laukas teikia galimybę pasimaitinti kiškiams ir stirnoms. Be žalos būsimam derliui. Ir didelis šuo jų nepuola – tarsi jaučia, kad alkani, gal ir išbadėję, jei eina prie namų. Tėvas, būdamas mokytojas, tai supranta ir kelia vaikus iš miego, kad *tai* pamatytų. Tai ne taisyklė, tai išimtis, išimtis, kad didelis šuo nesivytų stirnos ar kiškio. Nevytų nuo namų. Išimtis labiau nei taisyklės persiformuoja, virsta kažkuo kitu. Taisyklės mažiau tepaliečia, žvelgiame į jas kaip į savaime suprantamus, atskiros apsisprendimo nereikalaujančius dalykus. Mūsų pedagogika, apskritai moraliniai mokymai yra orientuoti į dėsnius ir taisykles, išimtis paliktos nebent gramatikai – ir tai prabėgom, kam mokytis to, kas taip menka ir nereikšminga. Retas tėvas keltų iš miego naktį vaiką, kad parodytų vaizdą pro langą, kažkuo ypatingą, netaisyklingą. Miegas svarbiau. Bet reikia patirti išimčių, kad aiškesni būtų dėsniai. Galbūt – atliekos labiau iš dėsnių, liekana – labiau iš išimčių. Galbūt – atliekos visada daugiskaita. Liekana – visada vienskaita.

Tai, ką būsimasis filosofas, mąstytojas, rašytojas išsineša iš vaikystės kaip gilų patyrimą ir jo neužmiršta iki senatvės (galbūt jį net šiek tiek paryškina), vyksta *tyliai*, tarsi nepastebimai. Tyledami vaikai su tėvu žiūri pro langą, kur žiemos lauke ganosi laukiniai žvėreliai ir jų namų didelis šuo tarp jų, taikus, neagresyvus. Visuma, buvimas kartu (želmenis skabančių, šuns, žiūrinčių pro langą vaikų, tik žiūrinčių, matančio jų tėvo, tarsi norinčio ir savo vaikams tą visko buvimą-matymą sykiu įteigti). Tas *buvimas sykiu* gali būti suvoktas kaip mūsų prigimčiai kultūrai būdingos gamtojautos bruožas.

Kad ir kokią temą paliestume, turime pradėti nuo visumos, nuo prigimtinės kultūros. Gamtojauta yra jos buvimo būdas, atrama. Gamtojauta yra tyli, jaučiantys gamtą net jos garsume yra tylūs. Gal ir todėl pasirodė prasminga prigimtinės kultūros turinį papildanti *tylioji kultūra*, – šią sąvoką radau dzūkų (gimusių Lazdijų rajono Gerdašių kaime) kraštotyrininko, žygeivio Juozo Prapiestio (1949–2013) knygoje „Amalo uogos“. 1998 metais išėjo jo knyga „Pasaulė prasideda sodzun“, kur brėžiama konceptuali linija – pasaulis prasideda nuo sodžiaus. Vaikystės patyrimai jungiami su sodžiaus saulėlydžio apmąstymais. Retas atvejis, kai susiduriama dar su vientisu pasaulėvaizdžiu, išbandytu pasaulio. Jo baugijų katastrofų (nuo pokario rezistencijos iki Černobylio). Prigimtinės kultūros padas – gamta. „Iš tos pradžios pradžios, iš kultūros kūdikystės dar yra kalnai, kloniai, upės, pelkės. Tai reljefas, kraštovaizdžio kontūrai. Ant jų, kaip ant griaučių, augo kultūros kūnas – miškai, laukai, pievos. Tai aplinka, kurioje gimsta kultūra. Įsikuria žmogus, gyvena, naudoja mišką, žemę, upę, kalną, pelkę – viskas, kas yra aplink, reikalinga, viskas stebima ir mėginama suvokti. Kraštovaizdis įauga į žmogaus kalbą, prisiminičius, dainas, pasakas, per šimtmečius keliauja iš vieno gyvenimo į kitą. Galiausiai lieka tik žodis, kuris mums jau nieko nesako, bet perduoda pirmąją aplinkos vaizdinį ir yra tarsi praeities kultūros kodas: Nemunas, Gedašiai, Pidėmė...“ (Prapiestis 2016: 46). Kraštovaizdžio įaugimas į kultūrą, peraugimas. Didieji pasaulio istorijos ratai sukasi sukibdami su mažaisiais, o tie mažieji ratai randasi ten, kur susidaro pirminės žmonių bendruomenės. Tik atrodo, kad didžioji pasaulio istorija tarsi praeina aplenkdamą kaimus, jų žmones, bet „savo buvimu jie palieka pėdsaką žemėje, kaip ir miestų kultūra ar didžiųjų žmonių gyvenimai. Tik šios tyliosios kultūros esmė visai kita. Jai lyg kitas tikslas žemėje skirtas – ne skleisti, o gilėti ir parodyti, kad, be didžiųjų pasaulio problemų, šalia mūsų visada yra artimas žmogus, jaučiantis, kenčiantis, geras ar nelabai. Būti žmogumi – sau ir kitam, savo žemei – štai jos linkmė“ (ten pat). Tylioji kultūra – savitas prigimtinės kultūros apibūdinimas. Tylioji – turinti kryptį gilėti. Ta didžioji istorija, tereišianti tik nuožmius galingųjų susidūrimus, įtraukiančius, pasiglemžiančius daugelį likimų, kruvina

ir smurtinga, nepraeina pro tyliuosius kaimus, kartais net juose centruojasi – kaip kruvinoji pokario rezistencija. Nežinome, ar mažosios žmonių istorijos (drugelio sparnų plastėjimai) turi kokios įtakos didžiosioms, bet kad didžiosios laužo, žlugdo niekina mažąsias, – patvirtinta tūkstančius kartų. Ir tos ekodramos, tie žmogaus oikumenos drebėjimai mūsų kampe lyje yra susiję ir su pokario krauju, ir su mūsų *ūkių* katastrofomis...

Mintis, kuri atsišakojo: manoma, kad dabartiniu laiku, postmodernizmo ar postpostmodernizmo epochoje didysis pasakojimas nebesitęsia. Bet juk ne taip. Ar bent ne visai taip. Pasakojimai tęsiasi žmonių likimais, jų siužetais, kurie gali prasidėti ne tik iš didžiosios, bet ir iš tyliosios kultūros. Dar daugiau – iš tyliųjų žmonių. Ir knygos „Amalo uogos“ esminiai siužetai gali būti suvokti kaip didelio pasakojimo grandys, pasakojimo, prasidedančio nuo pokario, kai tylioji prigimtinė kultūra, dar stipri ir gyvybinga, susiduria su jėga, veikiančia visai pagal kitus dėsnius ir įstatymus. Susiduria kruvinai, dramatiškai, didžiai galiai nesilaikant nei garbės, nei moralės, nei gailesčio, privalomo žmogui. Ir kaip tik todėl atsiranda tokia baisi sumaištis, kurioje herojai ir išdavikai atsiduria pernelyg arti vienas kito. Kartais ir vienas kitame. Ir lietuvių tauta, kaip žmogiškasis visetas, staigiai silpsta, žemėja, lyg prarastų ne tik žemę kaip nuosavybę, bet ir žemę po kojomis – atramą. Taip, tai sunkus pasakojimas, bet didieji pasakojimai nėra tik herojiniai. Tiksliau – nebėra. Kosminei katastrofai prilygstanti Černobylio avarija; Juozas Prapiestis mobilizuojamas jos „padarinių likvidavimui“, beviltiškam valymui to, kas neišvaloma. Rentgenas po rentgeno – iki ribinės dozės. Jotva, senoji jotvingių žemė ta Pripetė, galvoja žygeivis ir Romuvos dvasios žmogus Juozas Prapiestis, tad reikia ją apginti: jauni lietuviai mirtininkai dar bando rasti prasmę. Bet kosminės katastrofos akivaizdoje jos nebėra.

Didžiojo pasakojimo svarbiausias požymis – mažųjų žmogaus likimo ratų susikabinimai su didžiaisiais: tėvynės, gamtos, pasaulio, kosmoso. Poezijos dalyvavimas, brėžiant pačias trapiąsias likimo linijas, išnyrančias iš jutimo, kad tai – „tavo gyvenimas žemėje“. Gyventi jaučiant gailestį – gal tai ir aukščiausias moralinis gyvenimo principas. Gailestis – *buvimo išvien* aukščiausias taškas.

Dzūkija. 2007 m. Arūno Baltėno nuotrauka.

GAILESTIS; GAILESČIO KILIMAS IŠ LIETUVIŠKO RUDENS

Romualdas Granauskas: „Kartais atrodo, kad už mane viską rašo gailestis: to, kas buvo, to, ko nebuvo, to, kas galėjo būti...“

Taip, galima galvoti, kad lietuviškos gamtojautos gilioji šaknis yra *gailestis*. Ir kad yra gailesčio prigimtinė spalva, susijusi su krašto gamta, su gamtos būdu. Kad senas žodis, nuo pirmųjų, seniausių raštų: *gailestis*, *gailesis*, *gailesys* (rodos, labiau žemaičių), *gaila*, *pagaila*... Kalbininkas Vytautas Vitkauskas iš mano krašto, iš Pavandenės, užrašęs pavyzdį šiaurės rytų dūnininkų žodynui (1976) apie moterį: *ana ba šėrdys, ba gailėse*...

Žodžiais beveik nepasiekiamą ekologinę moralę, kurios ašis yra *gailestis*. Ekologinė moralė kaip pasaulėvokos sandas veikia ir gamtojautoje. *Gailestis* persmelkia gyvąją ir negyvąją gamtą. Pajuntamas žmogaus pasaulio

vientisumas: kokios nors skriaudos veiksmu blogį atgręžiu į save. Ir atvirkščiai. Auksinė etikos taisyklė, nugludintu pavidalu išreikšta Biblijoje: nesielk su kitu, kaip nenorėtum, kad su tavim būtų elgiamasi. Turimas galvoje žmogus, bet tikėtina, kad iki žmogaus pakylama arba kad nuo žmogaus pakopos leidžiamasi iki kiekvieno gyvo, o ir negyvo. Auksinę etikos taisyklę komplikuoja tai, kas būtina žmogaus išgyvenimui: ir būtinybė medžioti, žudyti. Bet, kaip rodo seniausi kultūros tekstai, būtinybė nusikalsti gyvybei yra gaubiamą saugančių, perspėjančių ritualų. Iki dabarties prasismelkia gailesčio ir būtinumo nusikalsti sandūros. Gali būti, kad šios sandūros veikė kaip viena iš galių, intensyvinusių sąmonės brendimą, savivoką, savimonę. Ankstyvasis Albino Bernoto eilėraštis „Baltoji plukė“ (1960), gražus staiga prie žiedo sulaikyto dalgio motyvas.

Bet kas yra pats *gailestis*? Širdies reakcija, atsiliepimas. Būsena, viena iš žmogaus

patiriamų būsenų. Išsiskirianti jautresnėmis reakcijomis; vienais atvejais jos yra įcentrinės, kaupiamos, išgyvenamos savyje, kitais – išcentrinės, kai imamas kokių nors veiksmų pakeisti tam, kas kelia gailestį, nes silpnesnis, trapesnis, reikalingas pagalbos, paguodos. Iš įcentrinio gailesčio – refleksija, kūrybiniai gestai. Iš išcentrinio – pastanga veikti. Išcentrinis gailestis racialesnis; jis pasirodo ir gamtosaugoje. Įcentrinis lieka gamtojautoje, jos refleksijose. Svarbus kūrybai. Bet iš esmės tai neatskiriama.

Gailestis iš žvilgsnio į kitą. Iš kito pamatymo, pajautimo, kaip jis yra, kaip jam yra. Visose kalbose artimos pirmojo (pirminio) klausimo formos: *kaip gyveni, kaip tau einasi, kaip tu esi*. Jau formalizuotos, lyg ir bereikšmės, bet juose tebeslypi bandymas kitą pajusti, užmegzti kontaktą. Bendroji gailesčio būseną kiekvienu atveju pasirodo ir veikia skirtingai. Gaila kenčiančio, gaila mirštančio. Gaila našlaičio. Gaila nuskinto ir numesto žiedo. Bet gaila ir pamestų ar prarastų pinigų. Dainuojame apie prarastą meilę, bet apie prarastus pinigus lyg ir ne – tai supaprastinta mintis iš vieno rusų literatūros kritikos klasiko. Lyg ir panašių jautimų esminė skirtis: nepanaudojama ir panaudojama; gailestis to, ko niekaip ir niekur nepanaudosi, bet gal ir neužmirši visą gyvenimą, o prarasti pinigai tik negerumas, kuris praeis. Praeinamybė, kuri nepraeina, – tai *ontologinis gailestis*, vėl ir vėl sužadinas, grįžtantis, lyg išsijęs gamtoje, jos garsuose, spalvose, paveiksluose.

Jei mąstome žmogaus būsenų ir gamtos patyrimų sąlyčius, tai galima prielaida, kad mums, Lietuvos žemės gyventojams, gailestis, jo raškos gali sietis su lietuvišku rudeniu, žmoniškųjų prasmų požiūriu, pačiu turtingiausiu metų laiku. Ilgi, monotoniški ir melancholiški, spalvingi ir nuobodžiai pilki, vėjuoti ir nepaprastos voratinklių ramybės. Lietuviškas ruduo tarsi susidaro iš kelių rudenių, iš kelių klodų, iš skirtingo šviesos ir tamsos pasiskirstymo, iš skirtingų ritmų. Ruduo turi ypatingo žmoniško iškalbimo: praeinamybės, mirties, tamsos intensyvėjimo, bet ir šviesos properšų, pirmųjų šalnų sidabro, voratinklių, paskutinių žiedų atkaklumo. Ir visus tuos kintančius rudens ritmus jungia gailesčio fonas: gamta praranda visa, ką sukaupe dygdama, želdama, augdama, žydėdama. Bet viskas sugrįš, iš esmės ji nieko nepraras, bet gamta to nežino. Žino tik žmogus – ir pirmiausia žino savo praeinamybę, vienkartę,

nepasikartojimą. Ir iš čia gailestis: praeinamybės gailestis, kuris savo apimtimi sutampa su gamtos nežinojimu, kad grįš, kad pasikartos. Gailestis yra ir susitaikymas: tik kartą, tik vieną kartą viskas. Rudens patyrimas priartina religinę transcendenciją – tai būdinga Šatrijos Raganos jausenai, kurios aukščiausias taškas yra apysakoje „Sename dvare“ – lyrinės refleksijos pobūdžio:

Ruduo. Šnabžda po kojomis pageltę lapai; šen ir ten tebekvepia rezetų keras; valandomis diemedžiai dvelkia savo mistišką kvapą. Bet tai vien taškeliai rudens kvapo dugne – mirštančių lapų kvapo. Ant kiekvieno stiebelio kabo voratinklių siūlas. Rodos, tolimame kapinių kampe atsisėdo Melancholija ir, pridengusi savo plačiu sidabrinu šydu šventąjį lauką, tyliai skambina rudens simfoniją. Apie nukritusius lapus, apie nuvytusias gėles, apie vėjų dejavimus, apie lytaus teškėjamą juodomis naktimis, apie pilkų rūkų skaras, apie raudonas šermukšnių kekes, liūdnei kabančias ant nuogų šakų.

Kalbinė gailesčio muzika. Rudens ontologija, pereinanti į ontologinį gailestį, bet ir vėl sugrąžinamą prie konkretybės. Žvilgsnis į varganą moterį, kuri pasilenkusi ant kapo daigsto žieminės gėles. Iš aukštai, iš grynai sąmonėje susiformavusios *melancholijos* leistas žemyn. Prieti, atsisėsti ant akmens, prakalbinti suvargusią, verkiančią moterį, tvarkančią mirusio vyro kapą, pamatyti jos įjuodusias, nudirbtas rankas, išklausyti patį gyvenimą, kuriame viskas ir su viskuo susiję. Gailestis suriša – ir tai, kas aukšta, ir tai, kas čia pat – prie ko reikia pasilenkti.

Sąmonės nuotrupos: labai šalta kovo pradžia, ėriuojasi avys, viena atsiveda du, ir viskas gerai, sausai pakreikta, prie avies prigludę maži garbanoti padarėliai nesušals. Kita tris – du balti kaip ir pati avis, o trečias juodas, juodojo nemaitina, nosimi stumia tolyn. Mama bando ir taip, ir taip, ir avį laiko įspaudusi į kampą, ir neša pieno su žinduku, – nieko. „Nesiterliok, – sako tėvas, – tegu tik tuos du išmaitina.“ Šaltą vakarą, jau sutemus, mama pareina juodąjį ėriukėlį pasikišusi po kailiniais. Sulaukia pavasario troboj. Vėl – jau visai prieš lapkritį. Dargana, užsitęsęs lietus. Pagaliau gyvulius, karvę, veršiuką, dvi avis suleidžia į tvartą. Troboj žiburys, kūrenasi ugnis. „Ir gyvuliukams šilta“, – sako mama. Ir mums, dar mažiems, šilčiau todėl, kad ir gyvuliukams nešalta.

„Ugniaspalvėje lapėje“, pirmojoje savo knygelėje, išleistoje 1983 metais, Vanda Juknaitė parašė sakinį, kurį galima suvokti kaip tikėjimo *buvimu išvien*, kaip žmogaus pasaulio tvarumo išpažinimą; pasaulio, neatskiriamo nuo šventumo, reiškiančio ir kažko aukštesnio už save pripažinimą, ir pasidalinimą saviimi su silpnėsiu. Pasidalinimas saviimi kyla iš gailesčio; kai daliniesi, kai globoji, esi kartu: „Mergaitės sterblėje miegojo avinėlis, surietęs kojytes, priglaudęs sau prie šono pilką mažutę galvą.“ Kalbos gailestingumas – iš labai akylaus žvilgsnio, iš tikslaus mažo gyvūnėlio kūno padėčių matymo, iš tikslų proporcijų: mažos mergaitės mažoje sterblėje miega mažas avinėlis – paveikslas, kuris sulygina plotmes (vaiko ir gyvūnėlio), o dėsniai suteikia išimties šviesą, įgyjančią šventumo atspalvį. Taip, *plotmių sulyginimas*: žmogus, net jei vaikas, turi jaustis esąs kartu, esąs lygiai. Vaiko džiaugsmui to ir užtenka. Suvokimas sąmonę lyg pakelia aukščiau, bet buvimo kartu neišardo; sąmonės ekologija – tai *buvimo kartu* principas, *bendro ūkio* principas.

Prigimtinėje kultūroje tas *buvimas kartu* neapėmė viso gyvenimo. Kur veikė giliau ir iš giliau, ten buvo daugiau būties džiaugsmo, ten ekologinė sąmonė skleidėsi ir dar nepatirtais momentais, pereidavo į kūrybą. Bet buvo ir tamsiau. To tamsumo patirčių likę ir mano gyvenime. Vaizdas, kurio taip ir neužmiršau: lietingą rudenį, gal jau rugsėjo pabaigoj, kurių dvylikos metų grįžau iš mokyklos. Takiukas per pelkę, vasarą ji būdavo pravažiuojama, į rudenį – klampu. Pagėręs kaimynas iš lauko su pakrautu vežimu važiuojo tiesiai ir įklimpęs. Botkočiu mušė arkli, tas šoko į viršų, suklupo, tada užėjo į priekį ir pradėjo kumščiu daužyti snukį. Kaip žmogų į veidą. Bėgau neatsigręždama, *durnius*, ištarė tėvas, bet nuėjo, padėjo ištraukti vežimą. „Bijok tokių, kas gyvulį muša, tas nieko nepasigailės“, – jau buvau įsiminusi tokių ir panašių perspėjimų. *Perspėjimas, draudimas* yra pirminiai ekologinės sąmonės ugdymo principai – iš vyresnių, iš šviesesnių.

Gailestis Marcelijaus Martinaičio pasaulėvokoje kaip atskira tema, jau ir tyrinėta. Nuo grynojo gailesčio ritmo ieškojimo „ant rudens laukų juodų“ („Ant rudens / laukų juodų / aš neturiu baltų žirgų“) iki *avelės*, iki „Kvailutės Onulės raudos“: „Ir pagailo Onulei / vyturio lizdo dirvone, / ši rytą į kūdrą įkritusios bitės / ir smėlyje vaiko pėdos.“

Čia galima įeiti į dar nereflektuotą lietuvių literatūros lauką – nuo XX a. pradžios, nuo Jono Biliūno „Kliudžiau“, Igno Šeiniaus „Naro“ pasiekti Česlavą Milošą, ontologinės gamtojautos rašytoją. „Isos slėnis“ yra lyg sutelktas centras. Atsiminimo takas, nors ir romanizuotas. Vaiko sąmonė – joje gailestis pasirodo (Jonas Biliūnas tai suprato), o jei nepasirodo, tai niekada ir nepasirodys. Dar vaiko, paaugliuko dalyvavimas kurtinių medžioklėje kurtinių tuoktuvių metu. Tomas mato paukštį, kuris tuoj bus nušautas. „Šūvis. Tomas mato, kaip kurtinys, net nekrustelėjęs sparnais, atsiplešia nuo šakos, kaip krinta, tarsi nubrėždamas ore ilgą brūkšnį <...>. Aplaižo sukepusias lūpas. Jo širdis kupina laimės ir padėkos Viešpačiui. Paima paukštį už galvos ir pakėlė sulig pečiais – nukaro jam iki pat kojų.“ Ir kažkas keičiasi Tomo galvojime; jis juk „troško suprasti įvairias gyvas būtybes, ilgėjosi tokios santarvės su jomis, kokios nebūna“. Ir galiausiai nušautas kurtinys pavadinamas *laimikiu*.

Vėlesnis epizodas – su voveraite. Nušautas, pats to nesitikėdamas, mažytę voverytę. Biliūniškas „Kliudžiau“ vaizdinys: nukritusi ant samanų letenėlėmis ji graibosi už krūtinėlės, kurioje ryškėja kruvina dėmė. „Klūpodamas prie voveraitės, Tomas verkė, ir jo veidas persikreipė nuo vidinės kančios. Ką dabar daryti, ką daryti? “ Prisimena, kad močiutė pasakodavo, kad jis mažas rinkdavęs sode į krepšelį vynuogines sraiges „ir iš gailesčio nešdavęs prie Isos“. Vandeny sraigės žūdavo – deja, mūsų gailestis dažnai yra tik mūsų gailestis.

Trumpai apie panašų epizodą iš Tado Ivanausko prisiminimų (Ivanauskas 1994: 51) apie tetervinų medžioklę, kurioje dalyvauja dar vaikas, su vaikišku šautuvu. Šaudo smulkius paukšteliu, staiga pamato kanapėtą tetervą ir keturis tetervinukus, jau paaugusius. Gerai nusitaikęs ir šovęs. „Ir... o neapsakoma laimė! Tetervinas nukrito, ir jį, dar tebeplasnojančią, jau turiu rankose.“ Ir jokio gailesčio. Visame šio gamtininko gyvenime lemia racionalus santykis su gamta, racionalus mokslinis pažinimas, racionalūs veiksmai. Jei medžioklė galima ir joje dalyvauji, tai laimė nušauti gražų didelį paukštį. Bet kuriuo atveju laimė. Laimi, gauni laimikį.

Nors keliais sakiniiais apie ypatingą, dramatišką, gal net ir tragišką mūsų kultūros atvejį – apie poetę Danutę Paulauskaitę (1945–2004). Sunkiai sirgo, vieniša gyveno Skuodo pakrašty, tėvų sodyboje. Šalo ir badavo,

ir laukdama pagalbos, ir bijodama ar nesugebėdama ją priimti. Rašė dienoraštį. Ką nuolat įrašydavo: 1996 sausį: jei nepajėgsiu imti save į rankas, nepastatysiu paminklų tėvams, „nebe-pašersiu paukščių kitą žiemą“. Vasarį: „Kalbėkimės, mama, gaila paukščių, gyvulių. Kiek aš pinigų sušėriau paukščiams. Nesirūpink, mama, visi, kas aplink mane, yra pašerti.“ Po dienos: „Viešpatie, dėkui Tau, mama, ir tau, kad vakar pajėgiau nueiti į miestą parnešti maisto paukščiams ir kitiems.“ Dar po kelių dienų, vis dar vasarį: „kaip man gaila gyvulių ir paukščių“. Jau pavasarį: „Turiu baisią vienatvę, ištėriau baisią žiemą, išmaitinau paukščius! Mama, išmaitinau paukščius.“ Jau balandžio pabaiga: „Aš turiu kuo ilgiau gyventi – lesinti paukščius. Aš turiu uždirbti paukščiams, benamiams gyvuliams <...>.“ Į pabaigą ir gegužė: „Viskas tebėra arti, aš visuomet saugosiu namus, net jei visko netekčiau. Lesinsiu paukščius žiemą, net jei pati badaučiau.“ Vasaros vidurys: „Tvarkyti namus. Viskuo dalintis su gyvuliais ir paukščiais, kurie buvo mamos draugai.“ Po kelių dienų, liepos 17 d.: „Greit mirsiu iš bado. <...> Stingstu iš siaubo prieš artėjančią žiemą. Gaila, kad nepalikau kiaunei duonos <...>. Reikia daug prirašyti, kad rudenį ir žiemą galėčiau pašerti gyvulius ir paukščius“ (Paulauskaitė 2007, 259–297).

Tokio gailėsčio gelmę sunku pasiekti. Sunku suvokti. Galiausiai ji reiškia ryšio su pasauliu šaukimą, tai paskutiniai signalai. D. Paulauskaitė kalba apie visus gyvulius, visus paukščius. Kalba apie žmogaus įsipareigojimus. Gailestis atrodo, o iš esmės ir yra, iracionalus. Giliausių gailėsčio motyvų negalima paaiškinti.

Ir senosiose dainose nuolat gailima: motulės, tėvelio, seselės, brolelio, bendrojo būvio dalyvių. Bet gaila ir jaunystelės. Gaila dobilėlio ar rūtelės, jų perkeltinės prasmės nesunaikina konkretaus jutimiškumo.

Dalgio ir žolyno (dažniausiai dobilo) akistata senosiose dainose. Iš žemaičių: „Augin tievas du sūnelių“.

Veinas brolis šeina pjuovi
Ir graže dainava,
Untras bruolis šeina pjuovi –
Dide gaile verki.

Vai tu bruoli, bruoli mona,
Ko tep gaile verki:
Ar tau gaila žaliuo lunkuo
Baltų duobilelių?

Ir tada, kai atsakoma, kad gaila motinėlių, seselės ar jaunos mergelės, išlieka bendriausia galimybė gailėtis ir *balto dobilėlio*.

Saugoti tai, nuo ko esi tiesiogiai priklausomas, kas yra būtina, reikalinga, yra viena. Ne-užteršti vandens, versmės, iš kurios geri, – gerai, būtina. Bet tokios saugos neužtenka, kad Albinas Bernotas būtų galėjęs ištarti:

Vaiko sielą turi, vandenie,
Tu vaivorykštėm žydinčio atspindžio verge,
Ne tave gal žmonių giminė,
O save savo chemijom dergia?
(„Neišėik, pasilik“)

Vaikas, kūdikis galėjo būti stipriausia pirminio ar net pirmųkščio gailėsčio šaknis.

(Pradžia. Tęsinys kitame žurnalo numeryje)

Pranešimas skaitytas XV Prigimtinės kultūros seminare „Prigimtinė gamtojauta ir ekologinė sąmonė“, vykusiame 2018 m. birželio 28–liepos 1 d. Pervazninkų k. (Šakių r.)

LITERATŪRA

Čepinskis 1988 = Jonas Čepinskis. *Šimtas gamtonaudos mįslių*. Vyturys.

Sruoga 1942 = Balys Sruoga. Baltrušaičio vainikas. Iš: Jurgis Baltrušaitis. *Ašarų vainikas*. Kaunas.

Daukantas 1976 = Simonas Daukantas. *Raštai*, t. I. Vilnius: Vaga.

Ivanauskas 1994 = Tadas Ivanauskas. *Aš apsisprendžiu*. Vilnius: Vyturys.

Prapiestis 2016 = Juozas Prapiestis. *Amalo uogos. Rinktinė*. V.: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centas.

Paulauskaitė 2007 = Danutė Paulauskaitė. *Prie pietvakarių sienos*. Vilnius: Vaga.

INBORN SENSE OF NATURE: BEING TOGETHER

Viktorija DAUJOTYTĖ

Literaturologist and professor of phenomenology, Viktorija Daujotytė, in her article raises age-old, yet still relevant, questions: how does people's primal relationship to nature form and how does it change us? What does experience tell us? What do we experience from literature? What patterns emerge? What are the relationships between sensing nature, understood as the existence of and support for native culture, and using nature, which is a materialistic understanding of nature, and preserving nature? The contradiction between a remnant and waste is highlighted. A remnant is something that can still be purposefully used, something that comes from an intense relationship with one's surroundings, remains in our memories; on the other hand, waste comes from excess, extensive consumerism. Attention is drawn to the newly-appearing definitions of natural capital, ecosystem services.

The phenomenon of quiet culture is taken into account as a contradiction. Ecological ethics are linked to compassion, and this is illustrated with texts from Lithuanian literature.

Gervėčių kraštas. 2014 m. Arūno Baltėno nuotrauka.

DAUKANTO PERŪNAS

Dainius RAZAUSKAS

Straipsnyje nagrinėjamas Simono Daukanto ne sykį kartojamas teiginys pasaulio kūrėjų esant Perkūnų, kuris dėl to pavadinamas Perūnu, nes pasaulį jis savo šiluma išperėjęs. Pirmiausia pristatomas atitinkamas mitinis kontekstas – vaizdiniai, kad 1) pasaulį iš tikrųjų yra sukūręs Perkūnas ir 2) tai jis yra padaręs savo ugnimi, karščiu ar šiluma, kad 3) pasaulis gali būti suvokiamas kaip kiaušinis arba iš kiaušinio išsiritęs, ir galiausiai, kad 4) Perkūnas išties yra susijęs su kiaušinių perėjimu – jis užperi paukščių kiaušinius. Šis mitinis kontekstas Daukantui ir bus suteikęs semantinį pagrindą Perkūno, juolab Perūno, vardą susieti su veiksmožodžiu perėti. Griežtai lingvistinei sąsajai to, žinoma, nepakanka, nors nėra ji ir visai neįmanoma. Aptariamas ir Daukanto Perūno santykis su slavų Perunu. Originali asmenvardžių rašyba pateikiama straipsnio gale.

Reikšminiai žodžiai: Perkūnas, kiaušiniai, kosmogonija, lietuvių mitologija.

■ Norint suprasti Simoną Daukantą, bent jau kai kuriuos jo teiginius, būtina pirma bent probėgšmiai susipažinti su mitologija, tuo plačiu mitiniu kontekstu, kuriame jis mąstė. Kas be ko, gausiais mitologijos šaltinių leidimais, kurie buvo sudaryti, sutvarkyti ir paskelbti per beveik du šimtmečius po jo, jis negalėjo naudotis, bet patys mitologijos šaltiniai, įvairių tradicijų, vienu ar kitu pavidalu jam, matyt, buvo neblogai pažįstami. Arba jis taip giliai buvo perpratus patį mitinį pasaulėvaizdį, kad savaime bylojo archetipinėmis, *post factum* šaltinių patvirtinamomis tiesomis.

Taigi, pirmiausia pristatysime mitinį kontekstą, o tada eisime prie Daukanto.

1. PERKŪNAS – PASAULIO KŪRĖJAS

Griaustinio dievą esant susijusį su kosmogonija pripažįsta daugelis tyrinėtojų, remdamiesi kuo įvairiausiomis pasaulio tradicijomis. Pavyzdžiui, pasaulis sukuriamas iš jo priešininko sukapoto kūno dalių¹. Anot Edvino Krapo: „Indėnai pūniai sakė, jog pasaulis buvo sukurtas užgriaudus pirmajam perkūnui. Šiais laikais perkūnas su žaibu retai nutinka žiemą, kai pasaulis atrodo negyvas, tačiau pirmoji perkūnija paskelbia pavasarį ir atgimimą.“² Dažnai Šiaurės Amerikos indėnų mitologijose griaustinio dievas laikomas žmogaus kūrėju³. Ir Biblijoje kitąsyk pabrėžiamos perkūniškos Kūrėjo savybės, kaip štai Jeremijo pranašystėje (10.12–13): „Jis sukūrė žemę savo galybe, padėjo pamatus pasauliui savo išmintimi,

išskleidė dangaus skliautą savo išmone. Kai sugriaudžia jo balsas, šniokščia vandenys dangaus skliaute. Jis atpučia debesis nuo žemės pakraščiu, padaro tviskančius žaibus lietui, išleidžia viesulus iš aptvarų.“

Bet mums, žinoma, daug svarbiau, kad Perkūnas sukuria pasaulį mūsų kaimynų ir giminaičių gudų kosmogoninėse sakmėse, iš kurių antroji juolab užrašyta Latvijoje, Rezeknės apylinkėse, XIX a.:

Калі свет яшчэ толькі зачынаўся, нідзе нічога не было. Усюды была мёртвая вада, пасярод вады тырчэў нейкі камень. Пярун трымаў у руках жорны, ударыў камень аб камень і выклікаў гром і маланку. Асколкі ляцелі на Зямлю, як стрэлы. Аднойчы адзін з асколкаў трапіў у гэты камень, і адтуль выскачылі тры іскры: белая, жоўтая і чырвоная. Упалі іскры ў ваду. З гэтага вада ўся скаламуцілася, і свет памуціўся. А калі ўсё пасвятлела, аддзялілася Зямля ад Вады. І пачалося жыццё на Зямлі і ў Вадзе.⁴

Kai pasaulis dar tik ėmėsi, niekur nieko nebuvo. Visur buvo negyvas vanduo, vidur vandens styrojo kažkoks akmuo. Perkūnas rankose laikė girnas, trenkė akmenį į akmenį ir sukėlė griaustinį bei žaibą. Skeveldros lėkė žemėn kaip strėlės. Sykį viena iš skeveldrų pataikė į tą akmenį, ir iš ten išsoko trys kibirkštėlės: balta, geltona ir raudona. Kibirkštėlės nukrito į vandenį. Nuo to vanduo susidrumstė, ir šviesa apsiniaukė. O kai viskas prašvito, žemė atsisukyrė nuo vandens. Ir prasidėjo gyvenimas ant žemės bei vandeny.

1 Žr. Beresnevičius 1997: 137; Кёйпер 1986: 48, 108, 123; Мелетинский 2000: 209–211 ir daug kur kitur.

2 Крapp 2000: 207.

3 FW: 1111.

4

ЛП: 32, Nr. 2a (komentaruose p. 438 užrašymo vieta nenurodyta, pirminis šaltinis nurodytas klaidingas, tad esama tikimybės, kad abu tekstai yra ne variantai, o vieno pirminio teksto redakcijos).

Калісь яшчэ свет толькі зачынаўся, дык нічога нідзе не было. Усюды стаяла мёртвая вада, а пасярод вады тырчэў нібы камень, нібы што. Адзін раз пярун як разыграўся і давай пыляць стрэламі ў гэты камень. Ад яго стрэлаў выскачыла тры яскаркі: белая, жоўтая і чырвоная. Упалі тыя яскаркі на ваду; з гэтага ўся вада скаламуцілася, і свет памуціўся, як хмары. Але на некаторым часе, як усё высветлілася, дык і адзначылася – дзе вада, дзе земля. А яшчэ на некаторым часе завялося і ўсякае жыццё і ў вадзе, і на зямлі.⁵

Kai dar pasaulis tik ėmėsi, nieko niekur nebuvo. Visur plytėjo negyvas vanduo, o vidur vandens styrojo lyg akmuo, lyg kas. Vieną kartą Perkūnas kad įsisiautėjo, kad ėmė laidyti strėles į tą akmenį! Nuo jo strėlių išsoko trys kibirkštėlės: balta, geltona ir raudona. Kibirkštėlės nukrito į vandenį, nuo to visas vanduo susidrumstė, ir šviesa apsiniaukė kaip debesys. Bet po kurio laiko, kai viskas prašvito, tai ir išryškėjo – kur žemė, kur vanduo. O dar po kurio laiko įsiveisė ir visokia gyvastis ir vandenį, ir ant žemės.

Perkūno išskeltos kibirkštėlės mena ugnį, kaitrą, šilumą, nuo kurios vanduo susidrumstė, ir jame pradeda tirštėti, rasti būsimoji žemė. Gal verta šias gudų sakmes sugretinti su latvių dainų ketureiliais, prasidedančiais: *Kalējs kala debesis, / Ogles bira Daugavā* „Kalvis kala danguje, / Kibirkštys byra Dauguvon“, – juose šis dangaus kalvis sutartinai laikomas Perkūnu⁶. Nors apie kosmogoniją, bent jau tiesmukai, čia nekalbama.

Kita vertus, kosmogoniją mena lietuvių kalėdinė daina apie *grūšėlę*, nors joje nekalbama apie Perkūną. Šios populiarios kalėdinės dainos Lietuvoje užrašyta per 74 variantus, o Nijolė Laurinkienė yra nagrinėjusi štai tokį:

Vidury lauko / Stovi grūšėlė, / Kalėda!
Toje grūšėlėj / Žvakelė dega, / Kalėda!
Oi, ir iškrito / Trys kibirkštėlės, / Kalėda!
Ir pasidarė / Dideli dyvai, / Kalėda!
Dideli dyvai: / Marios mėlynos, / Kalėda! ir t. t.⁷

Sulig taiklia Laurinkienės įžvalga, čia „pasakojama apie pasaulio elementų atsiradimą“ arba, kitaip sakant, „[k]osmoso formavimasis dainoje

vaizduojamas kaip trijų konstrukcinių mitinio pasaulio elementų – žemės, ugnies ir vandens – sąveikos procesas“⁸. Tokiūs pačios nuomonės apie kalbamos dainos kosmogoninį turinį buvo Gintaras Beresnevičius. Pirmiausia jis atkreipė dėmesį į orfikų himną eteriui, kuriame šis pavadinamas visa ko gyvo kibirkštimi⁹, paskui dar į trumpą, vos trijų posmų „Rigvedos“ himną X.190, kurio 1-ajame posme sakoma:

ṛtām ca satyām cābhīddhāt tāpasó ’dhy ajāyata
tāto rātry ajāyata tātaḥ samudró arṇavāḥ

Tvarka ir tiesa įsiplieskusios, kaitrės pagimdytos. Jos (ir) naktis pagimdyta, jos – vilnijantis vandenynas.¹⁰

Taigi vandenynas (*samudra*¹¹) yra pagimdytas kaitros, karščio (*tapas*). Ir tai, G. Beresnevičiaus manymu, esanti „įsidėmėtina paralelė lietuvių marioms, atsiradusioms būtent iš kibirkštėlės: ‘Rigvedoje’ vilnijantis vandenynas irgi atsiranda iš ‘karščio’“¹².

2. KOSMOGONINĖ UGNIS, KARŠTIS, ŠILUMA

Ugnies, karščio, šilumos vaidmuo kosmogonijoje plačiai žinomas. Senovės Graikijoje Hiponas teigė „kosmosą“ iš vandens atsiradusį veikiant ugniai¹³. Kosminę šilumą, kaitrą tiek visa ko gyvo, tiek paties pasaulio gyvybine šerdimi laikė Ciceronas (antrojoje „Dievų prigimtys“ knygoje)¹⁴. Senovės Egipto bei antikos tradicijas suėmusiame hermetizme sakoma („Stobėjaus fragmentai“ XV.2): „Ir štai sujungtoji materija įkaito ir virto ugnimi bei vandeniu: pirmoji – kupina jėgos bei galios, antrasis – neveiklus. Ugnis, grumdamsi su vandeniu, išdžiovino šiek tiek vandens ir sukūrė žemę, plūduriuojančią ant vandens.“¹⁵

8 Laurinkienė 1990: 40, 41.

9 Žr. AG: 185.

10 „Rigveda“ visur cituojama pagal Rigveda 2004 ir AufHR I–II, atsižvelgiant į naujausią ir nuodugniausią T. Jelizarenkovos rusiškąjį vertimą „Ригведа I–III“; cituojamą vietą nesunku susirasti pagal nurodomą posmo numerį vidinėje „Rigvedos“ struktūroje, tad kaskart nurodyti minėtų leidinių puslapius nėra reikalo.

11 Žodis sudarytas iš priešdėlio *sam-* ‘sam-, san-, su-’ ir heteroklitinės šaknies *udan* ‘vanduo’ (MrhKEWA III: 440), taigi pažodžiui reiškia tiesiog vandenų susitelkimą, (didelį) vandens telkinį.

12 Beresnevičius 2004: 225 (žr. 224, plg. 246–248).

13 Лебедев 1983: 57.

14 Žr. Jonas 2001: 243 ir t.

15 GT: 160.

5 ЛП: 76 (žr. 450–451), Nr. 94.

6 Dainas žr. BDS, Nr. 33721–33731 su variantais; „dangaus kalvio“ interpretacija su nuorodomis (kurias būtų galima gerokai papildyti) – Razauskas 2011: 285–287.

7 Laurinkienė 1990: 41; variantų žr. LTs I: 200, Nr. 208 ir 532, Nr. 531; LTsU: 89, Nr. 70; AK 56; LLD XX: 582–585, Nr. 348–351; 618 (past.); Dundulienė 1994: 80–81 ir kt.

Romėnų žemė irgi buvo suvokiama kaip nuo kaitros, nuo karščio pradžiūvusi sausuma ir tiesiog įvardyta kaip išdžiūvusi ar sausa. Būtent, lotynų kalbos žodis *terra* 'žemė' yra kilęs iš būdvardžio **tersa* 'sausas, išdžiūvusi', vienos šaknies su lo. *torreo*, -ēre 'džiovinti, kaitinti, svilinti, deginti, veikti karščiu', *torror* 'kaitra, karštis'¹⁶.

Užuominą tokiam žemės pavadinimui atsirasti galima išvelgti ir lietuvių kosmogoninėje sakmėje, kuri prasideda: *Kitą kartą visa žemė buvus vandenais aptekus. Ponas Dievas mąstęs, ir Liucius, prie jo priėjęs, klausęs: „Ką čion, Pone Dieve, mąstai?“ Ponas Dievas: „Mąstau s a u s q ž e m e suverti“*; paskui Liuciperis atnešė iš vandenų gelmės kelis grumstus žemių, o *Ponas Dievas tas žemeles viršum vandenų pabarstęs, pabarstęs, ir gana. Tuojau ten atsiradus s a u s a, ėmus žolė žaliuoti, medžiai augti*.¹⁷ Bevardės giminės būdvardis *saūsa*, pastarajame sakinyje einantis veiksniu, čia irgi jau iš esmės atlieka daiktavardžio 'žemė' pareigas, visai kaip senovės lotynų kalboje.

Kai kuriose ukrainiečių kosmogoninėse sakmėse Dievas, kurdamas žemę, ją *v e r d a*¹⁸ – vadinasi, irgi kaitindamas garina vandenį ir šitaip galiausiai žemę džiovina, sausina.

Bet ypač reikšminga mums šiuo atžvilgiu senovės indų tradicija. Ką tik minėtame „Rigvedos“ kosmogoninio himno X.190 1-ajame posme iš kaitros, karščio (*tapas*), kaip matėme, randasi ne tik vandenynas, bet ir pati pasaulio tvarka (plg. pirminę graikišką *kosmoso* sampratą), o tolesniuose posmuose iš to vandenyno – metai, dienos ir naktys, saulė, dangus ir žemė ir visa kas gyva žemėje, taigi visas pasaulis. Kito „Rigvedos“ kosmogoninio himno, X.129, 3-asis posmas skamba:

*tāma āsīt tāmasā gūlhām āgre 'praketām salilām
sārvam ā idām
tuchyēnābhy āpihitām yād āsīt t ā p a s a s t ān
mahinājāyataikam*

Tamsa buvo apsupus tamsą pradžioj, vien vandenynas be skirtybių [buvo] visa tai.

Tuštumoje kas patalpinta buvo, – kaitros galybė tą Vieną pagimdė.¹⁹

„Kaitrą“ čia, kaip matyti, vėlgi žymi *tapas*. Be to, kaip tik *tapas* galia vieną iš savo kosmogoninių žygdarbių atlieka vedų perkūno dievas Indra – iš tamsos, nebūties gniaužtų pagimdo, išlaisvina, laimi saulę. Giesmėje į jį, pavyzdžiui, kreipiamasi („Rigveda“ X.167.1): *tvām tāpaḥ paritāpyājayaḥ svāḥ* „Tu, kaitrą įkaitinęs, laimėjai saulę“. O juk pasirodžius *saulei*, savaime randasi ir *pa-saulis*, visa, ką saulė savo šviesa išplėšia iš nebūties tamsos. Tad vėlgi matome drauge Perkūną ir kosmogoninę kaitrą.

Mums dabar ypač svarbu, kad vedų kosmogoninė kaitra ar šiluma *tapas* yra siejama su kiaušinių perėjimu, bent jau vėliau hinduizme. Pavyzdžiui, „Aitarėja upanišadoje“ pasaulio Kūrėjas pirmiausia iš vandenų ištraukė kosminį pirmažmogį Purušą, suteikė jam pavidalą, o tada (I.1.4) *tam a b h y a t a p a t. tasyābhitaptasya mukham nirabhidyata yathāṇḍam* „s u š i l d ė j j. Sušildyto burna jo prasivėrė lyg k i a u š i n i s“; žymusis komentatorius, vedantos patriarchas Šankara (VIII a.) palyginimą *yathāṇḍam* (= *yathā aṇḍam*) „lyg, kaip kiaušinis“ paaiškino: *yathā pakṣiṇaḥ aṇḍam nirbhidyate evam* „lyg paukštis iš kiaušinio išsiritą“; užtat ir Sarvepalis Radhakrišnanas pasakymą *tam abhyatapat* į anglų kalbą verčia: *He brooded over him* „Jis jį p e r ė j o“²⁰. Būtent šitaip – perėjimo reikšme, nevengiant nė tiesioginių sąsajų su perinčios vištos įvaizdžiu, – žodį *tapas* tiek kosmogonijos, tiek dvasinės kūrybos kontekstuose įprasta versti į Europos kalbas²¹. Štai ir Jeleazaro Meletinskio apibrėžimu, *tapas* kosmogonijoje yra „šiluma, atskiru atveju – kiaušinių perinčios perekšlės šiluma“²². Ir, pasak Audriaus Beinoriaus, „semantiškai šis sanskrito žodis sietinas su perėjimu“²³.

3. PASAULIO KIAUŠINIS

Kosmogonijos sąsaja su kiaušinio perėjimu nėra atsitiktinė, nes pasaulis būdingai suvokiamas kaip kiaušinis arba atsiranda iš kiaušinio. Štai tų pačių senovės indų Brahma pirma išsiritą iš pirmąkščiaame vandenyne nyrojusio aukso kiaušinio (*hiraṇyagarbha*, pažodžiui 'auksinis gemalas') ir paskui iš jo sukūrė dangų ir žemę. Apie tai užsimenama jau „Rigvedoje“ (X.121.1):

16 WHELEW II: 673–674; Buck 1949: 17, Nr. 1.21.3; PkIEW: 1078; Klein 2003: 754; žr. Watkins 1995: 156. Pavyzdžiai iš LoLKŽ: 869–870.

17 BsLP I: 26–27, Nr. I.3.

18 CD I: 520.

19 Posmai į lietuvių kalbą jau versti Ričardo Mirono (žr. Laurinkienė 1990: 21) ir Kornelijaus Platelio (SRP: 368, tik nepasakyta, iš kurios kalbos). Žr. Eliade 1977: 109–110, Nr. 56; MHM II: 494.

20 RdhPU: 515–516; žr. Upanišados 2013: 66, 236.

21 Žr. Coomaraswamy 1994: 83, išn. 28.

22 Мелетинский 2000: 202.

23 Beinorius 1999: 74 (paaiškinimas Nr. 32 Šantidevos „Nušvitimo kelio vadovo“ šeštojo skyriaus vertimui).

*hiranyagarbhāḥ sām avartatāgre bhūtāsya jātāḥ
pātir ēka āsīt
sā dādhāra pṛthivīm dyām utémān kásmai de-
vāya havīṣā vidhema*

Auksinis gemalas jis buvo pradžioj. Gimęs, būties pačiu vienuoju tapo.

Jis laikė žemę, dangų šitą. Kokiam gi dievui auką dėsime?

Vėliau vaizdinys visaip plėtojamas, pavyzdžiui, „Čandogja upanišadoje“ (III.19.1–2)²⁴:

1. *ādityo brahmety ādeśaḥ, tasyopavyākhyānam:
asad evedam agra āsīt, tat sad āsīt, tat samb-
havat, tad ā ṇ ḍ a m niravartata, tat samvat-
sarasya mātṛām aśayata, tan nirabhidyata, te
āṇḍakapāle rajatam ca suvarṇam cābhavatām.*

Saulė – tai Brahma, štai mokymas. O štai paaiškinimas: Pradžioj nebuvo šio (pasaulio). Jisai tapo. Jis augo. Jis virto kiaušiniu. Jisai metus gulėjo, o tuomet praskilo. Ir iš dviejų kiaušinio pusių – viena sidabro, kita aukso buvo.

2. *tad yad rajatam seyaṁ pṛthivī, yat suvarṇam
sā dyauḥ; yaj jarāyu te parvatāḥ, yad ulbari sa
megho nīhāraḥ, yā dhamanayas tā nadyaḥ, yad
vāsteyam udakam sa samudraḥ.*

Toji, kuri sidabro, – šita žemė, kuri aukso – šis dangus. Kas (buvo) kiautas – tai kalnai, kas po kiautis – tai debesys migloti. Kas (buvo) gyslos – upės, kas (buvo) skysta viduje – tai vandenynas.

Kiaušinio sluoksnių palyginimas su auksu ir sidabru – visuotinis, štai kad ir žinomoje kiaušinių menančioje lietuvių mįslėje: *Pramušiau ledą, radau sidabrą, pramušiau sidabrą, radau auksą*²⁵.

Ne mažiau įprastas yra kiaušinio kiaučio prilyginimas dangui, ypač būdingas senovės iranėnams. Antai „Didžiajame Bundahišne“ (XVI-II.3) sakoma, jog Ormazdas „pirmiausia sukūrė dangų, šviesų ir skaidrų, toli į šalis nusidriekusiais kraštais, k i a u š i n i o pavidalo, iš spindinčio it plienas metalo, vyriškosios lyties. Jo viršūnė siekė Bekraštę Šviesą, o visa kūrinija buvo sukurta dangaus viduj, tarsi pily arba tvirtovėje“²⁶. Taigi visas pasaulis čia atsideria savotiškame dangaus kiaušinyje, o pats dangus atstoja jo lukštą, kiautą. Dar ryškesnis toks vaizdinys kitame vidurio iranėnų tekste „Proto dvasios sprendimai“ (*Dadestan i mēnōg i chrad*): „Dangus, žemė, vanduo ir visa kita kiaučio viduje primena paukščio k i a u š i n i .“

24 RdhPU: 399; plačiau žr. RdhPU: 36–37; Eliade 1977: 111–114, Nr. 57, 58; Кёйпер 1986: 119; МНМ I: 185, 224; II: 592.

25 GrgLLM: 54, Nr. 356; LTs V: 520, Nr. 6090 ir kt.

26 Zaehner 2003: 258.

Dangus kūrėjo Ormazdo padarytas kaip kiaušinis, o žemė dangaus vidury – kaip trynys kiaušinio vidury.²⁷ Taigi dangus – kiautas, o žemė – jo gaubiamas trynys. Jau pačiame seniausiam išlikusiame iranėnų šaltinyje, „Avestoje“ („Fravardin jaštas“ 13.2), Ahura Mazda Zaratuštrai prisi-pažįsta: „Aš laikau, Zaratuštra, šį dangų viršuje, švytintį ir spindintį, šią žemę iš visų pusių gaubiantį kaip paukščio kiaušinis.“²⁸ Netgi ankstyvojoje iranėnų mitologijoje, Merės Bois žodžiais, pirmiausia dievai „sukūrė dangų iš akmens, didžiulį ir tvirtą, kiaušinio kiaučio pavidalo. Šio kiaučio apatinę dalį jie paskyrė vandenims. Tada sukūrė žemę, plūduriuojančią ant vandenų tarsi milžiniška plokščia lėkštė. Tada žemės viduryje padėjo tris gyvus padarus: vieną augalą, vieną gyvūną <...> ir vieną žmogų <...>. Galiausiai jie sukūrė ugnį – tiek regimąją, tiek neregimąją, kuri, kaip gyvybinė galia, smelkia visus gyvus padarus. Saulė, kaip viena iš šios ugnies apraiškų, nejudėdama spindėjo viršuje.“²⁹ Tad šie „pasaulio kiaušinio“ vaizdiniai neabejotinai yra paveldėti iš indų-iranėnų bendrybės laikų ir, matyt, siekia dar senesnę praeitį.

Rusų knygineje tradicijoje yra toks „Jono Damaskiečio liudijimas“, kuriame, be kita ko, sakoma, kad *небо и земля по всему подобны яйцу – скорлупа аки небо, плева аки облачы, белок аки вода, желток аки земля* „dangus ir žemė visa kuo panašūs į kiaušinį – kiautas lyg dangus, plėvė lyg debesys, baltymas lyg vanduo, trynys lyg žemė“³⁰. Tiesa, čia galima įtarti iranėnų įtaką, nors pasaulio atsiradimas iš kiaušinio slavų tradicijose irgi nuo seno žinomas³¹. Gal neatsitiktinai ir anglų *sky* ‘d a n g u s’ yra bendros kilmės su lie. *kēvalas, kiāutas, kiaūšis, k i a u š i n i s*³².

Pasaulio atsiradimo iš kiaušinio motyvas žinomas Polinezijoje, Indonezijoje, Vakarų Afrikoje, Centrinėje Amerikoje bei Pietų Amerikos vakaruose³³. Mirčios Eliadės žodžiais: „Štai ką

27 3T: 110; žr. Рак 1998: 16, 85, 128.

28 Авеста 1998: 323; Malandra 1983: 105.

29 Бойс 2003: 31.

30 Афанасьев 1995 I: 272.

31 Жр. Топоров 1967: 95; CM: 498; СД V: 625–626.

32 Жр. FrLEW: 250; PkIEW: 953 ir kt. Kitu atžvilgiu apie tai jau trumpai rašyta Razauskas 2018: 215–218.

33 Eliade 1974: 413; žmogaus išsiritimo iš kiaušinio mitinis motyvas ir visi ritualai su kiaušiniaus (kaip Vėlykų, Jurginių ir kt.), simbolizuojantys visokeriopą atgimimą, iš esmės irgi remiasi kosmogoninio kiaušinio provaizdžiu (ten pat, 413–416). Apie polineziečių kosmogoninį kiaušinį žr. Eliade 1977: 88, Nr. 48. Daugiau apie kosmogoninio kiaušinio įvaizdį įvairiose pasaulio tradicijose žr. Топоров 1967: 81–85, 92–99; МНМ II: 681; Мелетинский 2000: 202.

mums atskleidžia, pavyzdžiui, japonų kosmogoninis mitas: pradžioje Dangus ir Žemė – Idzanagis ir Idzanami – buvo neatskiriami, drauge įjėdu sudarė *chao są*, kuris buvo tarsi *kiaušinis* su užuomazga vidury.³⁴ Senovės graikų mitologijoje, pasak Aleksejaus Losevo, „nors Hesiodas Gają be jokių tarpininkų kildina tiesiog iš Chaoso, o Uraną – iš Gajos, kitose sistemose prieš juodu eina labai įdomus mitologinis reiškiny – Pasaulio kiaušinis, kuriam skilus tik ir randasi Uranas su Gaja. Šį sidabrinį kiaušinį padėjo Kronas.“³⁵ Galima čia paminėti ir Roberto Greivso rekonstruotą esą pelasgų kosmogoninį mitą, kuriame pirminė iš chaoso pakirdusi būtybė deivė Eurinomė, pastojusi nuo kosminio Vėjo, pavirto balande ir ant pirmykščio vandenyno bangų padėjo kiaušinį, iš kurio, jį septynis kartus apsirangęs, pirmykštis slibinas Ofionas išperėjo pasaulį³⁶. Vėliau alchemikams kiaušinis atstojo pirmapradi chaosą, pirmykštę materiją (*materia prima*)³⁷.

Pasak G. Beresnevičiaus, pasaulio atsiradimo iš kiaušinio „versija laikoma ypač archajiška. Įvairiais pavidalais ji žinoma tiek izoliuotų genčių, tiek labai įmantrių religinių sistemų. Arkties tautos turi mitą apie kadaise, pasaulio pradžioje, gyvenusią milžinišką antį, kuri padėjo kiaušinį, o tas nukrito apačion ir sudužo – taip ir atsirado pasaulis.“³⁸ Šį motyvą turi ir baltų kaimynų suomių-karelių tradicija³⁹ bei jos pagrindu sudaryta „Kalevala“, kurios pradžioje kaip tik pasakojama apie antį, nutūpusią ant „vandenų motulės“ Ilmatarės kelieno, išsikišusio iš pirmykščių vandenų, ir ėmusią perėti pasaulio kiaušinį. Pažymėtina ir aptartoji kosmogoninė šiluma ar kaitra, kuria čia pasaulio kiaušinis perint šildomas ir netgi gerokai pakaitinamas. Taigi, „Kalevala“ (eil. 201–244):

Skrenda, skrieja, sklando antis,
Skraidžioja gražuolė paukštė.
Vandenų motulės kelį
Tarp melsvų bangų surado;
Jį žolių kupstu palaikė,
Priėmė jį už veleną.

Skrenda, skrieja, sklando antis,
Ant kelieno nusileidžia.
Čia ji lizdą susisuko,

34 Eliade 1968: 181; žr. Eliade 1977: 94, Nr. 53.

35 Лосев 1996: 764–765.

36 Грейвс 1999 I: 37–38.

37 Jung 1980: 202.

38 Beresnevičius 1997: 136.

39 Žr. MHM II: 564.

Aukso kiaušinius padėjo:
Dėjo šešetą auksinių,
O septintą geležinį.

Ėmė kiaušinius perėti,
Apskritą kelienį šildyt.
Tupi dieną, tupi antrą,
Tupi antis trečią dieną.
Vandenų motulė jaučia,
Ilmatarei jau atrodo,
Kad jos kelis ima kaiti,
Oda pradeda anglėti;
Rodos, kad jos klupstas dega,
Kūne visos gyslos tirpsta.

Ir pakrutino ji kelį,
Savo sąnarius papurtė:
Tie kiaušiniai nuriedėjo,
Į plačias bangas nukrito;
Į gabalėlius sudužo
Ir į skiauteles suskilo.

Kevalai dumble nedingo,
Vandeny lukštai nežuvo.
Gabalėliai ir skiautelės
Gabalais gražiais pavirto:
Iš vienos kiaušinio pusės
Žemė motina išėjo,
Iš kitos kiaušinio pusės –
Mėlynas padangių skliautas;
Iš dalies geltono trynio
Saulė šviečianti pakilo,
O iš baltymo padangėj
Mėnesėlis pasirodė;
Iš margos kiaušinio luobos
Aukštos žvaigždės pasidarė,
Kas kiaušiny buvo juoda,
Tas į debesis pavirto.⁴⁰

Motyvą tikras, žinomas originaliose suomių runose (kuriose vandenų motulės vietą kitąsyk užima senis Veinemeinas), panašiai jose apsakomas ir kiaušinį perint skleidžiamas karštis⁴¹.

O mūsų Pranė Dundulienė yra pareiškusi štai tokią nuomonę: „Galimas dalykas, kad viena iš seniausių lietuvių mitų versijų apie pasaulio atsiradimą yra mitas, užrašytas Juozo Šliavo Žeimelyje; jame sakoma, kad mėnulyje ant akmens tupėjusi milžiniška antis. Ji padėjusi kiaušinį ir ruošusis perėti, bet įsinorėjusi lesti ir nuskridusi ieškoti maisto. Tuo tarpu užėjęs lietus, sušlapęs ir

40 Kalevala 1986: 11–12.

41 Žr. ВПИ: 15–16.

prakiuręs lizdas, kiaušinis iškritęs. Krisdamas jis atsimušęs į debesis, praskilęs į tris dalis. Iš trynio atsiradusi žemė, iš baltymo – vandenys, iš kiaučio – dangus su žvaigždėmis. Kitoje mito versijoje Dievas, norėdamas, kad dangus atsiskirtų nuo žemės, anties padėtą kiaušinį metęs į akmenį, šis suskilęs į tris dalis, iš kurių atsiradusi visata. Iš trynio atsiradusi žemė ir saulė, iš baltymo – vanduo ir mėnulis, iš šlakuoto kiaučio – dangus su žvaigždėmis ir akmenys“ ir t. t.⁴² Kadangi daugiau tokių pasakojimų niekur Lietuvoje lyg ir negirdėta, o šie užrašyti pačioje Lietuvos šiaurėje, panašu, kad tai vis dėlto ne „viena iš seniausių lietuvių mitų versijų apie pasaulio atsiradimą“, o veikiau patekusi Lietuvon per latvius iš šiaurės. Nors ką gali žinoti, gal tikrai senovėje kas nors panašaus pasakota ir čia.

Mums dabar svarbiausia, 1) kad pasaulio Kūrėju gali būti laikomas Perkūnas, 2) kad pasaulį jis sukuria ugnimi (kibirkštimis, žaibu) ar karščiu, kaitra, šiluma ir 3) kad pasaulio sukūrimas gali būti prilyginamas šildant perinamam kiaušiniui, o už to – pridurkime – irgi gali slėptis Perkūnas.

Turint omeny suomių-karelių kosmogoninę antį, padėjusią ir išperėjusią pasaulio kiaušinį, įstabu, kad Šiaurės Rusijoje, Archangelsko apylinkėse, 1849 m. užrašytas tikėjimas, antį susiejantis su perkūnu: *Когда утки плещутся и кричат на воде, то непременно будет дождь; когда же утки тихи, то значит, что скоро будет гром* „Kai antys ant vandens turškiasi ir krykia, tai tikrai bus lietaus, o kai antys tyli, tai reiškia, kad netrukus užgriaus perkūnas“⁴³. Pirmoji tikėjimo pusė žinoma ir Lietuvoje, pavyzdžiui: *Antys maudosi – bus lietaus* (Smilgiai, Panevėžio r.)⁴⁴. O antrąją paremia ir sustiprina, pavyzdžiui, rusų mįslė, kurioje antis tiesiog mena perkūną (*гром*): *Крякнула утка, на весь свет чутко* „Kryktelejo antis, per visą pasaulį girdėti“⁴⁵.

Šiaip jau paukščio pavidalas Perkūnui nėra svetimas, veikiau netgi būdingas – mažų mažiausiai pagal padėtį mitinio pasaulėvaizdžio struktūroje (pasaulio medžio viršūnė)⁴⁶. Perkūno paukštis (kartais, beje, irgi antis, nors dažniau erelis, balandis ar kt.) žinomas Azijoje, ypač

Sibire, o tarp Šiaurės Amerikos indėnų tai išvis bene pagrindinis griaustinio dievo įvaizdis⁴⁷. Ir senovės indų „Rigvedoje“ paukščio pavidalu kartais pasirodo tiek pats griausmavaldis Indra (pavyzdžiui, III.45.1), tiek jo griausmingieji palydovai Marutai (I.165.2). Senovės Graikijoje, pasak Žano Pjero Vernano: „Erelis simbolizuoja dievišką žaibą – tai griausmavaldžio Dzeuso ugnies nešėjas.“⁴⁸ Vienoje rusų pasakoje Griaustinis žemėn nusileidžia paeiliui sakalo, erelio ir varno pavidalais⁴⁹. Šiokių tokių Perkūno sąsajų su paukščiu galima aptikti ir Lietuvoje, pavyzdžiui, keiksme: *Nėra jums vanago, kad jus perkūnas*⁵⁰ Beje, ir patsai lietuviškas šio paukščio pavadinimas *vanagas*, šiaip jau neaiškos kilmės žodis, yra mėgintas kildinti iš iranėnų žodžio *vāragna* ‘sakalas’, atitinkančio Avestos iranėnų karo dievo vardą *Vərəθragna* ir vedų Indros eponimą *Vṛtrahan*, pažodžiui ‘Vritros žudikas’⁵¹.

4. PERKŪNAS IR KIAUŠINIAI

Šiaip ar taip, su kiaušiniais ir jų perėjimu Perkūnas susijęs patikimai ir nedviprasmiškai. Pavyzdžiui, kiaušiniai laikyti veiksminga priemone nuo perkūno trenksmo ir žaibo sukulto gaisro. Ona Vilmantienė tarpukariu yra rašiusi: „Kad nekristų kruša ir netrenktų žaibai, į degančią ugnį mesdavo kiaušinių.“⁵² Slava tokiais pat tikslais kiaušinius išnešdavo laukan ir padėdavo prieš perkūnijos debesį, o jei Perkūno rūstybės šitaip išvengti nepavykdavo, tai kiaušinius mesdavo į žaibo sukulto gaisro ugnį, siekdami ją taip užgesinti ar bent apmalšinti⁵³. Pasak XIX a. paliudijimo, rusai *Пожар от грозы гасят квасом, пивом, молоком, яйцами* „Gaisrą nuo perkūnijos gesina gira, alumi, pienu, kiaušiniais“⁵⁴. Taip pat Rusijoje tikėta, kad ypač tinka žaibo sukeltam gaisrui gesinti Velykų kiaušiniai⁵⁵.

42 Dundulienė 2006: 46–47; žr. Dundulienė 1988: 8.

43 Архангельский 1854: 58 (panašu, kad užrašytojas bus arba gerokai pardedagavęs pateikėjo kalbą, arba išvis persakęs tikėjimą literatūrine kalba).

44 LKŽ I: 161.

45 СдЗРН: 242, Nr. 1949; Загадки 1968: 25, Nr. 284.

46 Žr. МНМ II: 346 ir kt.

47 Žr. FW: 1111–1112; Chevalier, Gheerbrant 1996: 1002–1003; Jobes 1962: 1568; HSD: 198; AIML: 218–221; Becker 1995: 85; Biedermann 2002: 147, 495; МНМ II: 276; Тайлор 1989: 174; Тресиддер 1999: 67, 226 ir kt.

48 Vernant 2000: 64.

49 АФНПС I: 376, Nr. 159.

50 МТ II: 115, Nr. 60.

51 Жр. Трубачев 1967: 66–67, 71; FrLEW: 1194.

52 Balys 1993: 217–218.

53 Толстой 2003: 135, 137, 217, 220; Потебня 2000: 283; ЭС: 103, 267; НБ: 521; СМ: 499.

54 ДлПРН: 771.

55 Успенский 1982: 156.

Aleksandras Potebnia šį paprotį aiškino tuo, kad simboliškai „kiaušinis, ypač raudonas, yra Perkūno kulka“⁵⁶. Išties, Gudijoje vadinamoji Perkūno kulka iki šiol palyginama su kiaušiniu. Štai Polocko apylinkėse dar XXI a. užrašyta:

*Ёсць такія стрэлачкі, кружкі такія, як найдзеш, эта ад пярэна. [...] У мяне недзе і быў такі, цяпер дзе ты яго найдзеш. Гладзенькі як яечка, кругленькі такі, доўжанькі, як яечка. Ні ямачкі на ім, гладзенькі, гладзенькі такі. Я яго нашла ў гародзе і віджу, што ён не такі. Камень жа ўсякі бываеў, і карабаўенькі. А гэты гладзенькі, гладзенькі. Ён небаўшэнькі. Ён больш як яйцо, нідзе няма дзірачкі.*⁵⁷

Yra tokios strėlytės, skrituliukai tokie, kai randa, tai nuo perkūno. <...> Kažkur aš tokį turėjau, dabar kur tu jį rasi. Glotnus kaip kiaušinis, apvalus toks, pailgas, kaip kiaušinis. Nė duobutės jame, glotnus glotnus toks. Aš jį radau daržė ir matau, kad jis ne toks. Akmenys juk visokie būna, ir grublėti. O šitas glotnus glotnus. Nedidukas. Jis daugiau kaip kiaušinis, niekur nėra skylutės.

Palyginimas ne atsitiktinis, nes štai ir Norvegijoje liaudies pažymima, kad Perkūno kulka „tiek savo pavidalu, tiek dydžiu primena vištos kiaušinį“⁵⁸.

Vadinasi, kiaušinis saugo nuo perkūno ir nuo žaibo sukkelto gaisro todėl, kad pats Perkūno ginklas, kurį jis svaido į savo priešus ir kurį žmonės paskui kartais randa žemėje, vadindami Perkūno kulka, yra „kaip“ kiaušinis.

Negana to, Perkūnas daro poveikį tikriems kiaušiniams, gali juos sudaužyti. Jau „Rigvedoje“ (I.104.8) Indra maldaujamas:

*mā no vadhīr indra mā pārā dā mā naḥ priyā bhōjanāni prā moṣiḥ
āṇḍā mā no maghavaṇ chakra nīr bhen mā
naḥ pātrā bhet sahājānuṣāni*

Nemuški mūsų, Indra, neatstumki, iš mūsų neatimki mėgstamų džiaugsmų! Kiaušinių mūsų, galingasai, dosnusiai, nesudaužk! Nesudaužyki mūsų kiaušto drauge su peru!

O štai VIII.40 dusyk (10 ir 11) patikinama, kad Indra „būtinai Šiušnos kiaušinius sudaužys“ (*óhata ā ṇ ḍ á súṣṇasya bhédati*), tai yra sudaužys savo priešo angino, ar slibino, sudėtus kiaušinius⁵⁹.

56 Потебня 2000: 283.

57 НППП II: 186, Nr. 1115.

58 Johanson 2009: 142.

59 Plg. Топоров 1967: 98; žr. Т. Јелizareнкoвoс pastabą Ригведа II: 697.

Panašiai vakarų Afrikos dahomėjų požiūriu, „perkūnas priverčia išsiperėti driežų bei krokodilų kiaušinius“⁶⁰. O tai reiškia, kad juos perskelia, taigi iš esmės irgi sudaužo, tad jeigu jau kiaušinyje yra pribrendęs peras, jis išsiperi, o jei ne, tai iš to kiaušinio nieko nebus.

Lietuvoje irgi žinomas panašus Perkūno poveikis perinamiems kiaušiniams, taigi – ir sąsaja su perėjimu. Pasak tikėjimų: *Žąsims perint, reikia apačioj lizdo geležį padėti, šiaip perkūnija kiaušinius užtrankanti, ir jie liekti vanskariais (paperais)* (Klaipėda); *Po perkūnijos reikia lizde perinamus kiaušinius apsukti į kitą pusę, kad neužmirtų perinami paukščiai* (Kartena, Kretingos r.); *Perkūnas užtrenkia perinamus viščiukus, žąsiukus, ančiukus* (Kartena; Plateliai, Plungės r.); *Jei Perkūnas trenkia tada, kai paukščiai peri, tai užtranko kiaušinius, ir neišsiritą paukščiukai* (Būbeliai, Kretingos r.; Šakiai); *Jei perint viščiukus griauja, tai juos užtrenkia ir neišsiritą* (Marijampolė)⁶¹. Panašiai latvių požiūriu: *Kad pērķons aizrūc vīstu perējot, tad perējums neizdosies. Tad pērķons satricinot olas „Kai perkūnas užgriauja perinčią vištą, tai iš to perėjimo nieko nebus. Perkūnas užtrenkia kiaušinius“*⁶².

Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad Perkūnas kiaušinius ne šiaip sudaužo, bet savotiškai užperi – užbaigia ir nutraukia pero vystymąsi. Be to, *perėti* – tai ‘tupėti ant kiaušinių, šildant juos savo kūno šiluma, kol iš jų išsiritą jaunikliai’, pavyzdžiui: *Karšta kaip višta perima*, t. y. perinti (J. Jablonskis)⁶³. O Perkūnas tam tiesiog per karštas. Perkūnas tiek per karštas, kiek pasaulis didesnis už paprastą kiaušinį. Perkūno karštis tinkamas „pasaulio kiaušinį“ perėti, o ne paprastą paukščio kiaušinį ant laktos.

Betgi apdairiai elgiantis, Perkūnas išties gali kiaušinių perėjimą(si) pagreitinti. Turint omenyje pavasarinio Perkūno vietą užėmus šv. Jurgį, antai, pasak Balio Buračo: „Per Jurgines šeiminkės užtupdo ant kiaušinių vištas perėti. Tai daro, kad žąsiukai ir viščiukai geriau ristųsi iš kiaušinių“⁶⁴. B. Buračą šiek tiek patikslino Jonas Balys: „Jurginėse šeiminkės užtupdo ant kiaušinių perėti žąsis, vištas ir kitus paukščius. Taip daro, kad greičiau iš kiaušinių ristųsi. Šis paprotys žinomas Šiauliu, Raseinių apyl.“⁶⁵

60 FW: 621.

61 Balys 1998: 81, Nr. 973–977 (žr. Balys 1937: 28, Nr. 275).

62 ŠmLTT: 1411, Nr. 23300.

63 LKŽ IX: 821.

64 Buračas 1993: 237.

65 Balys 1993: 172, Nr. 107.

5. DAUKANTO PERŪNAS

Taigi: 1) pasaulio Kūrėju gali būti laikomas Perkūnas; 2) pasaulį jis kuria ugnimi (kibirkštimis, žaibu) ar karščiu, kaitra, šiluma; 3) pasaulio sukūrimas išties gali būti prilyginamas Perkūno šildant perinamam kiaušiniui, nes 4) pasaulis gali būti įsivaizduojamas atsiradęs iš kiaušino, o 5) Perkūnas ir buityje yra susijęs su kiaušinių perėjimu, jį smarkiai paūmina, savo kosminio masto karščiu juos gatavai užperi.

Visa tai turint omenyje, jau galima įsiklausyti į Daukantą, kuris tuo pagrindu dargi pažymi sąsąmbį tarp žodžių *perkūnas* ir *perėti*, Perkūną vadindamas *Perūnu*.

Pasak Daukanto, senovės lietuvių išminčiai pasaulio Kūrėją, be visų kitų vardų, vadino *Perūnu*, arba *Perkūnu*, nuo žodžio *perėti*, beje, jog jis išperėjo visa, kas vien yra regimu šiame pasauly;

Tarė jį kaip didžiai gerą ir malonų tėvą esantį, kursai, išgūžęs savo šilima perą, paleido jį į pasaulį;

Tas Perūnas, pagal jų nuomonę, reiškėsis svietai šilima, nesgi tą Perūną tarė esantį galybe, įkvepiančia žmogui spėką ir stiprybę per šilimą;

...jis gūžia visados savo perą ir saugoja jį nuo prapulties šildydamas;

jis šilima pasaulį sutvirtino arba sukremino iš dumpių, nesgi pirma dumpys, beje, amžina migla, pasaulio vietoje viešpatavusi, iš kurios jis savo šilima ilgainiui išperėjęs šį pasaulį;

apskritai lietuvių kalboj kas kitas yra *Perūnas*, arba *Perkūnas*, o kas kitas *perkūnija*, kaipogi *Perūnas* yra įkūrėjas viso pasaulio, beje, kursai išperėjo arba įkūrė visą pasaulį, o *perkūnija* yra jo galybė, kurią jis reiškia;

ir būtent jo, Per(k)ūno, ugnis šią pasaulę *pa-perėjusi*;

taigi, pagal nuomonę išminčių tos gadynės, būk *Perūnas* išperėjęs aukštybėse visą sutvėrimą regimą ir neregimą;

ir pakartotinai: *Lietuviai senovėj tą galybę, kuri per šilimą visa buvo įkūrusi pasaulį, vadino Perūnu, arba Perkūnu, kursai būk šį svietai išperėjęs ir t. t.*⁶⁶

Daukanto įkvėptas, panašiai apie senovės lietuvių sakė Motiejus Valančius: *Skaitė už aukščiausį dievą Perūną, arba Perkūną, nes tikėjo, jog jis viską paperėjo, arba sutvėrė*⁶⁷.

Dar XX a. pradžioje Vaišvilčių sodžiuje, Naujamiesčio valsčiuje, užrašyta neva malda garbinamam žalčiui, kurioje, net jeigu ji ne paties užrašytojo pramanyta, aiški Daukanto įtaka: *O, žalty meilingas, kuris turi galybę ant visų dienų, tavo paskyrė Perkūnas, šio viso svietai Perūnas, globoti mūsų šeimyną...*⁶⁸

Šiaip jau žodis *perūnas* žinomas ir liaudies kalboje, bet vis iš rytų Lietuvos arba lietuviškų tarmių šiuolaikinėje Gudijoje, antai: *Dašitoj* [priskaičiavo], *kadi per dvidešimt pirmus metus iš kmoros* [debesies] *uždaužt Perūnas sūnų* (iš pasakos, užrašytos buv. Slanimo pavieta Gudijoje)⁶⁹; *Kad tavo perūnas ažušautų; Kad taū pērūnas ažušaut!*; *Graudžia perūnas, kap graudžia, gali palyjēt* (Dieveniškės, Šalčininkų r.); *Ji perūnas ažušė – graudė kap kartas* (Šalčininkai); *Ka taū dvylika perūnų!* (Armoniškės, Varenavo r., Gudija); *Kuris perūnas taū čia nešioja!* (Linkmenys, Ignalinos r.); *Duoda* (šauna) *kaip iš perūno* (Molėtai)⁷⁰; *Perkūną kitaip dar vadina „Perūnas“* (Švenčionys)⁷¹. Gervėčių apylinkėse, Jono Trinkūno patikiniu, apskritai „*Perkūnas* rečiau minimas. Jis dažniausiai vadinamas *Perūnu*“⁷². Ar ne pirmasis tokią Perkūno vardo lytį paliudijęs Motiejus Strijkovskis 1582 m. rašė, jog lietuvių „žaių, griausmo, sniego ir lietaus dievas“ esąs *Perkunos* arba *Piorunos*, „*Perkūnas*, arba *Perūnas*“⁷³. Lytis *Piorunos* palikta su lietuviška galūne – vadinasi, tai ne palyginimas su lenkų *Piorun*, o veikiau pačių lietuvių vartotas vardas, kad ir aplenkintas jį pateikiant. Paskui vėl: *Postawił jeszcze Gedimin batwan Perkunowi albo Piorunowi* „Dar Gediminas pastatė stabą Perkūnui, arba Perūnui“⁷⁴. Rytų Lietuvoje esama net vietovardžių: kaimo pavadinimas *Perūnai* (Vilniaus r.) ir ežero pavadinimas *Perūnas* ar *Perūnas* su to pat vardo pelke greta (Švenčionių r.), kurie laikomi atsiradę iš bendrinio žodžio *perūnas*, esą slaviškos kilmės⁷⁵, nors vandenvardžiai šiaip jau dažniausiai yra itin konservatyvūs, seni.

Taip, žodis tikrai sutampa su slavų perkūno pavadinimu **perunъ* (rusų *перун*, baltarusių *нярун*, lenkų *piorun*, dial. *pierón* ir kt.), sudarytu

68 Elisonas 1931: 141.

69 BsRR: 609; BsR I: 448; LM II: 45.

70 Dieveniškės 1968: 201; LKŽ IX: 863.

71 Balys 1998: 41, Nr. 170.

72 Gervėčiai 1989: 361.

73 BRMŠ II: 512, 545.

74 BRMŠ II: 525, plg. 558.

75 VtŽ: 284; LHEŽ: 255.

66 DkR I: 489, 491, 493, 495, 541; DkR II: 33.

67 LKŽ IX: 823.

iš veiksmazodžio **perq*, **p̃rati* (< **perti*) ‘per-ti, trenkti, blokti, triušinti’ su veikėjo priesaga **-unb*⁷⁶, taigi pažodžiui reiškiančiu pėriką, trenkėją, triušintoją. Iš tikrųjų gali būti, kad lietuvių rytinių tarmių *perūnas* yra slavizmas, nors lygiai taip pat iš giminiško slaviškajam lietuvių veiksmazodžio *pėrti*, *pėrti* ‘mušti, pliekti’, ‘mesti, blokti’, ‘šauti’, ‘trenkti (apie perkūną, žaibą)’ su atitinkama veikėjo priesaga *-ūnas* galėjo būti pasidarytas savas *perūnas* arba tarp pavyzdžių paminėtas *pėrūnas* (iš būtojo laiko lyties *pėrē* ar *pėrē*). Galų gale, juk šitaip yra sudarytas ir įprastas baltų *perkūnas*, tik su šiokiomis tokiomis darybinėmis išlygomis dėl įtarpo *-k-*. O ir Molėtai, kur užrašytas bene vakariausias *perūnas*, – didesnio slavavimo nepatyręs kraštas. Šitoks perkūno pavadinimas galėjo būti nuo seno vartojamas substratinių rytų baltų ir paskui nebeatskiriamai susilieti su slavų atsineštuoju ar netgi padaryti jam įtaką (nė nekalbant apie jų bendrą kilmę iš baltų-slavų prokalbės). Štai Teodoras Narbutas, Juozapas Ignotas Kraševskis patį slavų *Perūną* laikė esant lietuviškos kilmės⁷⁷. Ir XIX a. rusų istorikas, etnografas Dmitrijus Šepingas buvo įsitikinęs, kad „negalima *Perūno* vardo laikyti slavišku ir kur kas įtikinamiau būtų pripažinti, kad jis į Rusią pateko arba per variagus, arba per krivičius, turint omeny tarp jų buvus paplitusią prūsų ir lietuvių Krivio religiją“⁷⁸. Galų gale, *perūnas* nebūtų grynas skolinys net ir tuo atveju, jei būtų pasidarytas pagal slaviškąjį pavyzdį iš savo veiksmazodžio *perti* su priesaga *-ūnas* arba iš daiktavardžio *perkūnas*, išmetus *-k-*. Romano Jakobsono nuomone, taip galėję atsitikti dėl tabu⁷⁹, t. y. vengiant minėti Perkūno vardą. Gal kaip tik dėl to *perūno* tarp Prano Skardžiaus surinktų lietuvių slavizmų nėra⁸⁰. Apskritai tokių artimai giminiškų skolinių-neskolinių klausimas yra labai keblus, išvis ne visuomet išsprendžiamas, tad bent jau nereikia skubėti žodžio nepagrįstai atsisakyti.

Betgi Daukantas savo *Perūną* suprato kitaip – laikė jį su priesaga *-ūnas* esant pasidarytą ne iš veiksmazodžio *perti*, o iš veiksmazodžio *perėti* ‘tupėti ant kiaušinių, šildant juos savo kūno

šiluma, kol iš jų išsiritą jaunikliai (apie paukščius)’, ‘auginti perus (apie bites)’ ir t. t. Daukanto pavyzdžiui veiksmazodžiui iš-*perėti* LKŽ net suteikta atitinkama reikšmė ‘įkurti’, panašiai *pa-perėti* – reikšmė ‘padaryti, sukurti’⁸¹. Taigi Daukanto *Perūnas* turi būti suprantamas ne kaip ‘pėrikas’, o kaip ‘perėtojas’ ir drauge, remiantis Anatano Juškos žodynu, ‘kas kuria, tveria’⁸². Daiktavardis *perėtojas* ‘kas per’ (*Geriausios perėtojos yra didelės vištos* Subačius, Kupiškio r.) – irgi veikėjo pavadinimas, tik sudarytas ne su priesaga *-ūnas*, o su priesaga *-tojas*. Abi šios veikėjų pavadinimų priesagos plačiai žinomos ir gausiai vartojamos nuo pirmųjų lietuviškų raštų⁸³, todėl *perėtojas* ir *perūnas*, bent jau darybos požiūriu, gali būti laikomi lygiaverčiais bendrašakniais sinonimais. Gal paminėtinas čia ir Jono Basanavičiaus „kiaušinių perėjimo“ dievas *Perėjas*⁸⁴, jo perinterpretuotas (matyt, ne be Daukanto įtakos) iš Jono Lasickio XVI a. paminėto neaiškaus *Pesėjo*: *Pesseias, inter pullos omnis generis recens natos, post focum latet* „*Pesseias* tarp tik ką atvesto įvairių rūšių prieauglio už židinio tūno“⁸⁵. Toks daiktavardis irgi būtų sudarytas atitinkamai su veikėjo pavadinimo priesaga *-(ė)jas*, ne mažiau gausiai vartojama nuo pirmųjų lietuviškų raštų⁸⁶. Nepakankamai įsigilinę į Daukantą, bet juo sekdami, XIX a. rusų mitologai Stanislovas Mikuckis, Aleksandras Afanasjevas jau ir patį *perkūną* kildino iš veiksmazodžio *perėti*; pastarasis ta proga dar paminėjo (greta lie. *perūnas* ir ru. *перун* ‘perkūnas, perūnas’) tokius rusų tarmių žodžius kaip *пáруть* ‘perėti’, *пару́нья* ‘perekšlė’, *пару́н* ‘kaitra, karštis’⁸⁷.

Įdomu, kad kai kurie kalbininkai veiksmazodžius *perti* ir *perėti* yra susieję pagal kilmę, etimologiškai. Štai pasak latvių kalbininko Konstantino Karulio⁸⁸, apie žodžio *perėti* kilmę esama kelių nuomonių. Nors vyrauja požiūris jį

76 Boryś 2005: 437; ФcЭCPЯ III: 246–247; žr. Derksen 2008: 396–397, 427–428 ir kt.

77 Narbutas 1998: 95; LM I: 65, 197. Narbuto nuomonę pamini, savosios nepareikšdamas, Jonas Basanavičius (BsRR: 587; BsR I: 425; LM II: 25).

78 Cit. iš Dzermantas 2009: 45.

79 FW: 1026.

80 Žr. SkardžiusRR IV: 225.

81 LKŽ IX: 821–823.

82 LKŽ IX: 824.

83 Žr. Ambrazas 1993: 112–117, 148–150; SkardžiusRR I: 87–88, 277–279.

84 BsRR: 580; BsR I: 420; LM II: 19.

85 Ališauskas 2012: 114, (plg. 115); BRMŠ II: 582, (plg. 595); Lasickis 1969: (plg. 22), 42.

86 Žr. Ambrazas 1993: 112–117; SkardžiusRR I: 83–84.

87 LM I: 250; Афанасьев 1995 I: 127–128. (S. Mikuckis – kilme lietuvis, bet mokėsi Rusijoje, rašė rusiškai ir, negana to, pralaimėjęs 1863 m. sukilimui, prisidėjo Lietuvą rusinant.)

88 KrLEV II: 38.

esant kilus iš ide. šaknies **per-* ‘gimdyti, vesti jaunikius’ (iš jos, pavyzdžiui, lotynų *pario,-ere* ‘gimdyti, vesti jaunikius, dėti kiaušinius’, *parēns* ‘gimdytojas’, *parentēs* ‘tėvai’), bet esama ir kito-kio požūrio – siejančio rūpimąjį žodį kaip tik su rusų *npero, npemь* ‘kaisti, šusti, prakaituoti’, *nap* ‘garas’ ir galiausiai su ide. šaknimi **per-* ‘perti’. K. Karulio nuomone, abi homonimiškos šaknys gali būti sumišę, nes kiaušinius perintis paukštis kartkartėmis suplaka sparnais, taip juos tarsi pa-perdamas, o ir mitologiniai papročiai vaisingumą sieja su pėrimu ar plakimu rykšte. Berdo Glivos nuomone, abu žodžiai – *perti* ir *perėti* – remiasi bendra pirmine šaknimi **per-* reikšme ‘š i l d y - t i’, ir tik bendra šių žodžių kilme tegalima pa-aiškinti, pavyzdžiui, Zietelos lietuvių žodį *pirtėlė* reikšme ‘inkilas’⁸⁹. Prisiminkime čia ir tradicinį gimdymą pirtyse. O štai vienoje lietuvių pasakoje (ATU 1695) iš J. Basanavičiaus rinkinių herojaus, apsiskelbusio visų galų meistru, ponja klausia:

- Ar teisybė, kad gali vištukus perėti?
- Galiu: ansyk išperiu puskartį vištukų.
- N’o kur tu juos p e r e s i?
- Man reik š i l t q p i r t j i ir kad pas mane niekas neateitų per mėnesį...⁹⁰

Atsižvelgtinas čia ir veiksmazodžio *perti* homonimas *2 pėrti* (*pėrsta, pėro*) reikšme ‘norėti perėti’, *į-pėrti* ‘imti perėti’, pavyzdžiui: *Dabar vištikė įperus yra, reiks užleist* (Eržvilkas, Jurbarko r.); *Įperusi jau buvo gerai višta* (Girdiškė, Šilalės r.); *Baltoji višta taip įperus kaži kur, reiks sekt, gal suseksiu* (Joniškis); taip pat *pri-pėrti* ‘prisiveisti, privisti’: *Daug karvelių priviso, pripero – visur pilna* (Baisogala, Radviliškio r.); *su-pėrti* ‘imti perėti’: *Supero žqsys...* (A. Juškos žodynas); *Supero vištos, nieko nebdeda* (Užventis, Kelmės r.); apie žmogų perkeltine prasme: *Sėd kaip superęs* (Notėnai, Skuodo r.) ir t. t.⁹¹

Mitologija, mitinis pasaulėvaizdis su šiuolaikine mokslinė etimologija, suprantama, neprivalo skaitytis, tad ir aiškinantis kartais išskylančias žodžių sąsajas visai nėra būtina jas visuomet pagrįsti griežtai etimologiškai – jos gali remtis vien prasmingu, mitologijos įprasminu sąskambiu. Kalbininkai tokį santykį su kalba vadina liaudies etimologija, nors tiksliau būtų mitopoetinė etimologija, nes ja dažnai, kaip ir šiuo atveju, užsiima

visai ne liaudis. Pasak Birutės Kabašinskaitės, „Daukanto tekstas šiuo atžvilgiu artimas mitui. Čia žodis (nesvarbu – skolinys ar savas žodis) panardinamas į tokią žodžių aplinką, kuri tarsi savaime nurodo jo etimologiją <...>. Taip tekstas pats ‘augina’, provokuoja pseudoetimologijas, žodžio įžvalgas; jos tampa rašymo priemone. Daukantas yra (ar bent siekia būti) tas ‘poetas-etimologas’, kuris, Vladimiro Toporovo žodžiais tariant, atsiduoda kalbai, patiki jai save, leidžiasi jos užvaldomas, ir pradeda ‘lengvai’ pagauti kalbos galimybes, tendencijas, jų pagrindu kurti tokius kontekstus, kur žodis negali neteikti naujų prasmų. Tuomet kalba ‘veda’, užkrėsdama tyrėją savo laisve, o poetas-etimologas kaip pribuvėja dalyvauja, būna gimstant naujoms prasmėms, išlaisvinant ‘supančioto’ žodžio prasmines galias.“⁹² Tik būtina suvokti, kad mitopoetinės etimologijos tikslas nesutampa su šiuolaikinio etimologijos mokslo uždaviniais, kad tai visai kito „žanro“ veikla. Kita vertus, tai anaipol nereiškia, kad atskirais atvejais jų rezultatai negali sutapti. Tik kiekvienas toks atvejis, žinoma, reikalauja tyrimo.

ASMENVARDŽIŲ RAŠYBA

Afanasjevas, Aleksandras = Александр Николаевич Афанасьев
 Bois, Merè = Mary Boyce
 Eliadė, Mirčia = Mircea Eliade
 Gliva, Berndas = Bernd Gliwa
 Greivsas, Robertas = Robert Graves
 Jakobsonas, Romanas = Roman Jakobson
 Karulis, Konstantinas = Konstantīns Karulis
 Krāpas, Edvinas = Edwin C. Krupp
 Kraševskis, Juozapas Ignotas = Józef Ignacy Kraszewski
 Losevas, Aleksejus = Алексей Федорович Лосев
 Meletinskis, Jeleazaras = Елеазар Моисеевич Мелетинский
 Mikuckis, Stanislovas = ru. Станислав Павлович Микуцкий,
 le. Stanisław Mikucki
 Narbutas, Teodoras = Teodor Narbutt
 Potebnia, Aleksandras = Александр Афанасьевич Потебня
 Radhakrišnanas, Sarvepalis = Sarvepalli Radhakrishnan,
 Rādhākriṣṇan
 Strykovskis, Motiejus = le. Maciej Strykowski, lo. Matys Stricovius, Strycovius
 Šepingas, Dmitrijus = ru. Дмитрий Оттович Шеппинг, vok.
 Dmitri Schepping
 Toporovas, Vladimiras = Владимир Николаевич Топоров

89 Gliwa 2004: 57.

90 BSLP II: 50, Nr. 32.

91 LKŽ IX: 860.

92 Kabašinskaitė 1998: 35.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- AIML = *American Indian Myths and Tales*. Selected and edited by Richard Erdoes and Alfonso Ortiz. New York: Pantheon Books, 1984.
- AK = *Atvažiuoja Kalėdos: Advento-Kalėdų papročiai ir tautosaka*. Sudarė Nijolė Marcinkevičienė, Eugenija Venskuskaitė. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 2000.
- Ališauskas 2012 = Vytautas Ališauskas. *Jono Lasickio pasakojimas apie žemaičių dievus*. Vilnius: Aidai, 2012.
- Ambrazas 1993 = Saulius Ambrazas. *Daiktavardžių darybos raida: Lietuvių kalbos veiksmažodiniai vadiniai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
- ATU = *The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography*, based on the system of Antti Aarne and Stith Thompson by Hans-Jörg Uther. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 2004. (Nurodoma tipo numeris)
- AufHR I–II = Theodor Aufrecht. *Die Hymen des Rigveda*, I–II. Berlin: Akademie Verlag, 1955. (Puslapių numeravimas ištisinis)
- Balys 1937 = Iš Mažosios Lietuvos tautosakos. Spaudai paruošė Dr. J. Balys. // *Tautosakos darbai*, III. Kaunas, 1937.
- Balys 1993 = Jonas Balys. *Lietuvių kalendorinės šventės: Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993.
- Balys 1998 = Jonas Balys. *Raštai*, I. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.
- BDS = *Krišjāņa Barona Dainu skapis*: <<http://www.dainuskapis.lv>>.
- Becker 1995 = Udo Becker. *Simbolių žodynas*. Vilnius: Vaga, 1995.
- Beinorius 1999 = Buddhistinis bodhisattvos idealas: Šantidevos „Nušvitimo kelio vadovas“ (Šeštas skyrius: Pakantumo tobulybė). Iš sanskrito vertė Audrius Beinorius // *Liaudies kultūra*, 1999, Nr. 6.
- Beresnevičius 1997 = Gintaras Beresnevičius. *Religijotyros įvadas*. Vilnius: Aidai, 1997.
- Beresnevičius 2004 = Gintaras Beresnevičius. *Lietuvių religija ir mitologija*. Vilnius: Tyto alba, 2004.
- Biedermann 2002 = Hans Biedermann. *Naujasis simbolių žodynas*. Vilnius: Mintis, 2002.
- Boryś 2005 = Wiesław Boryś. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo literackie, 2005.
- BRMŠ II = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, II: XVI amžius. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001.
- BsLP I–II = *Lietuviškos pasakos*. Surinko Jonas Basanavičius, I–II. Vilnius: Vaga, 2001–2003.
- BsR I = Jonas Basanavičius. *Raštai*, I: *Straipsniai ir studijos*. Sudarė, įvadą ir paaiškinimus parašė Leonardas Sauka. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.
- BsRR = Jonas Basanavičius. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Vaga, 1970.
- Buck 1949 = Carl Darling Buck. *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*. Chicago: The University of Chicago Press, 1949.
- Buračas 1993 = Balys Buračas. *Lietuvos kaimo papročiai*. Parengė Albinas Degutis, Vidmantas Jankauskas, Vacys Milius. Vilnius: Mintis, 1993.
- Chevalier, Gheerbrant 1996 = Jean Chevalier, Alain Gheerbrant. *A Dictionary of Symbols*. London: Penguin Books, 1996.
- Coomaraswamy 1994 = Ananda K. Coomaraswamy. *A New Approach to the Vedas*. New Delhi: Munshiram Manoharlal, 1994.
- Derksen 2008 = Rick Derksen. *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Leiden–Boston: Brill, 2008.
- Dieveniškės 1968 = *Dieveniškės*. Vilnius: Vaga, 1968.
- DkR I–II = Simonas Daukantas. *Raštai*, I–II. Vilnius: Vaga, 1976.
- Dundulienė 1988 = Pranė Dundulienė. *Lietuvių liaudies kosmologija*. Vilnius: Mokslo, 1988.
- Dundulienė 1994 = Pranė Dundulienė. *Gyvybės medis lietuvių mene ir tautosakoje*. Kaunas: Šviesa, 1994.
- Dundulienė 2006 = Pranė Dundulienė. *Paukščiai senuosiuose lietuvių tikėjimuose ir mene*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006.
- Dzermantas 2009 = Aliaksiejus Dzermantas. Krivičiai: etnogenezė ir istorija. // *Liaudies kultūra*, 2009, Nr. 1.
- Eliade 1968 = Mircea Eliade. *Myths, Dreams, and Mysteries: The Encounter between Contemporary Faiths and Archaic Reality*. London and Glasgow: Collins, 1968.
- Eliade 1974 = Mircea Eliade. *Patterns in Comparative Religion*. New York–Scarborough: New American Library, 1974.
- Eliade 1977 = Mircea Eliade. *From Primitives to Zen: A Thematic Sourcebook of the History of Religions*. San Francisco–New York–etc.: Harper & Row, 1977.
- Elisonas 1931 = Jurgis Elisonas. Mūsų krašto ropliai (*reptilia*) lietuvių folkloro šviesoje. // *Mūsų tautosaka*, III. Kaunas, 1931.
- FrLEW = Ernst Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I–II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag–Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962–1965. (Puslapių numeravimas ištisinis.)
- FW = *Funk & Wagnalls Standard Dictionary of Folklore, Mythology, and Legend*. Editor Maria Leach. New York: Funk & Wagnalls, 1949.
- Gervėčiai 1989 = *Gervėčiai*. Redaktorių kolegijos pirmininkas Norbertas Vėlius. Vilnius: Mintis, 1989.
- Gliwa 2004 = Bernd Gliwa. Baltiškieji pirties pavadinimai. // *Onomasiology Online*, t. 5, 2004 <www.onomasiology.de>.
- GrgLLM = *Menu mįslę keturgyslę: Lietuvių liaudies mįslės*. Parengė K. Grigas. Vilnius: Vaga, 1970.
- HSD = *The Herder Symbol Dictionary: Symbols from Art, Archaeology, Mythology, Literature, and Religion*. Wilmette, Illinois: Chiron Publications, 1991 (1978).
- Jobs 1962 = Gertrude Jobs. *Dictionary of Mythology, Folklore, and Symbols*, I–II. New York: The Scarecrow Press, 1962. (Puslapių numeravimas ištisinis.)
- Johanson 2009 = Kristiina Johanson. The Changing Meaning of ‘Thunderbolts’. // *Folklore: Electronic Journal or Folklore*, t. 42. Estonian institute of Folklore, 2009. Prieiga: <<http://www.folklore.ee/folklore/vol42/johanson.pdf>>.
- Jonas 2001 = Hans Jonas. *The Gnostic Religion: The Message of the Alien God and the Beginnings of Christianity*. Boston: Beacon Press, 2001.
- Jung 1980 = Carl Gustav Jung. *Psychology and Alchemy*. Princeton: Princeton University Press, 1980.

- Kabašinskaitė 1998 = Birutė Kabašinskaitė. *Lietuvių kalbos liaudies etimologija ir artimi reiškiniai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998.
- Kalevala 1986 = Kalevala. Vertė Justinas Marcinkevičius. Vilnius: Vaga, 1986.
- Klein 2003 = Ernest Klein. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*. Amsterdam etc.: Elsevier, 2003.
- KrLEV I–II = Konstantīns Karulis. *Latviešu etimoloģijas vārdu nāca*, I–II. Rīga: Avots, 1992.
- Lasickis 1969 = J. Lasickis. Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus. Vilnius, 1969.
- Laurinkienė 1990 = Nijolė Laurinkienė. *Mito atšvaitai lietuvių kalendorinėse dainose*. Vilnius: Vaga, 1990.
- LHEŽ = Aleksandras Vanagas. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*. Vilnius: Mokslo, 1981.
- LKŽ I, IX = *Lietuvių kalbos žodynas*, I: A–B; IX: P–Pirktuvės. Vilnius: Mintis, 1968, 1973.
- LLD XX = *Lietuvių liaudies dainynas*, XX: *Kalendorinių apeigų dainos*, 1: *Advento–Kalėdų dainos*. Parengė Jurgita Ūsaitytė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007.
- LM I–II = *Lietuvių mitologija*. Sudarė Norbertas Vėlius, I–II. Vilnius: Mintis, 1995–1997.
- LoLKŽ = Kazimieras Kuzavinis. *Lotynų–lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
- LTs I = *Lietuvių tautosaka*, I: *Dainos*. Medžiagą paruošė V. Barauskienė, B. Kazlauskienė, B. Uginčius. Vilnius: Valsstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962.
- LTs V = *Lietuvių tautosaka*, V: *Smulkioji tautosaka, žaidimai ir šokiai*. Medžiagą paruošė K. Grigas. Vilnius: Mintis, 1968.
- LTsU = *Lietuvių tautosaka, užrašyta 1944–1956*. Vyr. red. Kostas Korsakas. Vilnius: Valsstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957.
- Malandra 1983 = William W. Malandra. *An Introduction to Ancient Iranian Religion: Readings from the Avesta and Achaemenid Inscriptions*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1983.
- MrhKEWA III = Manfred Mayrhofer. *Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen*, III. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1976.
- MT II = *Mūsų tautosaka*. Red. prof. Krėvė-Mickevičius, II. Kaunas, 1930.
- Narbutas 1998 = Teodoras Narbutas. *Lietuvių tautos istorija*, I: *Lietuvių mitologija*. Vilnius: Mintis, 1998.
- PkIEW = Julius Pokorny. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, I. Bern–München: Francke Verlag, 1959.
- Razauskas 2011 = Dainius Razauskas-Daukintas. *Krosnis mitologijoje*. Vilnius: Aidai, 2011.
- Razauskas 2018 = Dainius Razauskas. *Vytis ir Gediminaičių stulpai simbolikos požūriui*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2018.
- RdhPU = *The Principal Upaniṣads*. Edited with introduction, text, translation and notes by S. Radhakrishnan. India: HarperCollins, 2000.
- Rigveda 2004 = *Rig Veda*, a metrically restored text, edited by Barend A. van Nooten and Gary B. Holland, Harvard Oriental Series, vol. 50 = *Rigveda*. PDF edition by Keith Briggs, 2004 <www.keithbriggs.info/documents/rv.pdf>.
- SkardžiusRR I = Pranas Skardžius. *Rinktiniai raštai*, I: *Lietuvių kalbos žodžių daryba*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
- SkardžiusRR IV = Pranas Skardžius. *Rinktiniai raštai*, IV: *Moksliniai straipsniai ir studijos*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998.
- SRP = *Pasaulinės literatūros biblioteka: Senovės Rytų poezija*. Vilnius: Vaga, 1991.
- ŠmLTT = *Latviešu tautas ticējumi*. Sakrājis un sakārtojis Prof. P. Šmits. Rīgā: Latviešu folkloras krātuves izdevums, 1940–1941.
- Upaniṣados 2013 = *Upaniṣados*. Iš sanskrito vertė, įvadinį straipsnį ir paaiškinimus parašė Audrius Beinorius, mokslinis redaktorius Dainius Razauskas. Vilnius: Vaga, 2013.
- Watkins 1995 = Calvert Watkins. *How to Kill a Dragon: Aspects of Indo-European Poetics*. New York–Oxford: Oxford University Press, 1995.
- Vernant 2000 = Jean-Pierre Vernant. *Pasaulis, dievai, žmonės: Mity interpretacijos*. Vilnius: Tyto alba, 2000.
- WHLEW II = *Lateinisches etymologisches Wörterbuch von A. Walde*. 3., neubearbeitete Auflage von J. B. Hoffmann, II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1954.
- VtŽ = *Vietovardžių žodynas*. Sudarė Aldonas Pupkis ir kiti. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002.
- Zaehner 2003 = Robert Charles Zaehner. *The Dawn and Twilight of Zoroastrianism*. London–New York: Phoenix, 2003.
- Авеста 1998 = *Авеста в русских переводах (1861–1996)*. Составление, общая редакция, примечания и справочный раздел И. В. Рака. Санкт Петербург: Журнал «Нева»–Летний сад, 1998.
- АГ = *Античные гимны*. Составление и общая редакция А. А. Тахо-Годи. Москва: Издательство Московского университета, 1988.
- Архангельский 1854 = А. Архангельский. Село Давшино Ярославской губернии, Пошехонского уезда. Написано в феврале 1849 года. // *Этнографический сборник*, II. Санкт-Петербург, 1854.
- Афанасьев 1995 I = Александр Николаевич Афанасьев. *Поэтические воззрения славян на природу: Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований в связи с мифическими сказаниями других родственных народов*, I. Москва: Современный писатель, 1995.
- АФНРС I = *Народные русские сказки А. Н. Афанасьева*. Подготовка текста, предисловие и примечания В. Я. Проппа, I. Москва, 1958.
- Бойс 2003 = Мэри Бойс. *Зороастрийцы: верования и обычаи*. Санкт-Петербург: Азбука-классика–Петербургское Востоковедение, 2003.
- ВПИ = *Высек пламя Илмаринен: Антология финского фольклора*. Перевод с финского, составление, вступительная статья, комментарии Э. Г. Рахимовой. Москва: Прогресс, 2000.
- Грейвс 1999 I = Роберт Грейвс. *Мифы древней Греции*. Под редакцией и с предисловием А. Тахо-Годи, I. Москва: Прогресс-Традиция, 1999.

- ГТ = *Гермес Трисмегист и герметическая традиция Востока и Запада*. Составление, комментарии, переводы К. Богутского. Киев: Ирис–Москва: Алетейа, 2001.
- ДлПРН = *Пословицы русского народа: Сборник В. И. Даля*. Москва: Русский язык Медиа, 2004 (1862).
- Загадки 1968 = *Загадки*. Издание подготовила В. В. Митрофанова. Ленинград: Наука, 1968.
- ЗТ = *Зороастрийские тексты: Суждения духа разума (Да-дестан-и меног-и храд), Сотворение основы (Бундахишн) и другие тексты*. Издание подготовлено О. М. Чунаковой. Москва: Восточная литература, 1997.
- Кёйпер 1986 = Францискус Бернардус Якобус Кёйпер. *Труды по ведийской мифологии*. Москва: Наука, 1986.
- Крапп 2000 = Эдвин К. Крапп. *Легенды и предания о солнце, луне, звездах и планетах*. Москва: Фаир-Пресс, 2000.
- Лебедев 1983 = Андрей Валентинович Лебедев. Демиург у Фалеса? (К реконструкции космогонии Фалеса Милетского). // *Текст: семантика и структура*. Москва: Наука, 1983.
- Лосев 1996 = Алексей Федорович Лосев. *Мифология греков и римлян*. Москва: Мысль, 1996.
- ЛП = *Легенды і паданні. Складальнікі: М. Я. Грынблат, А. І. Гурскі*. 2-е видання, дапоўненае і дапрацаванае. Мінск: Беларуская навука, 2005.
- Мелетинский 2000 = Елиазар Моисеевич Мелетинский. *Поэтика мифа*. Москва: Восточная литература, 2000.
- МНМ I–II = *Мифы народов мира: Энциклопедия*. Главный редактор А. С. Токарев, I–II. Москва: Советская энциклопедия, 1980–1982.
- НБ = «Народная Библия»: *Восточнославянские этиологические легенды*. Составление и комментарии О. В. Беловой. Москва: Индрик, 2004.
- НПБП II = *Полацкі этнаграфічны зборнік*, вып. 2: *Народная проза беларусаў Падзвіння*. Укладальнік У. А. Лобач, II. Наваполацк: Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт, 2011.
- Потебня 2000 = Александр Афанасьевич Потебня. *Символ и миф в народной культуре: Собрание трудов*. Москва: Лабиринт, 2000.
- Рак 1998 = Иван Вадимович Рак. *Мифы древнего и ранне-средневекового Ирана*. Москва: Журнал «Нева»–Летний сад, 1998.
- Ригведа I–III = *Ригведа*, I: *Мандалы I–IV*; II: *Мандалы V–VIII*; III: *Мандалы IX–X*. Издание подготовила Т. Я. Елизаренкова. Москва: Наука, 1989–1999.
- СД I, V = *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*. Под редакцией Н. И. Толстого, I, V. Москва: Международные отношения, 1995, 2012.
- СдЗРН = *Загадки русского народа: Сборник загадок, вопросов, притч и задач*. Составил Д. Садовников. Санкт-Петербург, 1876.
- СМ = *Славянская мифология: Энциклопедический словарь*. Главный редактор Е. М. Мелетинский. Издание 2-е, исправленное и дополненное. Москва: Международные отношения, 2002.
- Тайлор 1989 = Эдуард Бурнетт Тайлор. *Первобытная культура*. Москва: Издательство политической литературы, 1989.
- Толстой 2003 = Никита Ильич Толстой. *Очерки славянского язычества*. Москва: Индрик, 2003.
- Топоров 1967 = Владимир Николаевич Топоров. К реконструкции мифа о мировом яйце (на материале русских сказок). // *Труды по знаковым системам*, III. Тарту: Тартуский государственный университет, 1967.
- Тресиддер 1999 = Джек Тресиддер. *Словарь символов*. Москва: Фаир-Пресс, 1999.
- Трубачев 1967 = Олег Николаевич Трубачев. Из славяно-иранских лексических отношений. // *Этимология 1965*. Москва: Наука, 1967.
- Успенский 1982 = Борис Андреевич Успенский. *Филологические разыскания в области славянских древностей: Реликты язычества в восточнославянском культе Николая Мирликийского*. Москва: Изд-во Московского государственного университета, 1982.
- ФсЭСРЯ III = Макс Фасмер. *Этимологический словарь русского языка*. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева, III. Санкт-Петербург: Азбука, 1996.
- ЭС = *Энциклопедия суеверий*. Составители: Э. и М. А. Рэффорд (английские суеверия); Е. Миненок (русские суеверия). Москва: Локид-миф, 2000.

THE PERŪNAS OF DAUKANTAS

Dainius RAZAUSKAS

The article examines the statement, often expressed by Simonas Daukantas, that the creator of the world in Lithuanian mythology was *Perkūnas*, the thunder god. The author called this deity *Perūnas*, because with his warmth he laid the world like an egg, in Lith. expressed by the word *perėti*. First, the relevant mythical context is presented – imagery that 1) the world was really created by *Perkūnas* and 2) that he created it through his fire, heat, or warmth; that 3) the world can be seen as an egg or as having hatched from an egg and, finally, that 4) *Perkūnas* is truly linked to the laying of eggs – he hatches bird eggs. This mythical context gave Daukantas the semantic basis to associate the name *Perkūnas*, and especially *Perūnas*, with the verb *perėti* (to hatch). For a strict linguistic association this is, of course, insufficient, although not entirely impossible. The link of Daukantas' *Perūnas* to the Slavic *Perun* is also discussed.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio g. 6, LT-10308, Vilnius,
E. paštas: liaudies.kultūra@lnkc.lt

Gauta 2018-08-20, įteikta spaudai 2018-10-16

DANGIŠKŲJŲ VESTUVIŲ MITAS

Nijolė LAURINKIENĖ

Straipsnyje atkuriamas dangiškųjų vestuvių mitas baltų tradicijoje. Remiamasi baltų religijos ir mitologijos rašytiniais šaltiniais, lietuvių ir latvių dainuojamuoju bei sakytiniu folkloru, kalbos duomenimis. Dangiškųjų vestuvių mitas galėjo būti žinomas dar indoeuropiečiams. Tai įrodo mito liekanos ne tik baltų, bet ir senovės indų, slavų tradicijose. Tiesa, šio mito motyvai aptinkami ir kitokios kilmės senosiose kultūrose. Išlikusiuose baltų dangiškųjų vestuvių mito fragmentuose kalbama apie Saulės ir Mėnulio vedybas, jų tarpusavio santykius ir Mėnulio neištikimybę įsimylėjus Aušrinę / Vakarinę (Venerą) žvaigždę. Mitas galėjo atspindėti danguje stebėtus dangaus šviesulių kaitos reiškinius – Mėnulio perėjimą iš pilnaties į delčią, o galbūt ir periodiškai dangaus skliaute vykstantį Mėnulio priartėjimą prie Veneros. Baltų dangiškųjų vestuvių mitas gana gerai išsilaikė, tad sutelkti reliktai įgalina rekonstruoti jo siužetą.

Reikšminiai žodžiai: dangiškųjų vestuvių mitas, Saulė, Mėnulis, Aušrinė / Vakarinė (Venera), baltų mitologija, etnoastronomija.

Lina Zavadskė. Aušrinė žvaigždė. 70 x 130 cm. Drobė, siuvinėjimo siūlai, akrilas. Mišri technika. 2016 m.

Dangų tradicinių visuomenių žmogus nuo seno suvokė kaip atskirą pasaulį. Dangaus skliaute regimi šviesuliai ir jų įvairiopa raiška – judėjimas ar kitokie vyksmai – mūsų protėviams asocijavosi su žemiškojo pasaulio realybe. Kadangi Saulė, Mėnulis, kai kurios žvaigždės buvo sužmoginti, jie ir veikė, kaip tikėta, pagal žmogiškosios būties, žmogiškojo elgesio pavyzdžius. Kitaip tariant, mitiniame dangaus įsivaizdavime regime mums įprasto antžeminio universumo atitikmenį. Tad dangaus kūnų judėjimas, per parą ar kalendorinį mėnesį įvykstantys pasikeitimai, buvo siejami su žmogaus gyvenimo ciklu ir socialiniais santykiais.

Saulė ir Mėnulis, mitinėje mąstysenoje suasmeninti kaip skirtingos lyties būtybės – moteris

ir vyras, atstovavo dangiškąją šeimą. Jie sudarė sutuoktinių porą, patyrusią Mėnulio neištikimybę dėl Aušrinės / Vakarinės (Veneros) žvaigždės. Tai – vadinamasis dangiškųjų vestuvių mitas, palikęs atšvaitus ir senovės indų, slavų bei kai kuriose kitose su indoeuropiečių protaute savo kilme susijusiose etninėse tradicijose ir net kitokios genezės archajinėse kultūrose. Mitas apie dangaus šviesulių vedybas ir po jų susiklosčiusius įvykius yra gana gerai išsilaikęs baltų mitologijoje ir folklore. Tad, atkuriant šį mitą, daugiausia bus remiamasi latvių ir lietuvių tautosaka, išsaugojusia jo atšvaitus, taip pat rašytiniais baltų mitologijos ir religijos šaltiniais bei kalbos duomenimis, pateikiamais „Lietuvių kalbos žodyne“.

SAULĖS IR MĖNULIO VEDYBOS

Apie Saulės ir Mėnulio vestuves ir po to sekusią pastarojo neištikimybę žinome iš Liudviko Rėzos sudaryto pirmojo lietuvių liaudies dainų rinkinio („Dainos, oder Littauische Volkslieder“, 1825), kuriame paskelbta daina „Mėnesio svodba“:

*Mėnuo saulužę vedė
Pirmą
pavasarių.*

*Saulužė anksti kėlės,
Mėnužis atsiskyrė.*

*Mėnuo viens vaikštinėjo,
Aušrinę pamylėjo.*

*Perkūns,
didžiai supykęs,
Jį kardu perdalijo.*

*Ko saulužės atsiskyrėi?
Aušrinę pamylėjai?
Viens naktį vaikštinėjai?
RD I 27*

Tiesa, iki šiol vis dar abejojama, ar L. Rėzai, redagavusiam dainų tekstus, nepadarė įtakos latvių tautosaka, juo labiau kad naratyvai apie Saulės bei Mėnulio vedybas latvių folklore, tikėjimuose, sakmėse ir dainose, yra plačiai žinomi ir turi daugybę variantų.¹ Todėl nagrinėjant šią temą, bus daug remiamasi latvių tradicija. Štai vienas jos tekstų – tikėjimas, minintis „dangiškąsias vestuves“:

Senos laikos saule precējusi mēnesi un dzemdējusi zvaigznes (ŠmLTT 26307) ‘Senais laikais saulė ištekojo už mėnesio ir pagimdė žvaigždžių’.

Palyginkime šį ir anksčiau cituotąjį tekstą su Gothardo Fridricho Stenderio Saulės aprašymu veikale „Latvių kalbos gramatika“ („Lettische Grammatik“, 1783 m.), kuris grindžiamas liaudies tikėjimu:

Saulė; latvių įsivaizdavimu, ji buvusi ištekojusi už Mėnulio. Iš šios santuokos gimusios pirmosios žvaigždės. Todėl senosiose latvių dainose girdime žodžius *Saules meitas* „Saulės dukterys“, kurioms piršosi *Dieva dēli* „Dievo sūnūs“, o vestuvių proga gavo nedidelį kraitį (BRMŠ IV: 207; plg. su originalo tekstu BRMŠ IV: 200; žr. taip pat BRMŠ IV: 198, 206).

Beje, pastarasis šaltinis yra ankstyvesnis už L. Rėzos dainų rinkinį, kuriame yra minėtoji daina apie Mėnulio ir Saulės vedybas.

Lietuvių dainuojamojoje tradicijoje Mėnulio ir Saulės, kaip sutuoktinių (tėvo ir motinos), motyvas yra dažnas, tik čia jis veikiau primena metaforą ar palyginimą. Į dainas toks vaizdinys galėjo įsiskverbti kaip archetipas, kuris dabar paprastai interpretuojamas kaip poetinė priemonė. Našlaitė per vestuves skundžiasi, kad tėvus jai atstoja dangaus šviesuliai:

<...>
*Mėnuo tėvelis,
Mėnuo tėvelis
Dalelę skyrė;*

*Saulė močiutė,
Saulė močiutė
Kraitelį krovė;*

*Sietyns brolelis,
Sietyns brolelis
Lauku lydėjo;*

*Žvaigždės seselės
Žvaigždės seselės
Šalia sėdėjo.
JSD 480*

<...>
*Saulė močiutė – kraiteliui krauti,
Mėnuo tėvelis – dalalai skirti,
Žvaigždės sesutės – šali sėdėti,
Vėjas broliukas – lauku lydėti.*

TLIK: 70 (Dūkštas, užr. Jonas Trinkūnas)

O čia idealizuojami tėvai palyginami su dangaus kūnais – Mėnuliu ir Saule:

*Sėde mana tėvutis,
Čiuto, čiuto,*

*Kai danguoje mėnuolis
Čiuto, čiuto,
<...>*

*Sėde mana močiutė,
Čiuto, čiuto,*

*Kai danguoje saulė,
Čiuto, čiuto.
SIS 622; žr. taip pat SIS 623, 625*

Tokio tipo siužetai, kai dangaus kūnai vaizduojami kaip tėvai (mitinėje poetinėje plotmėje) ar tėvai išaukštinami kaip dangaus šviesuliai, yra būdingi lietuvių vestuvinėms, našlaičių ir kalendorinėms dainoms. Karlas Gustavas

1 Apie dangiškąsias vestuves latvių tradicijoje žr. Biezais 1972: 494–538; Viķe–Freiberga 2016: 406–451.

Jungas, psichoanalitiniu aspektu pažvelgęs į Saulę ir Mėnulį, juos vertina kaip žmonijos dvasinio paveldo objektus ir apibūdina kaip tėvų archetipo, turinčio didžiulę psichinę galią, dieviškąjį ekvivalentą (Jung 1990: 369). Ko gero, ir lietuvių folklorui būdingas Saulės ir Mėnulio kaip tėvų konceptas gali būti laikomas archainiu provaizdžiu, užsikonservavusiu dainose. Beje, lenkai, bulgarai taip pat įsivaizdavo, kad Saulė ir Mėnulis yra sutuoktiniai (Белова, Толстая 2004: 144).

Kai kuriose lietuvių dainose įvardijama konkreti Mėnulio tėvystė. Jis gali būti vadinamas Vakarinės žvaigždės (Veneros) tėveliu:

*Vakarinė žvaigždė
Visą dangų išvaikščiojo,
Visą dangų išvaikščiojo
Ir pas mėnulį sustojo:*

*– Oi mėnuli, oi tėveli,
Aš šią naktį tai dėl tavęs,
O jau rytoj dėl saulelės.
Debesėliais apsileidus,
Skaudum lietum apsileijus.
<...> (LTt I 75)*

Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad mėnuo kaip tėvelis čia yra tik poetinė priemonė, tačiau žinant, kad latvių dainose Venera, arba Vakarinė / Aušrinė žvaigždė, vadinama Saulės dukra (*Saules meita*), taip pat turint omenyje, kad Saulė ir Mėnulis yra sutuoktiniai, kurių vaikai – žvaigždės, kyla mintis, kad kažkada gyvavęs įsivaizdavimas, esą mėnulis iš tiesų buvęs šios žvaigždės tėvu.

Saulės ir Mėnulio santykiai gana sudėtingi. Jie – ne tik sutuoktiniai, bet galbūt ir brolis su seserimi. Lietuvių Mėnulis gali būti pavadintas Saulės broliu, konkrečiau – Saulabroliu:

Rytuose priešais saulę spoksojo mėnuo saulabrolis, išblyškęs, tartumi nusigandęs Žem.; Patekės saulabrolis, kol mes čia padarysma Kos 238; Tu dirbi, kol saulābrolis pateka Mžk. (LKŽe: saulabrolis); Kad saulė nusėdo, tai saulės brólis šviečia An.; Cigonas sako: – Aš pjausiu su saulės bróliu [mėnuliu – N. L.] LKT50 (Mžk) (LKŽe: saulė; žr. ir Razauskas 2011a: 133–134).

Tokia Saulės ir Mėnulio samprata yra archajiška ir pasaulyje plačiai žinoma. Tarkim, pietų slavai – bulgarai, makedoniečiai, serbai – taip pat Mėnulį laiko Saulės broliu (Кулишић, Петровић, Пантелић 1970: 213; Белова, Толстая 2004: 144). Esama ir baltarusių tikėjimų apie Saulės bei

Mėnulio giminystę (Авілін 2015: 231). Jei Saulė ir Mėnulis yra susieti kraujo ryšiu, be to, jie dar ir sutuoktiniai, vadinasi, tarp jų buvęs incestas. Panašūs dalykai atsekami ir mums tolimose tradicijose. Štai Pietų Amerikos indėnų mituose tarp Mėnulio ir jo sesers, kuri paprastai identifikuojama su Saule, taip pat buvęs incestinis ryšys (FWSD: 745).

Senose mitologinėse tradicijose tarp dievų ar dieviškų būtybių incestas buvo galimas. Tokie ryšiai sieja egiptiečių vaisingumo deivę Izidę ir požemio bei mirusiųjų dievą Ozyrį, kurie laikomi ne tik sutuoktiniais, bet ir sesers bei brolio pora. Germanų Frėja ir Freiras², atstovaujantys vanų (seniausių dievų, susijusių su vaisingumu, žemdirbyste) kartai, taip pat buvo ir sutuoktiniai, ir sesuo bei brolis (Simek 1984: 107).

Taigi, Mėnulio, kaip sutuoktinio arba tėvo, o Saulės, kaip jo partnerės arba kaip motinos, vaizdinius yra išsaugoję daug lietuvių ir latvių žodinės kūrybos tekstų – tai ne tik kūrinių apie dangiškų kūnus, bet ir tekstai, kuriuose su jais gretinami žmonės. Šie vaizdiniai yra giliai ir tvirtai įsišakniję baltų mitinio pasaulio suvokime.

MĖNULIO NEIŠTIKIMYBĖ SAULEI

Remiantis latvių ir lietuvių tautosakiniais naratyvais galima atkurti Mėnulio, personifikuoto mitinio veikėjo, neištikimybės siužetą – to įvykio aplinkybes ir priežastį. Pati gamtinė situacija ir atitinkamos latvių sakmės įgalina glaustai nusakyti šio nutikimo esmę. Tai yra susiję su astronominiais reiškiniais dangaus skliaute. Yra žinoma, kad rytais ir vakarais, prieš patekant ar nusileidžiant Saulei, danguje pasirodo žvaigždė Aušrinė / Vakarinė. Kaip galima spręsti iš folklorinių pasakojimų, ją stebi Mėnulis, ir ši žvaigždė dangaus skliaute jam padaro įspūdį³. Mėnesis, Saulės sutuoktinis, neišlaiko išbandymo. Vakaraus temstant ir rytais brėkstant dienos vis matydamas šią žvaigždę, jis įsimyli. Tad tarp Saulės, Mėnulio ir Aušrinės susidaro sudėtingas meilės trikampis. Dangaus pasaulyje vyksta

2 Teonimai rašomi pagal „Mitologijos enciklopedijos“ (ME 1999) pavyzdį.

3 Lietuvių kalboje išliko posakių apie Saulės dukterį, jos nepaprastumą, grožį: *Graži kaip saulės duktė* LTR(Gdr); *Nei saulės duktė jam negal įtikti* MŽ, Sch97, N.; *Tikrai yra ji saulės kūdikėlis, jos laiminama, josios šventinama* Vd. (LKŽe: saulė).

panašūs dalykai kaip žemėje. Štai viena latvių sakmė, vaizduojanti minėtųjų dangaus šviesulių tarpusavio santykius:

Viņos laikos Mēness apprecējis Sauli. Viņi piedzīvojuši daudz bērnu: visas zvaigznes. Bet vienreiz Mēness palicis neuzticams: sācis mīlēt ar Rīta zvaigzni. Nu Saule sanīdusies ar savu vīru un pavēlējusi Rīta zvaigznei arvien viņas tuvumā uzturēties (LTT: 36) ‘Senais laikais Mēnuo vedē Saulē. Jie sugyveno daug vaiku: visas žvaigždes. Bet kartā Mēnuo tapo neištikimas: pradējo meilautis Ryto žvaigždei. Saulē susipykusi su savo vīru ir liepē Ryto žvaigždei būti visada šalia jos.’

Beje, čia visiškai aiškiai pasakyta, kad Mēnuo susižavi būtent Ryto žvaigžde (*Rīta zvaigzne*). Kitoje sakmėje pasakojama, kad Mēnuo net ateina pirštis Saulės dukrai, bet jos motina Saulė į tai reaguoja piktai ir ryžtingai:

Mēness gribējis precēt Saules metu. Apsedlojis kumēlu un jājis precībās. Nojājis pie Saules namdurvim. Saule iznākusi un iavedusi to Saules pili. Mēness aprunājis, bet Saule šā lūgumu noraidījusi, teikdama: „Ej un rādi citiem gaismu, nemaisies pa manu pili!“ Mēness, to dzirdēdams, raudādams apgriezies un gājis projām. Viņa asaras esot zvaigznes (LTT: 36–37) ‘Mēnuo norējo vesti Saulės dukrā. Pabalnojęs žirgā, nujojo pirštis. Nujojęs prie Saulės namų durų. Saulė išėjo ir įsivedė į savo rūmus. Mēnuo pasisakė, bet Saulė jo prašymą atmetė, sakydama: „Eik ir šviesk kitiems, nesimaišyk mano rūmuose!“ Mēnuo, tai išgirdęs, raudodamas apsigręžė ir nuėjo šalin. Jo ašaros yra žvaigždės.’

Šis tekstas įdomus dar ir tuo, kad Mėnulis atjoja pirštis į Saulės rūmus, kurie, matyt, stūkso danguje. Saulės rūmai (*Saules pils*) – mitinio turinio sąvoka, susijusi su dangaus ir jo šviesulių įsivaizdavimu. Be to, kaip matome, žvaigždžių samprata latvių sakytinėje tradicijoje gali būti įvairi: tai ne tik Saulės ir Mėnulio vaikai, bet ir Mėnulio ašaros.

Štai dar vienas siužetas apie Mėnesio ir Saulės vedybas, jų laimingą gyvenimą, kurio ramią tėkmę nutraukia Mėnulio neištikimybė:

Vecumvecos laikos mīlā Saulīte apņēmusi spožo Mēnesi. Ilgi sadzīvojuši laimīgi, nešķīrami: reizē gājuši gulēt, reizē cēlušies, piedzīvojuši arīdzen daudz bērnu: zvaigzdes pie debesīm. Bet te vienu jauku rītu Saulīte pamodusies ap-

manīs: vīra nav. Sāks uzlūkot šo, celdamās rītiem agrāki kā līdz šim, atron: Mēness neuzticams palicis, ielūkojis Saules meitu, Auseklā saderināto līgavu. <...> Sirds Saulītei iedegusies, kampusi asu zobenu, sakapājusi neuzticamo vīru gabalu gabalos. <...> Tāpēc Mēness vēl tagad bieži vien parādās nevis vesels, bet it kā pārcirsts. Tomēr no tā laika Mēness ir un paliek nebēdnis: ik vakaru, tikko sieva apgūlusies, klusiņām ceļas augšā, iet mīlāko aplūkot. Saulīte turpretim aiz greizsirdības nopūlas savai meitai tuvumā palikt (LPT XIII: 216, Nr. 2) ‘Senų seniausiasis laikais Saulytė iškėjo už žibančio Mėnulio. Ilgai gyveno laimingi, nesiskirdami: kartu eidavo miegoti, kartu kėlėsi. Sulaukė daug vaikų – žvaigždžių danguje. Bet vieną gražų rytą Saulytė pabudusi pastebėjo: nėra vyro. Pradės ji stebėti, rytais keldamasi anksčiau negu iki šiol, ir supranta – Mėnuo tapo neištikimas, įsižiūrėjo Saulės dukterį, Ausekliui suderėtą nuotaką. <...> Saulytės širdis užsidegė, griebė aštrų kardą, sukapojo neištikimą vyrą į gabalų gabalus. <...> Todėl Mėnuo dar dabar dažnai pasirodo nepilnas, kaip perkirstas. Tačiau nuo to laiko Mėnuo ir liko lengvabūdis. Kas vakaras, kai tik žmona atsigula, tyliai atsikelia ir eina mylimosios aplankyti. Tuo tarpu Saulytė, pavyduliaudama ir iš širdgėlos, stengėsi būti arti dukters.’

Čia Saulė su neištikimu vīru pasielgia ryžtingai – sukapoja jį aštriu kardą. Šitaip paaiškinama nepilno, perkirsto Mėnulio kilmė ir kodėl šis šviesulys nuolat mainosi, tai yra keičiasi jo fazės. Mėnulio fazės pasikeitimas iš pilnaties į delčią siejamas su Mėnulio meile Aušrinei ir viename pasakojime apie Aušrinės kalną Šilalės rajone, kurį 1973 m. užrašė kraštotyrininkas Vladas Statkevičius:

Un to kalna senų senovėj žmonys melsdavos, Aušrinei aukas degydava, iš jos laimės prašydava. Kai pradėdava aušti, čia nusileisdava Aušrini žvaigždė i palaimindava maldininkus. Ji buvo didelia graži. I pamati jin Mėnesis, i pradėji kas rykmetį žiūrėti i anun. O patekėjus Sauli pamati Mėnesį bemyliūjint Aušrinę. Ka parpyka, kam jos pats užmirša sava pačią i svetimai meilinas, i pasiunti Perkūną. Tas ka trinki mėnesiū par galvą i paverti i delčią. Tap i pasibengi nalaiminga anų meili. Vistyk Aušrini aplunka tan mūsų kalną, apšvyt jin, ka malonu žiūrėti (Vaitkevičienė, Vaitkevičius 1996: 175).

Pranė Dundulienė Mėnulio neištikimybės siužetą aiškina danguje nuo seno žmonių stebimu reiškiniu – padaužomis. Padaužos, dar vadinamos ir paraižomis, liaudies astronomijoje – tai laiko tarpas tarp mėnulio pilnaties ir dilimo pradžios (LKŽe: padaužos; paraižos). „Liaudyje sakoma, kad tada Saulė sugavo Mėnulį, myluojantį Aušrinę, ir už tai jį nudaužė. <...> Po padaužų Mėnulis nesirodo, vakarai tampa liūdni ir tamsūs. Pažymėtina, kad dzūkai „padaužais“ vadina ne tik Mėnulio nudaužymą, bet ir kai žmona primuša vyrą už neištikimybę (užrašė J. Raitelaitis 1917 m.)“ (Dundulienė 1988: 72–73; žr. ir Razauskas 2011: 21). Ir nors padaužos ar paraižos cituojamos sėkmėse ar dainose neminimos, šis reiškinys, seniai žmonių stebimas dangaus skliaute, galėjo atsispindėti ir žodinėje kūryboje.

SAULĖS DUKROS, ARBA AUŠRINĖS, VEDYBOS

Lietuvių ir latvių tautosakoje kalbama apie dvejus Mėnulio vestuves arba jau įvykusias vedybas: vienur – su Saule (RD I 27; ŠmLTT 26307; LTT: 36), kitur – su jos dukterimi (BDS 34047-1; LTdz 8194). Antrosios vestuvės, matyt, įvyksta jau Mėnuliui išdavus pirmąją sutuoktinę Saulę ir įsižiūrėjus Aušrinę.

Latvių folklore Aušrinė / Vakarinė žvaigždė (Venera), kaip minėta, laikoma Saulės dukterimi (*Saules meita*), taip jos prasmė aiškinama vienoje iš šio šviesulio interpretacijų (ME: 218)⁴. Apie tai, kad Saulė turi dukterį ir ją rūpinasi kaip karališkos kilmės esybę danguje, kalbama latvių dainose:

*Aiz kalniņa ezeriņš,
Aiz ezera ozoliņš,
Tur Saulite savai meitai
Zelta kroni darināja.
BDS 33743-2*

‘Už kalnelio ežerėlis,
Už ežero ąžuolėlis,
Ten Saulytė savo dukrai
Darė auksinę karūną.’

4 Aušrinė / Vakarinė žvaigždė „dangiškųjų vestuvių“ mito komentuotojais, pasiremdami daugiausia latvių dainomis, laiko ir Auseklį, kuris taip pat gali būti vienas iš Saulės dukters jaunikų (žr. Biezais 1972: 496–497, 517; ME: 16).

Taip pat ir sėkmėse (LTT: 36–37).

Lietuvių dainose Aušrinė ir Vakarinė, kaip ir dera dukteriai, rūpinasi savo motina, rytais užkuria Saulei ugnį, vakarais kloja jai patalą:

<...>

– *Miela saulyte, dievo dukryte,
Kas rytais vakarėliais
Prakūrė tau ugnelę?
Tau klojo patalėlį?*

– *Aušinė, vakarinė:
Aušrinė ugnį prakūrė,
Vakarinė patalą klojo.
Daug mano giminėlės,
Daug mano dovanėlių.
RD I 78*

Vienoje vestuvių sutartinėje dainuojama apie patekančią Saulę, kuri yra lydima žvaigždžių. Ji prižiūri savo palydoves ir sunerimsta, kai vienos iš jų, būtent Rytinės žvaigždės, nemato danguje. O netrukus ją išvydusi klausia, kur ši buvo:

<...>

– *Atsigrįžk, saulala,
Dobiliau.
Beg visos žvaigždelės,
Dobiliau?*

– *Visos, kaip ne visos,
Dobiliau.
Da vienos nėra,
Dobiliau.*

*Da vienos nėra
Dobiliau,
Žvaigždelas rytines
Dobiliau.*

– *Kur buvai, žvagždela,
Dobiliau?
Kur tu uliavojai,
Dobilio?*

– *Buvau, ašan buvau,
Dobiliau,
Rinkau saulai vietelį,
Dobiliau.*

<...>

SIS II 845

Mėnulis mergina Saulės dukterį, kuri, kaip viena iš žvaigždžių (žvaigždės, kaip minėta, pasak

kai kurių tikėjimų ir sakmių, yra Saulės ir Mėnulio vaikai), galbūt yra jo duktė⁵.

*Mėnesits agri lēca,
Saules meitu griedams;
Lec, Saulite, pati agri,
Nedod meitu Mēnešam.*
BDS 33745-1

‘Mėnesėlis anksti užtekėjo,
Saulės dukros norėdamas,
Užtekėk, pati, Saulyte, anksti,
Neduok dukros Mėnesėliui.’

Taigi, antrosios Mėnulio vedybos – su Saulės dukterimi. Latvių dainose pasakojama, kaip tos vestuvės vyksta: kokia jaunųjų palyda, kaip atvyksta dar vienas dangaus veikėjas – rūstusis Perkūnas (*Pērkons*) ir, įjojęs pro vartus, suskaldo auksinę obelį arba ąžuolą (LTdz 8193; 8194; Biežais 1972: 494–513). Štai vienas pavyzdžių:

*Mēness ņēma Saules meitu,
Pērkons jāja panākstōs.
Pa vārtiem iējājoti
Nosper zelta ābeliti.
Trīs gadiņi Saule raud,
Zelta zarus lasidama.*
BDS 34047-3

‘Mėnulis vedė Saulės dukrą,
Perkūnas jojo pabroliais.
Pro vartus jodamas
Suskaldė aukso obelėlę.
Tris metelius Saulė verkė,
Aukso šakas rinkdama.’

5

Baltarusių mitologijos tyrinėtojo S. Sanko aiškinimu, tarp Mėnulio (*Месяц*) ir Aušrinės (*Зарница*) įvykęs incestas, nes jie buvo susiję kraujo ryšiais. Mat yra dainų, kuriose žvaigždės vadinamos Mėnulio seserimis: *Ходзіць паходзіць // Месяц по небу. // Клича, паклича // Зоры з сабою. // – Ох вы зорачки, // Сястрыцы мае <...>* (Санько 2011: 302). ‘Vaikštinėja Mėnulis po dangų, // Šaukia, kviečia // Žvaigždes su savimi. // Oi jūs žvaigždelės, // Mano Seserėlės <...>’. Tiesa, „seserėlės“ (*сястрыцы*) čia gali būti ir tiesiog maloninis, intymus kreipinys. Kitoje dainoje Mėnulis kviečia žvaigždes eiti su juo, o vienai žvaigždei siūlo eiti su juo pas viešpatį: *Ходзіць, паходзіць месяц по небу // Клича, паклича // Зоры з сабою. // Хадзем жа зара, гдзе госпад жыве <...>* (Санько 2011: 302–303). ‘Vaikštinėja mėnulis po dangų, // Šaukia, kviečia žvaigždes su savimi. // Einam gi, žvaigžde, // kur viešpats gyvena <...>’. Serbų tautosakoje Mėnulis ir Aušrinė taip pat yra brolis ir sesuo: *Радује се звијезда Даница: / жени брата сјајуога мјесеца* (Иванов, Топоров 1974: 18). ‘Džiaugiasi žvaigždė Aušrinė: / apvesdindama brolių mėnulį’.

Mėnulio ir Saulės dukters vestuvės mininčių latvių dainų ir jų variantų yra nemažai, pavyzdžiui:

*Mēness ņēma Saules meitu,
Pērkons jāja panāksnōs;
Pie vārtiem dajādams,
Nosper zelta ozoliņu.*
BDS 34047-1

‘Mėnuo vedė Saulės dukrą,
Perkūnas jojo jaunųjų pulke;
Prie vartų prijojęs
Suskaldė aukso ąžuolėlį.’

Arba:

*Mēness ņēma Saules meitu,
Pērkons jāja precībās,
Aizjādams, parjādams,
Nosper zelta ozoliņu.*
LTdz 8194; žr. LTdz 8193

‘Mėnuo vedė Saulės dukrą,
Perkūnas jojo į piršlybas,
Išjodamas, parjodamas
Trenkė į aukso ąžuolėlį.’

L. Rėzos rinkinio dainoje „Aušrinė“ taip pat vaizduojamos vestuvės:

*Aušrinė svodbā kēlē,
Perkūns pro vartus įjojo,
Ąžuolā žaliā parmušē.*

*Ąžuolo kraujis varvėdamas,
Apšlakstė mano drabužius,
Apšlakstė vainikėlį.*

*Saulės dukrytė verkiant
Surinko tris metelius
Pavytusius lapelius.*

– *Oi kur, mamyte mano,
Drabužius išmazgosiu,
Kur kraują išmazgosiu?*
<...>
RD I 62

Anksčiau cituotoje latvių dainoje (BDS 34047-3), griausmavaldžiui suskaldžius auksinę obelėlę, aukso šakas rinkdama verkia pati Saulė, o šiame tekste, Perkūnui parmušus žalią ąžuolą ir šio medžio krauju Saulės dukrai apsišlakščius drabužius ir vainikėlį (nekaltybės simboli), verkia Aušrinė, rinkdama pavytusius ąžuolo lapus. Matyt, dangaus kūnų aplinkoje auganti auksinė obelė ar auksinis / žalias ąžuolas Saulei ir jos dukteriai yra ypatingi, galbūt šventais laikyti medžiai, jas paveikia ir tokiu būdu išreikštas griausmavaldžio pyktis, jo, kaip teisėjo, pozicija.

BAUSMĖ MĖNULIUI – JO PERKIRTIMAS

Cituotoje L. Rėzos rinkinio dainoje „Mėnesio svodba“ Perkūnas perdalia neįstikimą Mėnulį (RD I 27). Analogiškas motyvas atsispindi ir latvių sakmėse:

Pēc citiem atstāstījumiem, nevis Saule sakapājusi neuzticamo Mēnesi, bet Pērkons. Pērkons, zināt dabūjis, ka Saules meita nolaupīta, dzinies bēgliem pakaļ, panācis tos un saspārdījis vainīgo tik briesmīgi, ka asinis tālu visapkārt aizsprāgušas. Bārene, saules meita, sava pavēdēja sudraba droztaļas lasīdama, gauži noraudoties (LPT XIII: 216, Nr. 3)‘ Pasak kitų pasakojimų, ne Saulė sukapojo neištikimą Mėnulį, o Perkūnas. Perkūnas, sužinojęs, kad Saulės duktė pagrobta, vijosi pabėgėlius, pasivijo juos ir sutrankė kaltininką taip baisiai, kad kraujas tiško į visas puses. Našlė, Saulės duktė, graudžiai verkė savo suviliotojo sida bro šukes rinkdama.’

Tad Mėnulio teisėjai ir bausmės vykdytojai gali būti ne tik Perkūnas, bet ir Saulė. Apie pastarosios bausmę neištikimajam sutuoktiniui pasakojama ir šiame latvių naratyve:

Mēness sācis, pa naktīm apkārt staigādams, pie meitām iet. Saule esot teikusi, lai viņš vairs tā nedarot; bet šis nelicis neko lāgā un tūliņ nākošu nakti atkal gājis. Saule saskaitusies un zobenu paņēmusi, nocirtusi Mēnesim pus galvas nost. Mēness, tāds nesmuks pataisīts, sūdžējies raudādams savam draugam vilkam. Tas atriebdamies, aiz drauga aizgājis, gribējis Sauli aprīt. <...> (LPT XIII: 217, Nr. 5) ‘Mēnuo, naktimis vaikštinēdamas, pradėjo eiti pas mergas. Saulė pasakiusi, kad jis taip nebedarytų; bet jis nepaisė ir tuoj pat, ateinančią naktį vėl nuėjo. Saulė supyko ir paėmusi kardą nukirto Mėnuliui pusę galvos. Mēnuo, toks nebegražus pasidaręs, verkdamas pasiskundė savo draugui vilkui. Tas keršydamas užėjęs už draugo, norėjo Saulę praryti. <..>’

L. Rėzos rinkinio dainoje „Avatė prapuolusi“ apie neįvardytą herojų, ieškančią prapuolusios avelės ir besikreipantį į Mėnesėlį, pastarasis vaizduojamas „perdalytas“:

*Išėjau pas mėnesėlį,
Mėnesėlis atsiliepė:
– Aš kardu perdalytas,
Smūtnas mano veidelis.
RD I 81*

Čia nepasakoma, kas suskaldė Mėnulį. Tačiau, matyt, jis jaučiasi nubaustas, kadangi yra dar ir „smūtno veidelio“.

Tad, Mėnulio baudėjai – Perkūnas arba Saulė. Cituotose sakmėse ir šio mito tyrinėtojų Mėnulio kaip astralinio kūno perkirtimas aiškinamas jo fazių kitimu – dangaus kūno mažėjimu, kitaip tariant, perėjimu iš pilnaties į delčią (Dundulienė 1988: 72–73; Razauskas 2011: 21; Иванов 1982: 78; Цивьян 1988: 232; Санько 2011: 302). O štai Mėnulio ir Aušrinės artimi santykiai dangiškųjų vestuvių mito siužete (pasiremiant daugiausia baltarusių medžiaga) aiškinami kitu astronominiu reiškiniu: Mėnulis ir Venera, judėdami dangaus skliautu, iš tiesų periodiškai vienas prie kito priartėja (Санько 2011: 302).

Mėnulio vedybų ir intymių santykių su Aušrine motyvas žinomas ir pietų slavams: serbų dainuojamajame folklоре kalbama, kad Mėnulio sutuoktinė yra *Danica* (Venera) (Белова, Толстая 2004: 144). Be to, kaip jau buvo užsiminta, serbų mitologijoje ji gali būti Saulės ar Mėnulio sesuo (Кулишић, Петровић, Пантелић 1970: 213).

Su griaustinio dievo bausme dangaus šviesuliams, pažeidusiems įprasto gyvenimo normas, baltų folklоре asocijuojasi „Rigvedos“ motyvas apie griaustinio ir žaibo dievo Indros dieviškuoju ginklu – vadžra – suskaldytą Ryto žvaigždės deivės Ušasės vežimaitį (viena iš galimų žodžio vadžra (*vaijra*) reikšmių – žaibas; RV II, 15, 6). Apie tai „Rigvedoje“ kalbama, nusakant Indros nuopelnus, tarp kurių minimas ir šis jo veiksmas:

*sódañcam sándhum ariñān mahitvā vājreñāna
uśasaḥ sám pipeṣa
ajavāso javínibhir vivṛścán sómasya tā máda in-
draś cakāra ||
RV II,15,6*

‘Jis savo didybe paleido upę, nukreiptą į viršų,
Griausmo vėzdu sudaužė Ušasės vežimaitį,
Vangiuosius atkirsdamas greitosiomis –
Somos svaigulyje Indra tai atliko.’
Vertė Vytis Vydūnas

Tad ir ši analogija leistų manyti, kad griaustinio dievo bausmė už dangaus šviesulių nusižengimus yra archajiškas motyvas, genetiškai susijęs ne tik su senovės baltų, bet ir su senovės indų kultūromis.

Nežinia, kada buvo sukurtas dangiškųjų vestuvių mitas, kada formavosi jį pagrindžianti ideologija. Jo paplitimas rodo, kad šis žmonių sąmonėje glūdintis naratyvas, susijęs su intuityvia

liaudies astronomija, tam tikrame Eurazijos regione kažkada buvęs aktualus, o skirtingose vietovėse turėjo savitus variantus. Mitas figūratyviu būdu – dangaus kūnų vaizdiniais reiškiamą idėją – skelbia, kad šeimą sudarančių partnerių neištikimybė gali egzistuoti, tačiau toji neištikimybė yra netoleruojama ir baudžiama. Mitą galėjo veikti patriarchalinė visuomenės sankloda, kurioje socialiniai santykiai ir normos buvo griežtai reguliuojamos. Tiesa, šis baltų folklore užsikonservavęs naratyvas galbūt išsaugojo ir ankstesnių nei patriarchatas visuomenių papročius, „kai sutuoktiniais galėjo būti broliai su seserimis, kartais ir tėvai su vaikais“ (Dundulienė 2008: 165)⁶.

Matyt, dangiškųjų vestuvių mitas egzistavo dar indoeuropiečių protautės kultūroje. Tai yra konstatavę ir Viačeslavas Ivanovas su Tamazu Gamkrelidze savo veikale, skirtame indoeuropiečių prokalbei ir kultūrai (Гамкредидзе, Иванов 1984: 685). Jų teigimu, Saulė ir Mėnulis, kaip sutuoktiniai ar kaip kraujo giminystės siejama pora, galėjo atspindėti indoeuropiečių vaizdinius apie dangaus šviesulius (ten pat; žr. ir Иванов, Топоров 1974: 15–21). Tokių vaizdinių relikty, kaip minėta, esama ne tik baltų tradicijoje, bet ir senovės indų „Rigvedoje“, taip pat rytų, vakarų ir pietų slavų žodinėje kūryboje. Baltų dangiškųjų vestuvių mitas latvių ir lietuvių tautosakoje gana gerai išsilaikė ir jo sutelkti fragmentai gali padėti rekonstruoti šio mito siužetą ar bent jau jo kontūrus.

IŠVADOS

Lietuvių ir latvių žodinėje kūryboje atsispindi Mėnulio, kaip sutuoktinio arba tėvo, o Saulės, kaip jo partnerės arba kaip motinos, vaizdiniai. Jie yra išlikę ne tik dangaus tematikos kūriniuose, bet ir tekstuose, kuriuose žmonės gretinami su dangaus kūnais. Šie vaizdiniai baltų mitinio pasaulio sampratoje yra giliai ir tvirtai įsišakniję.

Remiantis latvių ir lietuvių tautosakiniais naratyvais atkuriamas Mėnulio, personifikuoto mitinio veikėjo, neištikimybės Saulei siužetas, atspindintis šio įvykio priežastis ir aplinkybes. Visa tai yra susiję su astronominiais reiškiniais

6 Pranė Dundulienė rašo: „Saulė laikoma Mėnulio žmona, kartais seserimi, o visos žvaigždės – dukterimis. Ši samprata greičiausiai susiklostė ankstyvajame matriarchate <...>“ (Dundulienė 2008: 165). Tačiau reikia turėti omenyje, kad dangaus adoracija ir su dangumi susijusi mitologija būdinga indoeuropiečių patriarchatų kultūrai.

dangaus skliaute. Yra žinoma, kad rytais ir vakarais, prieš patekant ar nusileidžiant Saulei, danguje pasirodo žvaigždė Aušrinė / Vakarinė (Venera). Pasak latvių ir lietuvių sakmių ir dainų, Mėnulis, stebėdamas šią žvaigždę dangaus skliaute, ją įsimyli.

Lietuvių ir latvių tautosakoje kalbama apie dvejas Mėnulio vestuves arba jau įvykusias vedbas: vienur – su Saule, kitur – su jos dukterimi Aušrine. Antrosios vestuvės, matyt, vyksta jau Mėnuliui išdavus pirmąją sutuoktinę Saulę ir įsižiūrėjus jos dukterį.

Mėnulis už neištikimybę yra nubaudžiamas – apie tai kalba lietuvių bei latvių sakmės ir dainos dangaus tema. Jo teisėjais ir bausmės vykdytojais gali būti Perkūnas arba Saulė. Jie perkerta ar sukapoja neištikimą sutuoktinį. Mito tyrinėtojai Mėnulio, kaip astralinio kūno, perkirtimą sieja su jo fazių kaita – dangaus kūno dilimu, kitaip tariant, perėjimu iš pilnaties į delčią. Tuo tarpu Mėnulio ir Aušrinės artimi santykiai dangiškųjų vestuvių mito siužete aiškinami kitu astronominiu reiškiniu – dangaus skliaute periodiškai įvykstančiu Mėnulio ir Veneros priartėjimu vienas prie kito.

Dangiškųjų vestuvių mitas egzistavo dar indoeuropiečių protautės kultūroje. Saulės ir Mėnulio kaip sutuoktinių vaizdinys ir šios poros iširimo peripetijos galėjo atspindėti indoeuropiečių dangaus ir jo šviesulių judėjimo erdvėje ir kitimo aiškinimą. Šio mito liekanų esama ne tik baltų tradicijoje, bet ir senovės indų „Rigvedoje“, taip pat rytų, pietų ir vakarų slavų žodinėje kūryboje.

ŠALTINIAI

- BDS = *Krišjāņa Barona Dainu skapis*: latvju dainas, tautasdziesmas, dziesmas, prieiga per internetą: <<http://www.dainuskapis.lv>>.
- BRMŠ IV = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, sudarė Norbertas Vėlius, t. IV: *XVIII amžius* – 2005. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- FWSD = *Funk&Wagnalls Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend*, vol. I–II. New York: Funk&Wagnalls Company, 1949–1950.
- JSD = *Lietuviškos svodbinės dainos*, t. I–II. Užrašytos Antano Juškos ir išleistos Jono Juškos, naujas leidimas. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955.
- LKŽe = *Lietuvių kalbos žodynas*: elektroninė versija, t. I–XX, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1941–2002, prieiga per internetą: <www.lkz.lt>.
- LPT = *Latviešu pasakas un teikas*. Pēc Anša Lercha-Puškaiša un citiem avotiem sakopojis un rediģējis prof. P. Šmits (Schmidt), XIII. Rīgā: Valtera un Rapas akc. sab. apgāds, 1936.

- LTdz = *Latviešu tautasdziesmas*, sēj. III. Izlasi kārtojuši: A. Ancelāne [et al.]. Latvijas PSR Zinātņu Akademijas izdevniecība, 1957.
- LTR = Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.
- LTT = *Latviešu tautas teikas: izcelšanās teikas: izlase*. Sastādītāja un ievada autore A. Ancelāne. Rīga: Zinātne, 1991.
- LTt = *Lietuvių tautosaka*, t. I: *Dainos*, medžiagą paruošė V. Barauskienė, B. Kazlauskienė, B. Uginčius. Vilnius: Valsitybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962.
- ME = *Mitologijos enciklopedija*. Iš latvių kalbos vertė Irena Teresė Ermanytė, Lilija Kudirkienė, Regina Kvašytė ir kt., t. II. Vilnius: Vaga, 1999.
- RD = Liudvikas Rēza. *Lietuvių liaudies dainos*, t. I. Paruošė Juozas Jurginis ir Bronius Kmitas. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958.
- RV = *Die Hymnen des Rigveda*. Hrsg. von Theodor Aufrecht, I: Maṇḍala 1–6. Bonn: Marcus, 1877.
- SIS = *Sutartinės: Daugiabalsės lietuvių liaudies dainos*. Sudarė ir paruošė Z. Slaviūnas, I–III. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958–1959.
- ŠmLTT = *Latviešu tautas ticējumi*, sēj. I–IV. Sakrājis un sakārtojis prof. P. Šmits. Rīgā: Latviešu folkloras krātuves izdevums ar kultūras fonda pabalstu, 1940–1941.
- TLIK = *Lietuvių išminties knyga*. Sudarytojas ir komentarų autorius Jonas Trinkūnas. Vilnius: Forest Park Group, 2015.

LITERATŪRA

- Biezais 1972 = Biezais Haralds. *Die himmlische Götterfamilie der alten Letten*. Uppsala: Almqvist & Wiksells Boktryckeri Aktiebolag.
- Dundulienė 1988 = Pranė Dundulienė. *Lietuvių kosmologija*. Vilnius: Mokslas.
- Dundulienė 2008 = Pranė Dundulienė. *Pagonybė Lietuvoje: Moteriškosios dievybės*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Jung 1990 = Carl Gustav Jung. *Symbols of Transformation*. Translated by R. C. F. Hull, tenth printing, 1990, Princeton University Press.
- Razauskas 2011 = Dainius Razauskas. Iš baltų mitinio vaizdymo juodraščių: AUŠRINĖ (ir VAKARINĖ). Iš: *Liaudies kultūra*, Nr. 6 (141).
- Razauskas 2011a = Dainius Razauskas. Dievo vaikaitis: žmogaus vieta lietuvių kosmologijoje. Iš: *Tautosakos darbai*, 2011, t. 42.
- Simek 1984 = Rudolf Simek. *Lexikon der germanischen Mythologie*. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.
- Vaitkevičienė, Vaitkevičius 1996 = Daiva Vaitkevičienė, Vyktintas Vaitkevičius. Naujojo Daugėlišio padavimai. Iš: *Tautosakos darbai*, V (XII).
- Viķe-Freiberga 2016 = Vaira Viķe-Freiberga. *Trejādas saules. Mitoloģiskā Saule*. Rīga: Pētergailis.
- Авілін 2015 = Цімафей Авілін. *Паміж небам і зямлёй: этнаасраномія*. Мінск: Тэхналогія.
- Белова, Толстая 2004 = О. В. Белова, С. М. Толстая. «Луна». Iš: *Славянские древности: этнолингвистический словарь*, т. III. Москва: Международные отношения.
- Гамкрелидзе, Иванов 1984 = Тамаз Валерианович Гамкрелидзе, Вячеслав Всеволодович Иванов. *Индоевропейский язык и индоевропейцы*, т. 1–2. Тбилиси: Издательство Тбилисского университета.
- Иванов 1982 = В. В. Иванов. «Лунарные мифы». Iš: *Мифы народов мира*, т. 2. Москва: Советская энциклопедия.
- Иванов, Топоров 1974 = В. В. Иванов, В. Н. Топоров. *Исследования в области славянских древностей*. Москва: Наука.
- Кулишић, Петровић, Пантелић 1970 = Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић. *Српски митолошки речник*. Београд: Нолит.
- Санько 2011 = С. Санько. «Месяц». Iš: *Міфалогія беларусаў: энцыклапедычны слоўнік*. Склад. І. Клімковіч, В. Аўтушка; навук. рэд. Т. Валодзіна, С. Санько. Мінск: Беларусь.
- Цивьян 1988 = Т. В. Цивьян. Наказание Месяца в сюжете Небесной свадьбы. Iš: *Балто-славянские исследования* 1986, Москва: Наука.

MYTH OF THE CELESTIAL WEDDING

Nijolė LAURINKIENĖ

The imagery of the Moon as a husband or father and of the Sun as his wife or a mother are deeply entrenched in the mythic worldview of the Balts. This article, on the basis of Latvian and Lithuanian folkloric narrative, plays out the story of the Moon's unfaithfulness. In the morning and the evening, when the Sun rises and sets, the Evening Star/Venus appears in the sky, and the Moon sees this star in the heavens and falls in love. Lithuanian and Latvian folklore talks about the two marriages of the Moon: one to the Sun and the other to the Evening Star (Venus). The second marriage takes place when the Moon betrays his first wife by falling for her daughter.

For his unfaithfulness, the Moon is punished. His judge and punisher can either be Perkūnas/Perkons or the Sun, who either cut in half or chop up the unfaithful husband. Those who study this myth associate the chopping up of the Moon with its phases – the transition from the full moon to the waning moon. The close relationship of the Moon and Evening Star in the plot of the 'celestial wedding' can also be linked to an astronomical phenomenon – the periodical moments when the Moon and Venus come closer to one another.

The myth of the celestial wedding could have existed in the Indo-European proto-nation's culture. Remnants of this myth exist not only in the tradition of the Balts, but also in the Ancient Indian Rig-Veda, as well as in the oral culture of the Western and Southern Slavs.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio g. 6, LT-10308, Vilnius,
E. paštas: nlaurinkiene@yahoo.com

Gauta 2018-09-05, įteikta spaudai 2018-10-16.

KRAŠTOTYROS JUDĖJIMO ŠIMTMETIS: 1918–2018

Irena SELIUKAITĖ

Šių metų gegužės mėnesį vyko Lietuvos kraštotyros draugijos konferencija. Joje Valstybinės Jono Basanavičiaus premijos laureatė, ilgametė Kultūros ministerijos Regionų skyriaus vadovė, Meno ir kultūros industrijų departamento direktorė Irena Seliukaitė (1954–2018) kalbėjo apie su atkurtos Lietuvos valstybės šimtmečiu sutampančią Lietuvos kraštotyros judėjimo istoriją, vertingąsias jos patirtis ir pakvietė diskutuoti apie būsimos kraštotyros veiklos tikslus ir formas.

Svarbu žinoti, kad I. Seliukaitė nuo 1981 m. buvo Lietuvos paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos pirmininko pavaduotoja, nuo 1990 m. – Lietuvos kraštotyros draugijos pirmininkė, o nuo 2012 m. – pirmininko pavaduotoja.

Dalijamės pranešimu ir kviečiame visus įsitraukti į diskusiją apie Lietuvos kraštotyros ateitį.

■ Tarp Lietuvos nacionalinio muziejaus rengiamų Etninės kultūros vakarų temų buvo ir kraštotyros judėjimo istorija. Ruošdamasi apie tai kalbėti, iškart pajutau, kad per valandos trukmės pranešimą įstengsiu tik epizodiškai apžvelgti kai kuriuos jo tarpsnius.

Seniai žinoma ir akivaizdu, kad kraštotyros judėjimas prasidėjo tikrai ne sovietmečiu, ne praeito amžiaus 7-ojo dešimtmečio pradžioje, kai buvo atkurta Lietuvos kraštotyros draugija. Minėtame vakare daugiausia ir kalbėjau apie 1918–1940 m. laikotarpį. Tad mes, kraštotyrininkai, iš tiesų galime kalbėti apie kraštotyros sąjūdį Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmečio kontekste.

Galime teigti, kad visuomeninis kraštotyros judėjimas turi ilgą ir prasmingą istoriją, kuri, deja, nėra išsamiai ištirtinėta. Tad dar kartą kreipiuosi į jaunuosius mokslininkus – istorikus, kultūros istorikus, galbūt ir kultūrologus, ragindama rimtai ir atsakingai įsigilinti į šią įdomią ir kultūros istorijos požiūriu „auksinę“ sritį, kuri, gaila, iki šiol nesulaukė atsidavusio ir dėmesingo riterio. Ruošdamasi pranešimui, nestudijavau archyvų, tik fragmentiškai peržvelgiau istorinę medžiagą, bet pamačiau, kad galėtų išeiti didžiulis, kapitalinis darbas, puiki studija ir, žinoma, mokslinė disertacija, skirta kraštotyros judėjimo istorijai. Tai daugybe požiūrių – ideologiniu, valstybės ir kultūros istorijos, visuomeninių iniciatyvų, istorinių ir lituanistinių duomenų kaupimo, muziejistikos, paminklosaugos ir kitais – dar neapžvelgtas, neištyrinėtas ir iki šiol neįvertintas kultūrinės raidos lobynas. Jis svarbus ir vertinant dabartinius Lietuvos valstybės pasiekimus. Šįkart pabandysiu sudėlioti ne išsamią kraštotyros raidos apžvalgą, bet esminius, pagrindinius štrichus ar akcentus, paliktus pėdsakus, kuriais atėjome iki mūsų dienų.

Šimtmetį kraštotyros vystymosi laikotarpį skeliu į 1918–1940 metus, sovietmetį ir laikus po Nepriklausomybės atgavimo. Fragmentiškai aptarsiu, ką valstybės kūrimosi pradžioje mums davė kraštotyros segmentas, kodėl valstybė (būtent valstybė!) nusprendė, kad tokio visuomeninio judėjimo reikia ir kaip, kokiais būdais jis padėjo kurti valstybingumo pamatus.

Įsivaizduokime 1918 m. Lietuvą, nuniokotą Pirmojo pasaulinio karo... Kai kurios jos dalys tada buvo labai pažeistos. Ir stebuklas, kad nežmoniško skurdo, nepriteklių, ligų, bado prispaustoje Lietuvoje pradeda kurtis nepriklausoma valstybė. Ji turėjo sustyguoti savąją teisinę bazę ir sukurti programinius valstybingumo pamatus, kurie padėtų valstybei funkcionuoti. Kokie buvo keliama tikslai ir uždaviniai? Pirmasis uždavinys – suformuoti švietimo sistemą, sudaryti realiai veikiantį mokyklų tinklą. Tiesa, kai kurios mokyklos jau veikė, jose buvo ugdoma jaunomenė, netgi būta kraštotyros veiklos užuomazgų – vietinių muziejėlių. Galbūt jie buvo kitokie nei vėlesni, bet negalime jų nematyti. Valstybė kūrė teisinę bazę, kuri padėtų suformuoti istorijos mokslui svarbius archyvus. Jų buvo labai mažai, kaip ir išsilavinusių žmonių, inteligentų, šviesių asmenybių – tautos žiedas buvo labai siauras, bet patriotiškai suvokiantis savo paskirtį ir misiją... Pradėjo steigti nepaprastai daug visuomeninių kultūrinių organizacijų, jų buvo užfiksuota šimtai, ir jos realiai prisidėjo prie valstybės kūrimo.

Pirmąkart 1919 m. priimtame Savivaldos įstatyme jau buvo pažymėta, kad savivaldos vadovai privalo rūpintis kultūros įstaigomis (jų tada dar beveik nebuvo), muziejų steigimu ir padėti šį darbą dirbusioms visuomeninėms organizacijoms (vėliau tai pakartojo ir Apskričių įstatymas). Todėl pradėtos steigti regionų kraštotyros draugijos. Man ilgai buvo mįslė, kaip nuo 1918 m. į

1933 m. Lietuvos kraštotyrininkų ir muziejininkų suvažiavimo dalyviai. Pirmoje eilėje sėdi iš kairės pirmas prof. Ignas Končius, trečias – Pranas Genys, greta – Pelikisas Bugailiškis, prof. Eduardas Volteris, doc. Paulius Galaunė. Šiauliai.

kraštotyros judėjimą įsijungė miestų burmistrai, teismų pirmininkai, apskričių viršininkai, kaip jie suvokė šio proceso reikšmę? Iš tikrųjų viskas gana paprasta. Veikti ta kryptimi juos įpareigojo įstatymas! Pavyzdžiui, Apskričių įstatyme buvo numatyta, kad kiekvienos apskrities centre turėjo atsirasti muziejus.

Nesileisdama į detalią regioninių kraštotyros draugijų kūrimosi istoriją ir statistiką, įdomumo dėlei pasakysiu, kada ir kur atsirado pirmieji muziejai, kurių esminė paskirtis ir buvo kraštotyrinio darbo organizavimas. Pirmosios kraštotyros draugijos (tiesa, ne visos jos taip vadinosi – buvo ir senovės mėgėjų, ir senovės dzūkų, ir kitų panašių visuomeninių sambūrių) steigėsi greta muziejų ir, savo ruožtu, padėjo juos formuoti.

Pirmasis krašto muziejus buvo įsteigtas 1920 m. Kėdainiuose, o jo reali veikla prasidėjo 1922 m. kraštotyros draugija Kėdainiuose įsistatė šiek tiek vėliau – 1926 m. Draugijose etatinių darbuotojų nebuvo, rimtas darbas vyko vien visuomeniniais pagrindais. Tik vėliau vienur kitur atsirado po vieną kitą apmokamą darbuotoją. Šiaulių „Aušros“ muziejus buvo įkurtas 1923 m., o Šiaulių kraštotyros draugija įsteigta 1927 m. Klaipėdoje dėl neseniai įvykusių permainų ir gyventojų tautinės sudėties tarpukariu gyvenimas buvo margas, bet taip pat veikė daug įvairių draugijų ir kitų kultūrinių organizacijų, o kraštotyros

muziejus mieste įkurtas 1934 m. Klaipėdoje veikė keturios ar net daugiau panašaus pobūdžio kraštotyros draugijų. Panevėžyje kraštotyros muziejus atsirado 1924 m., o draugija įkurta metais anksčiau – 1923 m. Mažeikiuose kraštotyros muziejus ėmė veikti 1926 m., Biržuose jis įsteigtas 1928 m., Utenoje ir Marijampolėje kraštotyros pobūdžio muziejai atsirado 1930 m., bet kraštotyros draugijų, kaip struktūrinių ir teisinių vienetų, įsteigta nebuvo. Telšių kraštotyros draugija įsistatė 1931 m., o 1932 m. buvo atidarytas „Alkos“ muziejus. Net dabartinio Zarasų rajono Dusetų miestelyje 1934 m. buvo įkurta kraštotyros draugija, būrusi vietinius inteligentus, tiesa, muziejus ten nebuvo atidarytas. Kretingoje 1935 m. buvo įsteigta ir kraštotyros draugija, ir muziejus, kita vertus, tada jau buvo įsikūrę dideli kraštotyros muziejai Šiauliuose bei Telšiuose, kurie savo įtakos zonon iš esmės įtraukė visą Žemaitiją, tad kai kur buvo dirbama tarsi dviem frontais. Šakiuose 1934 m. buvo įkurta Zanavykų draugija, kuri, tiesa, gyvavo tik porą metų. Alytuje 1934 m. buvo įkurta kraštotyros draugija, kurios veikla apėmė visą Dzūkiją, o 1935 m. atidarytas ir muziejus.

Baigdama šią apžvalgą atkreipiu dėmesį, kad 1933 m. Pelikso Bugailiškio ir Šiaulių kraštotyros muziejaus iniciatyva Šiaulių „Aušros“ muziejuje įvyko Lietuvos kraštotyrininkų ir muziejininkų suvažiavimas, kuriame buvo konstatuota, kad tuo

Pasibaigus Šiaulių kraštotyros draugijos devynių dienų ekspedicijai Viekiškių apylinkėse. 1934 m. M. Eidrigevičiaus nuotrauka.

T. Jankevičius iš Panūdžių k. (Šaukėnų vls.) Šiaulių „Aušros“ muziejui dovanoja istorinius dokumentus. 1930 m. Č. Liutiko nuotrauka.

metu jau veikė penkiolika, nuo 1918 iki 1935 m. įkurtų viešųjų visuomeninių kraštotyros muziejų.

Tarp svarbiausių regioninių kraštotyros draugijų ir muziejų pirmiausia išskirčiau Šiaulių kraštotyros draugiją ir jų „Aušros“ muziejų. P. Bugailišio vadovaujami Šiaulių kraštotyrininkai buvo Lietuvos kraštotyros metodinis centras: jie rengė metodinius patarimus ir kitokią medžiagą, kuria galėjo pasinaudoti visi, kas norėjo giliau pažinti gimtąjį kraštą. Patyrę kraštotyrininkai stengėsi šviesti ir mokyti šios veiklos pradedančiuosius. Manau, kad šiauliečiai kraštotyrininkai (dirbantys tiek mieste, tiek rajone) didelį pranašumą yra išsaugoję iki šių dienų – tai rodo jų profesionaliai organizuojamos ekspedicijos, kurios pagal poreikį ir tikslą trunka po kelias dienas arba ilgiau. Į jas suburiamos tikslinės specialistų grupės arba sukviečiamos gausesnės pajėgos, kurios apmokomos, o paragavę šio darbo skonio, neretai į jį ir rimčiau įsitraukia.

Tad galime sakyti, kad didžiausias šiauliečių kraštotyrininkų pranašumas – jų rengiamos ekspedicijos, archyvinės medžiagos kaupimas, tvarkymas ir publikavimas. Kitaip sakant, šiauliečių

suburti šio darbo svarbą suvokę prieškarinio kraštotyrininkai darė tai, ko per visą sovietmetį iki pat Nepriklausomybės laikų siekė kraštotyros judėjimas. Unikalus Šiaulių tarpukario kraštotyrininkų archyvas – iš viso aštuoniasdešimt devynios archyvinės bylos – „Aušros“ muziejuje išsaugotas iki šių dienų. Tais laikais surinktos medžiagos dabar jau niekas negalėtų pakartoti, neberastų net jos pėdsakų... Tai didžiulis, puikus mūsų kultūros paveldo turtas. Šis archyvas yra įtrauktas į UNESCO globojamą pasaulio paveldo sąrašą. Šiauliečių kraštotyros draugija tarpukario metais norėjo įsteigti Lietuvos kraštotyros organizaciją, kuri koordinuotų visos šalies muziejinių ir kraštotyrininkų veiklą. Deja, tokio vienijančio darinio įkurti nepavyko. Paskutinis bandymas – jau dramatiškais 1941 m. įvykęs kraštotyrininkų suvažiavimas, bet tikslas nebuvo pasiektas.

Šiaulių kraštotyros draugija išsiskyrė ne tik nuosekalia metodika, bet ir išvystyta leidyba. Ypač reikšmę turėjo 1934 m. Šiauliuose pradėtas leisti almanachas arba žurnalas (jo redaktorius buvo P. Bugailiškis), kuris ilgą laiką buvo ir net dabar gali būti laikomas nepakartojamu etnografijos

Antanas Kasperavičius, Panevėžio muziejaus vedėjas 1934–1941 m., su senienų rinkėjais prie eksponatų. J. Žitkaus nuotrauka.

Pirmoji Panevėžio muziejaus, atidaryto 1925 m. sausio 18 d., ekspozicija. J. Žitkaus nuotrauka.

Panevėžio muziejus įsikūrė buvusiam Uptės pavieto teismo archyvo pastate, statytame 1614 m.

ir tautotyros šaltiniu. Jame publikuota unikali medžiaga, Lietuvos mastu neturinti analogų. Žurnalas ėjo nuo 524 (1935 m.) iki 1000 (1940 m.) egzempliorių tiražu keturis kartus per metus, iki 1943 m. išleistas 31 numeris (17 sąsiuvinų), paskelbti 2 338 puslapiai vertės nepraradusios medžiagos. Be to, kaip jo priedas, buvo leidžiamas leidinukas „Keliaukime“. Žurnalo „Gimtasai kraštas“ komplektų yra išlikę bibliotekose. Kaip žinia, paskutinis, 32-asis jo numeris, sudarytas 1943 m., Antrojo pasaulinio karo metais buvo dingęs. Vėliau jis surastas bibliotekoje, P. Bugailišio fonde, ir 1996 m. Lietuvos kraštotyros draugijos išleistas kartu su profesorius Vacio Miliaus sudaryta visų šio leidinio numerių bibliografinė rodykle. Be žurnalo „Gimtasai kraštas“, šiauliečiai dar leido „Šiaulių metraščių“. Ir Šiaulių garbei reikia pasakyti, kad iki šiol tebeveikia ir Šiaulių kraštotyros draugija, ir „Aušros“ muziejus. Pagirtina ir tai, kad jų pastangomis

„Šiaulių metraščių“ atgimė ir vėl yra leidžiamas. Kitaip sakant, tai, ką pasišventę žmonės prieš šimtą metų pradėjo, yra tęsiama.

Panevėžio kraštotyros draugija tokios intensyvios veiklos, kaip šiauliečiai, neišvystė, bet keli jų kraštotyrininkai yra svarbūs kultūros istorijai. Draugijai vadovavo Panevėžio mokytojų seminarijos vicedirektorius Jurgis Elisonas, atlikęs svarbius tautosakos rinkimo darbus. Galbūt dėl jo įtakos pagrindinė Panevėžio kraštotyros draugijos kryptis buvo tautosakos rinkimas ir archeologijos ekspedicijos. Beje, įdomu, kad šios draugijos tautinė sudėtis buvo gana mišri, joje, be lietuvių, darbavosi 45 žydai, 15 lenkų, buvo rusų, totorių kilmės žmonių. Tarpukariu archeologinius tyrinėjimus, archeologinių paminklų kasinėjimus (tada tai buvo dar visai nauja sritis) vykdė ir Šiaulių, ir Panevėžio kraštotyrininkai – jau mokslus baigę specialistai.

Dedama simbolinė, pirmoji Telšių „Alkos“ muziejaus plyta. Iš dešinės pirmas – Telšių apskrities viršininkas Eugenijus Šalkauskas. 1936 m.

Telšių „Alkos“ muziejaus pamatų šventinimas. 1936 m.

Telšių „Alkos“ muziejaus rūmai 1937 m.

Renkant tautosaką daug nusipelnė Jonas Balys, veiklą pradėjęs būtent kaip Panevėžio kraštotyros draugijos narys, taip pat Petras Būtėnas, kuris dar 1927 m. parengė tuo metu labai brandžią „Tautosakos rinkimo ir tyrinėjimo programą“. Ilgą laiką studentams tai buvo parankinis anketų rinkinys, aprėpiantis įvairias etnografijos sritis. Šiame rinkinyje sukauptos apibendrintos žinios, pateiktos anketų forma, renkantiems panašią medžiagą iš tiesų tebėra aktualios ir šiais laikais. Rinkinys, be abejo, nebuvo skirtas vien Panevėžio kraštui, jis buvo orientuotas į visos Lietuvos poreikius, visų pirma siekiant į naudingą kraštotyros darbą įtraukti aukštųjų mokyklų studentus, formuoti jaunųjų Lietuvos piliečių vertybes. Be to, tiek J. Elisonas, tiek P. Būtėnas, o vėliau, žinoma, ir J. Balys svariai prisidėjo prie Lietuvių tautosakos archyvo (LTA) formavimo – jų pastangomis šis darinys ir buvo sukurtas. Iš pradžių jo pirmininku buvo J. Elisonas (nors jis gyveno ne Panevėžyje, bet gebėjo organizuoti darbą, bendrauti su žmonėmis, pagerbti garbės nariais paskelbtų žmonių indėlį), o P. Būtėnas buvo jo dešinioji ranka. Vėliau į šio darbo organizavimą aktyviai įsitraukė ir J. Balys, o 1935 m., minėtą archyvą perkėlus į Kauną, jis ir pradėjo vadovauti šiam svarbiam dariniui.

Telšiuose veikė kraštotyros muziejus „Alka“ ir Senovės žemaičių mylėtojų draugija. Žemaitijos sostinėje šioms kraštotyros struktūroms vadovavo Pranas Genys, kuris turėjo negalią ir šį darbą organizavo važinėdamas maža arklio tempiama brikele. Po 1918 m. prasidėjus žemės ūkio reformai ir dvarų „parceliavimui“ valstybė pasirūpino, kad dvaruose sukauptos istorinės ir kultūrinės vertybės nebūtų išnešiotos ir neprapultų. Matininkams ir kultūrtechnikams buvo nurodyta informuoti, ką vertingo aptiks skirstydami dvarų žemę, viską fiksuoti, išmatuoti ir aprašyti. Buvo profesionaliai pasirengta, į šiuos darbus įsitraukė išmanantys žmonės – muziejininkai, kraštotyrininkai. Buvusiems dvarų savininkams apleidus puoselėtas valdas į „Alkos“ muziejų buvo suvežta daugybė vertingo dvarų sodybų paveldo. Matyt, tai didžiausias telšiškių kraštotyrininkų nuopelnas. Kita svarbi telšiškių veiklos sritis – P. Genio pradėtos organizuoti kompleksinės ekspedicijos. Žinoma, nedaug jų tepavyko surengti, o labiausiai pasisekė – kompleksiniai Drobūkščių kaimo, esančio į šiaurės vakarus nuo Kvėdarnos (Šilalės r.), tyrimai. Buvo siekiama visapusiškai apžvelgti kuo daugiau dar po vienkiemius neišskirstyto gatvinio kaimo tautinės kultūros sričių, ypač domėtasi tradicinių sodybų sandara, struktūra, jų aplinka, taip pat gyvensena,

„Alkos“ muziejaus valdyba prie tautodailės ekspozicijos. Pirmas iš kairės sėdi Telšių apskrities viršininkas Eugenijus Šalkauskas, antras – Pranas Genys su šaulio uniforma, kiti asmenys nežinomi. 1931 m.

papročiais, tradicijomis ir darbo įrankiais, padargais. Ekspedicijos rankraščiai iki šių dienų saugomi „Alkos“ muziejuje. P. Genio, kaip ir daugelio kitų kraštotyros draugijoms vadovavusių žmonių, likimas susiklostė tragiškai. Nors 1940 m. naujoji valdžia oficialiai neuždarė nė vienos veikusios kraštotyros draugijos, bet jų vadovų veikla buvo apribota. Nebeleista organizuoti renginių ir viešai užsiimti kita prasminga veikla, o vėliau, kaip žinome, prieš inteligentiją imtasi žiaurių represijų. Po daugelio persekiojimų P. Genio gyvenimas baigėsi Macikuose (Šilutės r.) veikusioje koncentracijos stovykloje, sakoma, kad jis buvo numarintas badu, net nežinoma jo palaidojimo vieta.

Prie tarpukariu pasižymėjusių regioninių kraštotyros draugijų dar paminėčiau ir Alytaus senovės dzūkų draugiją. Alytaus kraštotyrininkai garsūs Senovės dienomis, rengtomis vis kituose krašto miesteliuose. Pirmoji šventė 1935 m. buvo surengta Merkinėje (Varėnos r.). Kuo pasižymėjo garsiosios Senovės dienos? Iš kaimų buvo suvežami įvairūs kuo senesni ir retesni namų apyvokos dirbiniai ir reikmenys: darbo įrankiai, žemės ūkio padargai, tekstilė – audiniai, siuviniai, dievdirbių

Telšių muziejininkų ekspedicija. Ant suoliuko – sodybos šeimininkas, greta – jo žmona. Su skrybėle – muziejininkas Vitas Valatka, su berete – vokiečių kalbos mokytoja Ivoškaitė, iš dešinės pirmas – vokiečių kalbos mokytojas Normantas. Vieta nežinoma. XX a. 6 deš. Zenono Novaišo nuotrauka.

Telšių „Alkos“ muziejaus vadovas Pranas Genys su telšiškiais. 1936 m.

kūriniai ir daug kas kita, kurie virsdavo eksponatais. Pirmojoje Senovės dienoje lankytojams parodyta apie 2 300 eksponatų, 1937 m. į Daugus (Alytaus r.) iš apylinkės žmonių ūkių jų jau buvo surinkta apie 10 000, o Seirijuose (Lazdijų r.) 1938 m. parodyta apie 4 000 eksponatų. Lietuvai praradus valstybę Senovės dienos buvo uždraustos.

Apibendrinami 1918–1940 m. kraštotyros veiklą galime konstatuoti, kad besikurianti Lietuvos valstybė akcentus sudėjo ten, kur reikėjo. Tada įsteigti kraštotyros muziejai gyvuoja iki šiol, tęsia prasmingą, pagarba tautos vertybėms grindžiamą veiklą. Lietuvos regionuose arba srityse tebeveikiantys muziejai dažnu atveju yra vietinės kultūros flagmanai. Tuo metu buvo padėti krašto tyrinėjimo metodikos pagrindai, išleisti svarbūs leidiniai, pagal išgales išvystyta aktuali leidyba, pradėtos rengti ne tik lokaliai tematikos, bet ir kompleksinės kraštotyros ekspedicijos, kuriose surinkta medžiaga apie daugybę tautos kultūrai

Dainas įrašinėja muzikologė Zita Kelmickaitė. Dubičių ekspedicija. 1971 m.

Kultūrologė Ida Stankevičiūtė su pateikėju. Dubičių ekspedicija. 1971 m.

Dainas įrašinėja biochemikas Alfonsas Juška. Dubičių ekspedicija. 1971 m. Danieliaus Šemetulskio nuotraukos.

Istorinės fotografijos iš Šiaulių „Aušros“ muziejaus, Panevėžio kraštotyros muziejaus ir Žemaičių muziejaus „Alka“ fotoarchyvų, taip pat Genutės Šemetulskienės ir J. Šorio asmeninių archyvų.

svarbių objektų. Visuomeninis kraštotyros judėjimas padėjo suformuoti turiningą archyvą iš tautosakos, etnografijos ir archeologijos rinkinių. Labai svarbu ir tai, kad tuo metu susiformavo garbus kraštotyros elitas, kuris padėjo pamatus ir sovietmečio epochos, labai nepalankios šiai veiklai ir tyrinėjimams, darbams. Vėlesniųjų laikų kraštotyrininkai gali didžiuotis, kad ir sovietmečiu nepamynė savo pirmtakų idealų, tęsė jų darbus.

Po 1940 m. Lietuvos okupacijos sustiprėjo sovietinė ideologija, kraštotyros puoselėtojai dirbo tiek, kiek jiems buvo leista. Ką akcentavo sovietinė valdžia? Kaip ir buvusi Lietuvos valdžia, didžiausią dėmesį jie skyrė mokyklai. Mokyklinė kraštotyra, mokytojai buvo tie, į kuriuos dar 1940 m. iš dalies ėmė orientuotis tuometinis švietimo ministras Antanas Venclova – jis priėmė ne vieną rezoliuciją ir kreipimąsi, skelbiantį, kad mokiniai turi būti auklėjami patriotine ir revoliucinių kovų dvasia, o jaunimą būtina ruošti komunistiniam rytojui. Mokyklose turėjo būti steigiami revoliucinės kovos šlovės kampeliai, muziejai, vėliau pradėtos organizuoti vadinamosios dvimetės sąjunginės mokyklinės ekspedicijos „Mano tėvynė – TSRS“. Kraštotyrai mokyklose sovietiniais laikais aktyviai vadovavo ir, kiek įmanydama, kišosi į visus idėjinius renginius tuometinė Švietimo ministerija. Suaugusieji kraštotyrininkai dirbo savo įprastus darbus, bet, žinoma, daug ko viešai parodyti negalėjo. Kaip minėjau, 1940 m. P. Bugailiškis dar suorganizavo muziejininkų ir kraštotyrininkų suvažiavimą, bet, aptarę esamuosius reikalus, jie išsiskirstė taip ir nepriėmę nutarimo įsteigti visos Lietuvos kraštotyros organizaciją, – matyt, „organai“ pajuto, kad situacija bus sunkiai valdoma, ir davė signalą... Po to, kaip žinome, buvo tremtys į Sibirą, suėmimai, „nepatikimųjų“ šalinimas iš pareigų... Greitai prasidėjo karas, vėl skausmingai palietęs daugelio žmonių likimus, išblaškęs istoriją, etnografiją, kraštotyrą besidominčius žmones.

Organizuoto kraštotyros judėjimo pradžią sovietinėje Lietuvoje fiksuojame 1961 m. Tada LTSR ministrų taryba priėmė nutarimą įkurti Lietuvos TSR kraštotyros draugiją. Apie trejus metus vyko organizacinis darbas. Tuo metu daug reikškė, kad kraštotyros atgaivinimo idėją palaukė tuometinis kultūros ministras Juozas Banaitis ir jo pavaduotojas Vytautas Jakelaitis. 1964 m. įvyko pirmasis atkurtos Kraštotyros draugijos suvažiavimas, buvo patvirtinti laikinieji įstatai. Po metų valdžia nusprendė praplėsti draugijos veiklos ribas ir 1965 m. antrajame neeiliniame suvažiavime nutarta į kraštotyros sferą įtraukti

Kraštotyrininkai Dubičių ekspedicijoje. 1971 m. D. Šemetulskio nuotrauka.

ir paminklosaugą, o organizacija buvo pavadinta Lietuvos TSR paminklų apsaugos ir kraštotyros draugija. Šį pavadinimą ji išlaikė iki 1990 m., kai buvo pervadinta į Lietuvos kraštotyros draugiją.

Neanalizuodama šio laikotarpio ideologinių ypatumų ir nesigilindama į kai kurių žmonių vertinimus (manau, kad rašydamas Lietuvos kraštotyros judėjimo istoriją, koks istorikas tai būtina padarys), noriu pasakyti, kad nuo 1961 m. atnaujinus kraštotyros veiklą, nepaisant ideologijos diktato, dominavusios raudonosios spalvos ir kai kurių šioje veikloje dalyvavusių asmenybių, buvo nuveikta didžiulių, etapinių darbų, kurių dabar jau nepakartotume ir nepadarytume. Vertinant visumą, jie buvo reikšmingi.

Pirmiausia noriu priminti atkurtos draugijos Vilniaus skyrių, kuris nuo 1963 m. buvo stipriausias Lietuvoje, nes organizacinė kraštotyros struktūra dar tik skleidėsi. Vilniuje kaip kraštotyrininkai į viešumą išėjo jaunieji mokslininkai. Jie pradėjo didžiulį darbą, taip tarsi nutiesdami tiltą į prieškarinio kraštotyros barus. Pirmiausia pradėtos organizuoti kompleksinės ekspedicijos Vilniaus krašte, buvusioje Lenkijos okupuotoje teritorijoje. Organizatorių ir tyrėjų priešakyje stovėjo Vilniaus universiteto dėstytojas, geografas ir kultūrininkas iš Ignalinos krašto Česlovas Kudaba, kuris tuo metu vadovavo draugijos Vilniaus miesto skyriui, užsispyręs ir preciziškas žemaitis iš Laukuvos apylinkių, tautosakos ir mitologijos tyrinėtojas Norbertas Vėlius, kalbininkas, kilęs nuo aukštaičių Žaliosios girios, gyvenimą

paskyręs tarmių, ypač Pietryčių Lietuvos ir dabartinės Baltarusijos jurisdikcijoje likusių lietuvių salų, tyrinėjimui, Aloyzas Vidugiris, istorikas anykštėnas Antanas Tyla, etnografas, kilęs iš šiaurės vakarų Žemaitijos, Vacys Milius, geografas Rimvydas Kuskas. Šių šešių vyrų ir jų suburtos komandos atlikti darbai aprašant, publikuojant ir tyrinėjant pasirinktų vietovių istoriją, liaudies kūrybą, etnografiją, papročius, senuosius tikėjimus, gamtą tapo didžiuliu proveržiu. Į jų suburtas ekspedicijas išvykdavo po šimtą ir daugiau įvairaus amžiaus kraštotyrininkų, aktyviai jose dalyvavo Vilniaus universiteto, tuometinės Konservatorijos ir Dailės instituto studentai, M. K. Čiurlionio meno mokyklos mokytojai ir moksleiviai, kiti mokytojai, bibliotekininkai, muziejininkai. Manau, kad tuometinę sėkmę lėmė prie ekspedicijų vadybos vairo buvę autoritetai, užsidegę žmonės, matę šio darbo prasmę ir turėję ką pasakyti mažiau įsitraukusiems. Dešimt metų trukusios intensyvios ir rezultatyvios veiklos strategija buvo toliaregiška ir turinti išliekamąją vertę, nes po ekspedicijos per metus buvo stengiamasi iš surinktos medžiagos parengti straipsnius ir išleisti lokalinę aplankytos vietovės monografiją. Iki 1973 m., kai dėl lemtingo komunistų partijos CK ir *glavlit*o įsikišimo nepavyko išleisti „Gervėčių“ knygos, jau buvo pasirodę dešimt monografijų: „Zervynos“, „Merkinė“, „Dubičiai“ ir kitos. Pasibaigus chruščioviniam atšilimui, įsigalėjo didelė cenzūra ir vyko jau parengto „Gervėčių“ knygos teksto svarstymai (yra išlikę jų dokumentai). Jau

Dešimtosios Vilniaus kraštotyrininkų kompleksinės ekspedicijos, vykusios 1971 m. rugpjūčio 1–8 d. Dubičių apylinkėse (Varėnos r.), dalyviai. D. Šemetulskio nuotrauka.

išspausdinta knyga buvo sulaikyta, jos tiražas – sunaikintas, beje, kartu su leidinio nuotraukomis.

Taip pat buvo suvaržytos tyrėjų teisės, prasi-dėjo mokslininkų persekiojimas. Kai kurie iš jų gavo „vilko bilietus“, buvo pašalinti iš užimamų pareigų ar išmesti iš darbo. Įžvelgtas nacionaliz-mas, „kišimasis į broliškos Baltarusijos gyvenimą“, senovės garbinimas, pasigesta dėmesio so-cialistiniam gyvenimui, sovietmečio realijoms... Nuo tada N. Vėlius tapo „persona non grata“ ir nebegalėjo aktyviai dalyvauti draugijos veikloje, o kiti pasitraukė tolėliau, užsiėmė kitais darbais. Kaip žinome, minėtieji šeši vyrai 1993 m. gavo antrąją Valstybinę Jono Basanavičiaus premiją. Atsigręždami atgal dabar matome, kad tuome-tinės ekspedicijos ir išleistos monografijos tapo rimtu sovietinio laikotarpio kraštotyros pagrindu. Jo nebegalėjo suardyti nepaprastai ideologizuota vėlesnio istorijos tarpsnio kraštotyrinė veikla, nes jau buvo į ką atsiremti.

Tuo metu, kaip atsvara susilpnėjusiam kraš-totyros draugijos Vilniaus skyriui, susibūrė Vil-niaus universiteto Ramuva. Pirmasis jos vadovas buvo folklorininkas Jonas Trinkūnas, pradėjęs burti akademinį jaunimą ir matęs gilesnę rezistencinę šios veiklos prasmę, kartu su bend-raminčiais pradėjęs rengti Rasos šventes Kernavė-jė. Vis dėlto produktyviausiai Ramuva veikė tada, kai jai vadovauti ėmėsi Venantas Mačiekus, pagal

specialybę ekonomistas. Buvo atlikti neeiliniai darbai (skaičių dabar nesakysiu), o svarbiausia tai, kad studentų ir juos konsultuojančių moks-lininkų pastangomis įvairiuose Lietuvos regio-nuose vėl buvo pradėtos organizuoti ekspedicijos, jų buvo surengta 25 (ar 27?). Paskutinė Ramuvos ekspedicija įvyko 1995 m. Kriukuose (Šakių r.). Iš ekspedicijų medžiagos buvo išleista 15 knygų. Dabar daugiausia V. Mačiekus pastangomis lei-dyba tęsiama kaip „Versmės“ leidyklos „Lietuvos valsčių“ serija, šių ekspedicijų medžiagą papildant naujais duomenimis.

Ramuvos veikla vertintina keleriopai: ji ne tik surinkta vertinga medžiaga praturtino Lie-tuvių literatūros ir tautosakos, Lietuvos istorijos instituto, Lietuvių kalbos instituto, Vilniaus uni-versiteto mokslinės bibliotekos archyvus, bet ir tapo nepaprasta jaunimo auklėjimo mokykla. Sovietmečiu veikė nemažai alternatyvių judėji-mų, pavyzdžiui, žygeiviai, kurie daugiau keliavo, rūpinosi savo krašto pažinimu. Bet dabar mane šiek tiek trikdo, kai tokio pobūdžio organizaci-jų vadai ir dalyviai dedasi dideliais patriotais ir valstybės kūrėjais, nes savo apimtimi, svarba ir prasme Ramuvos veikla juos toli lenkia. Išėju-sieji visapusiškai patriotišką, tautiškai orientuotą Ramuvos mokyklą ir dabar yra aktyvūs folklori-nių ansamblių vadovai, mokytojai, įvairios etno-kultūrinės veiklos organizatoriai, kultūrininkai,

Vilniaus universiteto kraštotyrininkų ramuvos ekspedicijos Lomiuose (Tauragės r.) dalyviai. 1994 m. Klaudijaus Driskiaus nuotrauka.

žurnalistai, tyrinėtojai. Ne žodžiais, o darbais Tėvynę mylime – visada svarbu padaryti realų, konkretų darbą, o ne šūkius skanduoti...

Dar noriu paminėti kelias trijų draugijos veiklos sričių – kraštotyros, paminklosaugos ir visuomeninės muziejininkystės – iniciatyvas. Tai esminiai darbai, kurių niekaip negalime išbraukti iš istorijos. Pasibaigus Lietuvos TSR paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos Vilniaus skyriaus ekspedicijoms, jas dar bandyta rengti, deja, jos buvo iš esmės nususintos, ideologizuotos, beveik nustota rinkti etnografijos, tautosakos, kalbos faktus. Vietoj jų draugija skelbė keletą metų besitęsusių vajus. Per pirmąjį visos Lietuvos kraštotyrininkai buvo raginami rinkti medžiagą apie valstiečių revoliucinės kovos pakilimą 1935–1936 m. Ši tema buvo orientuota į Suvalkijos valstiečių maištą, bet panaši medžiaga rinkta ir visame krašte. Buvo užrašyta vertingų atsiminimų, sukauptas nemenkas archyvas, tiesa, atskiras leidinys neišleistas, bet kai kurie straipsniai publikuoti draugijos metraštyje „Kraštotyra“. Antrasis vajus vyko 1977–1978 m. – Lietuvos kraštotyrininkai rinko ateistų ir laisvamanių atsiminimus. Po jo, dar prieš Atgimimą, iš sukauptos medžiagos buvo išleista nedidelė knygutė. Beje, ši medžiaga įdomi, skelbiami ne parodomųjų ateistų, kurie daužėsi į krūtinę ir skelbė primityvias tiesas, atsiminimai... 1979–1980 m. taip pat buvo surinkta

įdomi medžiaga – žuvusiųjų už tarybų valdžią biografiniai duomenys. Tie duomenys (maždaug keturi tūkstančiai anketų) saugomi keliose vietose: pirmasis egzempliorius pateko į tuometinį Komunistų partijos istorijos instituto archyvą, nes šios akcijos iniciatorius buvo tos įstaigos direktorius Romas Šarmaitis, kitas – Kraštotyros draugijos archyve. Buvo surinkti unikalūs pasakojimai ir liudijimai, įdomūs ir nežinomi duomenys apie stribus, tarybinius aktyvistus, skirtingą motyvaciją turėjusius revoliucionierius.

Kai prasidėjo Atgimimas, pasigirdo vertinimų, kad esą jau laikas pabaigti Kraštotyros draugijos „raudonąją“ veiklą, nes, esą, jau užrašyti prosovietinių kovotojų atsiminimai, parašytos komunistų partinių organizacijų, kolchozų istorijos, tad laikas eiti į nebūtį, – ateis kiti ir rinks „tikrąją“ kraštotyrinę medžiagą. Ieškojau autoritetą turinčių istorikų, kurie objektyviai pasakytų, kad kraštotyros rinkiniai nėra nei raudoni, nei balti, nei juodi, nei žali. Kraštotyra yra tiesiog faktų fiksavimas, o jų visada reikia norint susidaryti tikrą istorijos paveikslą, padedantį formuoti istorikų ir piliečių istorinei ir kultūrinei savimonei. Man gaila, kad buvo sunaikintos įvairių sovietiniais laikais veikusių organizacijų ir įstaigų istorijos, kad keičiantis valstybinei sąrangai jos buvo pradangintos. Mažai berasime tokios medžiagos, o jos prireiktų, jeigu kada bus

sumanyta parašyti objektyvią, neidealizuotą, neideologizuotą, iš įvairių rakursų apžvelgiamą tų laikų Lietuvos istoriją.

Kraštotyros draugijoje rado prieglobstį prieš-kariu veikusi Lietuvių kalbos draugija. Ji formaliai veikė kaip draugijos padalinys – kalbos komisija arba sekcija ir joje dirbo visi žymiausi to meto lietuvių kalbininkai: Zigmas Zinkevičius, Aleksandras Vanagas, Aldonas Pupkis ir kiti. Draugija kartu su tuometinio Lietuvių literatūros ir kalbos instituto kalbininkais, vadovaujamais Aleksandro Vanago, surinko visos Lietuvos vardyną. Tai buvo didžiulis etapinis darbas, į kurį buvo įtraukti mokytojai, studentai, bibliotekininkai, kultūros darbuotojai. Už tai, kad dabar turime vardyną, kurio žodynas dar rengiamas (paskelbta tik jo dalies elektroninė versija), turime dėkoti daugybei žmonių, kurie dešimt metų ekspedicijose „Lietuvių kalbos žodynui“ į korteles užrašinėjo ne tik vietovardžius, bet ir savos apylinkės žodžius. Tokia buvo kraštotyrininkų talka kalbotyrai ir lietuvių kalbos mokslui.

Pagal galimybes buvo vystoma ir kraštotyrinė leidybinė veikla. Buvo išleistos dvidešimt penkios straipsnių rinkinio, arba metraščio, „Kraštotyra“ knygos. Pirmoji „Kraštotyra“ pasirodė 1963 m. ir buvo išleista rotaprintu, o paskutinioji – 1988 m. Kartą per metus išleidžiamas rinkinys išties buvo gana blankus, ideologiškai paženklintas, ypač „brandaus socializmo“ laikais, kai buvo skelbiami ir neobjektyvūs, tendencingi istoriniai straipsniai, bet pakilimo laikotarpiu būta ir informatyvių, mūsų laikais vertės nepraradusių publikacijų iš tautosakos ir etnografijos sričių. Daug retos informacijos buvo paskelbta neišvaizdžioje knygelėje – 1863–1964 m. sukilimo dokumentų rinkinyje, kurį parengėme kartu su istorike Vida Girininkiene. Pirmą kartą iš archyvų buvo ištraukta unikali medžiaga apie šį laikotarpį. Istorikų teigimu, tai buvo naujas ir gaivus reiškinys tuometinėje istoriografijoje, nepraradęs reikšmės iki šių dienų. XX a. dešimtajame dešimtmetyje su „Mokslo“ leidykla buvome sumanę ir pradėję seriją „Šaltiniai“, kurioje publikavome autentišką kraštotyrininkų surinktą medžiagą. Spėjome išleisti tris knygas: Vlodo Statkevičiaus „Šilališkiai: darbai ir papročiai“ (1992) (pietų žemaičio kraštotyrininko surinktos didžiulės apimties medžiagos dalis), Igno Jablonskio „Budrių kaimas“ (1993) (kretingiško kraštotyrininko etnologinė studija apie gimtinę – Skuodo r. buvusį kaimą) ir Vlodo Ulčinsko „Raitininkų kaimas“ (1995) (unikali istorinė ir paprotinė medžiaga apie dzūkų kaimą). Pasikeitus leidėjų nuostatomis ir prioritetams ši graži iniciatyva nebuvo tęsiama.

1992 m. Kraštotyros draugijai atgimus buvo siekiama įtraukti į šią veiklą kuo daugiau žmonių ir įdiegti kompleksinį požiūrį į savųjų apylinkių tyrinėjimus. Todėl nepaprasto atgarsio sulaukė paskatinimas rinkti kaimų istorijas. Iš tiesų keletą metų buvo juntamas nepaprastas pakilimas, apie kaimus buvo surinkta labai daug medžiagos. Po to kartu su „Valstiečių laikraščiu“ pavyko paskelbti rašomų kaimų istorijų apžiūrą, laikraščio leidėjų iniciatyva išleistos dvi šios tematikos knygos, kuriose publikuoti geriausi kai kurių kaimo istorijų fragmentai. Maloniai nuteikė tai, kad į šį paraginimą atsiliepė daugybė eilinių žmonių, kartais mums visai nežinomų krašto tyrėjų visuomenininkų. Iš dalies tai paskatino iniciatyvą kurti kaimų bendruomenes, pradėti statyti kaimų ženklus, prisiminti ir įamžinti kai kuriuos išnykusius kaimus. Turėjome vilčių, kad kartu su Lietuvos istorijos institutu išleisime šalies gyvenamųjų vietovių enciklopedinį leidinį, bet vyko permainos, trūko finansavimo, organizacinis komitetas, sakyčiau, išskydo, tad gera idėja, deja, nebuvo įvykdyta. Kaimų istorijos rašomos iki šiol, ir turiu pasakyti, kad labai tuo džiaugiuosi ir didžiuojuosi.

Tuo metu prie Draugijos prasidėjo ir kraštiečių sambūrių judėjimas, nes sujudo ir zanavykai, ir šilališkiai, ir ažvintiškiai, ir Ignalinos bei Švenčionijos klubas, ir kiti – iš pradžių jie telkdavosi ir rinkdavosi prie Kraštotyros draugijos. Prasidėjo ir kraštiečių rengiamos ekspedicijos, leidžiamos knygos... Be kita ko, Draugijos patalpose Vilniuje, Trakų g. 2 (buvusiuose grafų Umiastovskių rūmuose), iš pradžių glaudėsi ir kiti įdomūs dariniai, pavyzdžiui, Lietuvos-Izraelio draugija.

Paminklosaugos srityje pirmasis realiai veikęs Nekilnojamųjų kultūros paveldo objektų įstatymas buvo priimtas sovietmečiu. Jame buvo įtvirtinta nuostata, kad Lietuvos paminklų apsaugos ir kraštotyros draugija turi teisę kontroliuoti ir prižiūrėti restauruojamų paveldo objektų situaciją. Tuo metu valstybinėje sistemoje veikė paminklosaugos inspekcijos, jose dirbo įgaliojimus turintys inspektoriai, o visavertė valstybinė apsaugos sistema dar nebuvo suformuota. Tais laikais gana efektyviai veikė ir draugijos kuruojama, išvystyta visuomeninių paminklų prižiūrėtojų sistema. 1967 m. buvo įsteigtas visuomeninis paminklų apsaugos fondas, į kurį lėšas pervedinėjo ne atskiri žmonės, o įstaigos ir organizacijos, kolūkiai ir kiti juridiniai vienetai, o sumos būdavo gana didelės, kai kurioms įstaigoms buvo garbės reikalas paremti fondą kuo didesniu įnašu. Tad per metus susidarydavo nemenkos įplaukos. Kas už tuos pinigus buvo padaryta? Apie tai

dabar nebekalbama, nuveikti darbai neminimi, iš tiesų – nutylimi. Pirmiausia už fondo pinigų buvo įrengti stikliniai gaubtai Bijotuose Dionizo Poškos pastatytiems Baubliams. Apie juos dabar daug kalbama, rašoma, ypač po naujo Baublių sutvarkymo, bet pirminis Draugijos vaidmuo nutylimas. Fondo lėšomis buvo konservuota ir priverčiamųjų darbų stovykla Macikuose, sustiprintas Kreivosios pilies šlaitas Vilniuje, pradėti liaudies architektūros objektų matavimai, kuriuos praktikų metu vykdė tuometinio Vilniaus inžinerinio statybos instituto (VISI) dėstytojai Kazys Šešelgis ir Martynas Purvinas su studentais. Taip pat buvo nufilmuota penkiolika dokumentinių filmų apie architektūros, dailės ir istorijos paminklus, kuriuos sukūrė archeologas, tuometinis draugijos visuomeninės paminklosaugos komisijos pirmininkas Vytautas Urbanavičius. Kai Draugija 1992 m. neteko patalpų ir vietos archyvu, tie filmai buvo perduoti Lietuvos kino, vaizdo ir garso archyvu. Be to, Draugijos iniciatyva buvo susidomėta technikos paminklais – imta juos fiksuoti ir išskirti kaip atskirą paminklų rūšį. Technikos paminklų medžiagos ir muziejinių eksponatų išsaugojimu labai buvo užsidegęs VISI docentas Vytautas Vaitkus. Buvo išjudintas dar vienas svarbus paminklosaugos baras – architektas Ričardas Stulpinas inicijavo dvarų ir palivarkų registraciją. Juk atkūrus Nepriklausomybę niekas Lietuvoje negalėjo pasakyti, kiek buvo išlikusių dvarų (be plačiau žinomų ir aptvarkytų), kur jie buvo ir kokia reali jų būklė. Kiek atsimenu, pagal R. Stulpino gana sudėtingai sudarytą metodiką buvo parengta anketa ir surinkti pirminiai duomenys apie maždaug šešis šimtus dvarų ir palivarkų.

1985 m. buvo konstatuojama, kad tuo metu Lietuvoje veikė apie tris šimtus visuomeninių kraštotyros muziejų. Sovietmečiu, kai valstybiniai muziejai turėjo tik ribotą laisvę veikti ir rodyti tai, kas vertingiausia, kai jų ekspozicijos buvo iki kokių ideologizuotos, naudojamos rodyti tarybinės santvarkos „pasiekimams“, visuomeniniai muziejai buvo, sakyčiau, gaivaus oro gūsis priplėkusioje didžiųjų muziejų terpėje. Juk kas iniciatyvos nestokojusiam kraštotyrininkui galėjo uždrausti rinkti tai, kas jam patiko. Daugybė pavyzdžių – Arklio muziejus Niūronyse (Anykščių r.) pradėjo veikti kaip visuomeninis muziejus, kaip ir Šiaulių pasididžiavimu tapę Radijo ir televizijos, Fotografijos, Dviračių muziejai, dabar jau virtę „Aušros“ muziejaus filialais. Gabrielė Karalienė tuometiniuose pionierių rūmuose Vilkaviškyje surinko apie dvidešimt tūkstančių eksponatų ir įsteigė visuomeninį muziejų, kurio fondai virto

dabartinio Vilkaviškio krašto muziejaus pagrindu (gerai, kad jos milžiniškas įdirbis nebuvo ištaškytas). Algirdas Volungevičius Leipalingio mokykloje sukaupė unikalių istorinių ir etnografinių eksponatų, kuriuos laikė keliolikoje mokyklos vadovybės paskirtų kambarių, juose vykdavo ir jo pamokos, ir gausaus mokinių kraštotyros būrelio užsiėmimai. Jo išpuoselėtas muziejus tapo valstybiniu Lazdijų savivaldybės muziejumi – taip įvertintas garbės kraštotyrininko triūsas ir išsaugoti jo darbo vaisiai. Anykštėnai gali džiaugtis viešintiškio Povilo Jurkšto po kruopelę į klėtelę sunėstu visuomeniniu muziejumi, kurio eksponatai, girdėjome, yra apsaugoti. Iš Šarnelės kilęs Konstantinas Bružas Žemaičių Kalvarijoje sukaupė unikaliausius eksponatus, bet rodė juos tik patikimiesiems ir jo pasitikėjimą įgijusiems svečiams. Džiaugiuosi, kad daugelio, bet, žinoma, ne visų, kraštotyrininkų muziejinių triūsas nenuėjo velniui, eksponatai išliko, įsiliejo į valstybinių muziejų fondus ir, tikiuosi, kad nebus sunaikinti.

Turime beveik 130 Kraštotyros draugijos išugdytų garbės kraštotyrininkų, kurie yra mūsų pasididžiavimas ir aukso žiedas. Lenkiu galvą prieš juos. Draugija dar turi įsipareigojimą – išleisti informatyvų leidinį apie šiuos garbius krašto tyrėjus. Minkome ir visaip vartome šią medžiagą, jausdami skolą garbės kraštotyrininkams ir Lietuvai. Tie žmonės padarė nepaprastus darbus, kurių niekas neįstengs sunaikinti, nes jie jau yra visų matomi.

Tenka apgailestauti, kad kraštotyros judėjimas menksta mokyklose, jis tarsi ir nebeturi aiškos krypties, kurią, drįstu pasakyti, turėjo sovietmečiu. Teko recenzuoti keletą jaunųjų kraštotyrininkų, kurių sambūrį ir darbų aptarimą („Nacionalinės mokinių ir jaunimo kraštotyros ekspedicijos 2016–2018 m. rezultatai“) organizavo Lietuvos mokinių neformaliojo švietimo centras. Ir pasirodė, kad dabar mokyklinė kraštotyra dažnai tėra internetinių portalų duomenų rinkinukai; jei ji ir toliau eis panašia kryptimi, greitai galėsime konstatuoti jos krachą. Nepatikrintų ir nedokumentuotų žinių rinkimas, klaidų kartojimas nėra kraštotyra. Taip pat, kaip ir patyrusių kraštotyrininkų ir paminklosaugininkų surinktos medžiagos perrašinėjimas. Juk yra tiek fiksuotinų dalykų! Nuo Atgimimo metų vyksta visiškai naujas gyvenimas, ir yra daugybė tai galinčių atspindėti temų. Reikia kalbinti žmones, fiksuoti tai, kas vyksta aplinkui. Kam reikalingos naujosios technologijos? Kad be vargo galėtume bendrauti ir viešinti darbo rezultatus, kad jais galėtų pasinaudoti visuomenė.

Po Lietuvos kraštotyros draugijos konferencijos. Iš kairės – mokytojas kraštotyrininkas iš Veisiejų Albinas Jarmala, kraštotyrininkė iš Lazdijų Irena Monika Poviliūnienė, Draugijos pirmininkas Libertas Klimka, Draugijos pirmininko pavaduotoja Irena Seliukaitė, Lazdijų kraštotyros muziejaus direktorė Daina Pledienė. 2018 gegužės 23 d. Juozo Šorio nuotrauka.

Vakar skambino mokytoja Birutė Stacevičienė iš Kapčiamiesčio (Lazdijų r.). Ją pažįstu nuo Atgimimo pradžios, kai dalis mokyklų keitė ugdymo kryptį. Kapčiamiesčio mokykla pasirinko etninės kultūros prioritetą. Tada dalyvavau Kapčiamiesčio vidurinėje mokykloje surengtoje baigiamojoje mokslo metų šventėje, kurioje susirinko visi moksleiviai. Ir ta mokykla parodė, ką kūrybingi mokytojai gali padaryti be specialių programų, be didelių parodomųjų užmojų. Kuo ji išsiminė? Tą dieną mokykloje vyko atviros pamokos, kuriose dalyvavo seneliai ir tėvai, o vaikai jiems rodė, ko yra išmokę. Išpūdingiausia buvo tai, kad visos mokyklos mokiniai (yra ir neįgaliųjų grupelė) kartu su svečiais sustojo koridoriuose, klasėse ir visi dainavo po keturias išmoktas liaudies dainas. O po to stadione visi mokyklos žmonės šoko tradicinę polką, o tėvai ir seneliai žiūrėjo. Paprasti dalykai, bet tikri. Manau, kad jei vaikas, išeidamas iš mokyklos, moka bent keturias liaudies dainas, tai svarbiau, nei visokie veiklų imitavimai.

Tie, kurie formavo Lietuvos valstybės politiką ir dėjo jos pamatus, žinojo, ką gali šis masinis judėjimas nuveikti, todėl labai gaila, kad atgimusiame ir atsikūrusioje valstybėje už švietimą ir kultūrą atsakingi pareigūnai ir valdininkai šiuo metu nemato, kokius dvasinius turtus telkia kraštotyra, etnokultūrinis ugdymas. Net nacionalinės grėsmės akivaizdoje mus išgelbės ne technologijos – jos dėl menkos priežasties gali tiesiog nustoti veikti. Tik savos gimtinės pažinimas, etninio pasaulio įtvirtinimas savyje, kraštotyros medžiaga yra žemės druska, visa ko pamatas. Nepaisant to, koks nusikurdęs pasaulyje gali būti žmogus ir kiek to pasaulio jis keliaudamas ir uždarbiaudamas išmaišys, tik žinodamas, ką paliko ir kas jį sieja su konkrečiu Lietuvos kampeliu, jis galbūt supras, kad verta į jį sugrįžti iš nuostabiausių pasaulio vietų. Tai stipriausi žmogaus prigimties dalykai, kurių niekas, išskyrus jį patį, negali iškliebinėti. Manau, kad kraštotyros judėjimas suteikia nepaprastai daug galių tiek bręstančioms, tiek jau susiformavusioms asmenybėms. Ir ne tik tautybė

tai lemia, viską lemia nuostatos, vertybių sistema. Džiaugiuosi ir dėkoju, kad Lietuvoje dar yra aktyviai ir vaisingai kraštotyroje dirbančių Lietuvos „mažųjų tėvynių“ puoselėtojų, daugybė šimtų žmonių, kurių pavardės dabar man tektų ilgokai vardinti. Juk visi jūs ir širdyse žinote, kad būsite įrašyti į garbingąją Lietuvos kraštotyros ir Tėvynės istoriją.

Prieš pradėdant kalbėti apie tai, kur link toliau galėtų eiti Lietuvos kraštotyros draugija, norėtusi iš jūsų išgirsti, kaip dirbate, kuo gyvenate, ir padiskutuoti apie ateitį. Noriu pasakyti, kad Lietuvos kraštotyros atlikti darbai, šimtmečio apžvalga, kurią ką tik pateikiau, yra jau praeitis etapas, kurį turime, žinome, vertiname ir saugosime atmintyje. Manau, kad ta kraštotyra jau savo marškinėlius išaugo, dabar, XXI amžiuje, turi būti kitokia. Siūlau kitais metais surengti Kraštotyros draugijos suvažiavimą, kuriame galėtume priimti jau pribrendusius sprendimus.

Kas, mano manymu, darytina? Manau, kad vargu ar vienos visos Lietuvos kraštotyros draugijos, kuri organizuotų dideles (šimto ir daugiau žmonių) ekspedicijas ir į kitus regionus vežtų žmones, neišsigilinusius į vietinę istorinę ir kultūrinę specifiką, veikla ateityje beturės prasmę. Tai turėtų daryti savame regione veikiančios vietinės kraštotyros organizacijos. Daryti tai, ko iš tikrųjų reikia saviems žmonėms, savoms mokykloms, kultūros įstaigoms. Kraštotyrininkė Daiva Pledienė iš Lazdijų sakė, kad nors jų krašte dar yra kraštotyrininkų, kitur, girdėjusi, jų beveik nebėra... Bet juk ir dabar puikiai savarankiškai veikia kai kurių Lietuvos kraštų kraštotyros draugijos, tapę lokalinių veiklų lyderiais, pavyzdžiui, Šiaulių kraštotyros draugija (miesto ir rajono), Anykščių Teresės Mikeliūnaitės kraštotyros draugija, nusistačiusi savo veikimo formą ir būdą, Šilutės kraštotyros draugija, greta jos, kaip įprasta Mažojoje Lietuvoje, ir Hermano Zudermano literatūrinės kraštotyros draugija. Plungėje prie viešosios bibliotekos veikia Kraštotyrininkų klubas, kuris, pairus centralizuotai respublikinei draugijai, subūrė žmones, norinčius tęsti kraštotyros veiklą. Neseniai įregistruota ir Kėdainių kraštotyros draugija, turbūt pasiryžusi tęsti pirmosios Lietuvoje įsteigtos draugijos tradicijas. Lazdijų kraštotyrininkai išsaugojo premijų teikimą už šią veiklą, jie kasmet suburia šioje srityje dirbančiuosius ir aptaria darbų gaires. Žodžiu, daug gražių iniciatyvų. Man atrodo, kad jei ir liktų visos Lietuvos kraštotyrą vienijantis darinys, tai turėtų būti koks nors metodinis centras, naudingas regionuose veikiančioms kraštotyros draugijoms. Bet nurodymų

iš Vilniaus, kas svarbu ir ką reiktų tyrinėti, jis tikrai nesiuntintų – tai geriausiai žino vietiniai kraštotyrininkai, nes pirmiausia jums, o ne kam nors kitam reikia jūsų surinktos medžiagos. Galbūt reiktų pagalvoti ir apie regioninių kraštotyros draugijų asociaciją ar sąjungą, pagal interesus ar pomėgius vienijantį darinį, kuriam paeiliui, po kadenciją galėtų pirmininkauti geriausiai dirbančių vietinių draugijų išrinkti atstovai. Manau, kad dabartinės sandaros Lietuvos kraštotyros draugija jau atgyveno, ji tapo formalia struktūra be realaus pagrindo, tokią ją sunku išlaikyti ir nesinori formalumais trikdyti tai, kas Lietuvoje gyva ir perspektyvu. Be abejo, tai mano bandymas išjudinti diskusines mintis. <...>

Manau, kad šios konferencijos dalyviai gali įpareigoti Lietuvos kraštotyros draugijos valdybą per metus suburti diskusijų grupę, kuri 2019 m. galinčiam įvykti suvažiavimui parengtų išdiskutuotas galimas ateities perspektyvas ar jų alternatyvas, numatytų gaires, kaip toliau turėtų vykti kraštotyros veikla ir visas jos judėjimas, ir surašytų dokumentų projektus, kuriuos po dar vieno diskusijų dideliame sambūryje ir turėtume patvirtinti.

Iš garso įrašo parengė Juozas ŠORYS

CENTURY OF LITHUANIA'S ETHNOGRAPHY MOVEMENT

Irena SELIUKAITĖ

This article by Irena Seliukaitė (1954–2018), laureate of the State Jonas Basanavičius Prize, Chair of the Lithuanian Ethnography Society, discusses three periods of the Lithuanian ethnography movement: 1918–1940, the Soviet period, and from the Independence (1991) until today. From 1918 the first regional ethnography organisations were being established, while from 1920 Kėdainiai were the site of the first regional museum (in 1935 as many as 15 were already opened). In 1934, an almanac dedicated to ethnography, *'Gimtasai kraštas'*, was being published. During the Soviet occupation, it was attempted to ideologise this movement. A clearer stage in its activities began in 1961, when the Monument Protection and Ethnography Society of Lithuania was established, and its Vilnius division began organising annual complex expeditions which drew together scientists, academic youth. Local monographs summarising the material collected during the expeditions were published. During that time, the ethnography movement became a meaningful, patriotic activity. However, after a decade it was significantly limited, albeit it didn't stop altogether. Public museums were being founded (in 1985 there were around 150) and the Society continued its activities after the Rebirth. One meaningful initiative from this period was the recording of village stories.

PALYDĖJUS AMŽINYBĖN IRENĄ SELIUKAITĘ

■ Vasarai besibaigiant sunki ir klastinga liga nusi-nešė kraštotyrininkės, kultūrologės, Valstybinės Jono Basanavičiaus premijos laureatės, ilgametės Kultūros ministerijos darbuotojos, Meno ir kūrybinių industrijų politikos departamento vadovės Irenos Seliukaitės (1954.05.21–2018.08.26) gyvybę. Tai labai skaudė netektis kultūros darbuotojų šeimai, nes Irena visą gyvenimą skyrė etninės kultūros gaivinimui regionuose, visoje Lietuvoje bei jos etninėse žemėse.

Irena nebuvo kabinetinė valdininkė, o jos veikla visada viršydavo ministerijos tarnautojai keliamus reikalavimus. Ji tarsi nuolat gyveno kelyje, rūpindamasi ir padėdama kultūrininkams ir kraštotyrininkams, kurie imdavosi etnokultūrinių iniciatyvų. Etninė kultūra ir kraštotyra buvo jos prigimtinis gyvenimo būdas. Lietuvoje turbūt neliko kampelio, kuriame kultūros darbuotojai, etninės veiklos organizatoriai ir dalyviai nebūtų bendravę su I. Seliukaite, nebūtų su ja taręsi, konsultavęsi, kartu rengę programas. O Irena, savo ruožtu, bemaž visus juos pažinojo ne tik kaip konkrečios sferos veikėjus, bet ir kaip asmenybes su savo rūpesčiais ir džiaugsmais.

Kaip kultūros vadybininkė, Irena buvo tarsi skydas, saugantis regionų kultūrinės tradicijas nuo trumparegiškų biurokratinių ar neapgalvotų politinių sprendimų. Entuziazmu, tikėjimu veiklos prasmingumu, gebėjimu surasti išeitį iš komplikuočių organizacinių situacijų ji padrąsindavo ir įkvėpdavo nelengvai kultūros barus bevagojančius. Nors kiekviena Lietuvos vyriausybė prisiimtose ir patvirtintose programose pagarbiai deklaruodavo kultūros bei švietimo prioritetus, bet realioje veikloje retai jais tesivadovaudavo, susitvenkusias aktualijas nustumdama į pašalį. Todėl kultūros pasišventėliams labai reikėjo gero žodžio ir jų darbo rezultatų pripažinimo, o dažnai ir patarimų, kaip įveikti iškylančius kliuvinius. Irenos autoritetas neleisdavo pernelyg subujoti ir bendriems siekiams kenkiančioms kultūros įstai-gų vadovų asmeninėms ambicijoms.

Irena buvo apdovanota tikros lyderės savybėmis: aštriu protu, puikia iškalba, jautria širdimi. Ji buvo tvirtų pažiūrų ir nuostatų, bet tolerantiška kitų nuomonėms, atlaidi oponentams. Tad jos veikla buvo vienijanti ir telkianti bendriems siekiams. Tobulai gebėjo vesti renginius, pavyzdžiui, pristatyti Valstybinės Jono Basanavičiaus premijos laureatus ar tautinei savimonei reikšmingas knygas. Kultūrininkų vadinta „mūsų šviesiaja

Irute“. Tik gamta pašykštėjo jai stiprios sveikatos, o gal tos nelemtos ligos užklupdavo, kai, nuolat būdama įvykių ir atsakingų sprendimų reikalaujančių situacijų sukuryje, pamiršdavo poilsį...

Kultūrininkų, švietimo darbuotojų, muziejininkų, humanitarinės krypties institutų mokslininkų ir daugybės kitų gerbiama, visada laukiama bei mylima buvo ši lituanistė, kilusi iš sėlių krašto, nuo Erzvėto ežero krantų (Ignalinos r.). Tėvelio pasakojimai mokė pagarbos kaimo išminčiai, mama – meilės vaizdingiems, retiems rytų aukštaičių tarmiškiems žodžiams ir posakiams. Gamtos grožio ir kaitos pajauta – iš mažumės, juk vaikystės žaidimai vykdavo prie Birvetos upelio. O į Tverėčiaus vidurinę mokyklą žingsniuoti apie tris kilometrus, žiemą – ir per sunkiai išbrendamus pusnynus. Tik tiek gerai, kad eiti tekdavo ne vienai: darnioje šeimoje brendo dar trys seserys ir brolis. Vilniaus pedagoginio instituto auklėtinės, jaunos Skiemonių miestelio (Anykščių r.) mokytojos kelias į kraštotyros barus buvo visai paprastas, tiesiog savaiminis. Kraštotyros draugijoje I. Seliukaite pradėjo dirbti 1981 m. rudenį, žymaus tautosakos rinkėjo Juozo Aidulio rekomenduota užimti jo vietą. Sąjūdžio metais, Lietuvos paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijai atsikratant kompartijos priskirtų prievaizdų, buvo išrinkta šios organizacijos pirmininke. Dėl jos energingos ir kūrybingos veiklos kraštotyra Lietuvoje permainų metais nesužlugo; toliau buvo rengiamos ekspedicijos, leidžiamos mokslui ir visuomenės istorinei atminčiai gaivinti vertingos knygos, išsaugoti kraštotyros muziejai, palaikomi ne tik prakutusieji, bet ir paprastų provincijos kraštotyrininkų siekiai. Tačiau draugijai jau teko dirbti visuomeniniais pagrindais, negaunant paramos iš valstybės biudžeto. O juk organizacijos gretos tuo metu dar vienijo daugiau nei penkis tūkstančius narių – nuo žilagalvio kaimo šviesuolio iki žvitraus mokinuko. Kraštotyros judėjimas sovietmečiu turėjo organizacinę struktūrą, etatus kiekviename rajone ir mieste, buvo privalomas mokyklose: jose veikė kraštotyros būreliai, kai kuriose mokyklose buvo įsteigti puikūs visuomeniniai kraštotyros muziejai (pavyzdžiui, istorijos mokytojo Algirdo Volungevičiaus Leipalingyje (Lazdijų r.) ir daug kur kitur). Vykstant socialiniams ir vertybiniais pokyčiams veiklos pobūdis keitėsi, ją perėmė bibliotekos, savivaldybių įkurti kultūros centrai, jų etninės veiklos padaliniai. Viso to, deja, nepavyko padaryti kaimynų

Irena Seliukaitė. 2005 m. Vlodo Baziūno nuotrauka.

kraštuose, pavyzdžiui, Latvijoje ir Estijoje iš viso neliko organizuotų kraštotyros judėjimų. Globalizacijos skersvėjai, atsklidę iš ekonominių sferų, perpūtė, deja, ir kultūros erdves. Todėl ir nebe-kalbama apie Sąjūdžio laikų nepriklausomos Lietuvos viziją, kai valstybės atkūrimo pagrindinis tikslas buvo užtikrinti tautos kultūros gyvastį. O kraštotyrinė veikla suvokta kaip tiesiausias kelias ugdant tautinę tapatybę ir Tėvynės meilę...

Per penkiolika I. Seliukaitės pirmininkavimo draugijai metų buvo surengtos dvidešimt penkios kompleksinės kraštotyros ekspedicijos, kuriose buvo renkama medžiaga apie pasirinktų vietovių gamtą, kultūros paveldą, etnografiją, istoriją, tautosaką. Jų rezultatai sudėti į penkiolika didelės apimties lokaliųjų kraštotyros monografijų. Net aštuonioms ekspedicijoms vadovavo pati Irena. Jos sumanymu „pasižvalgyta“ ir lietuvių etninėse žemėse kaimyninėse šalyse – kartu su Etninės kultūros draugija buvo suorganizuotos ekspedicijos į Punkską, Pelesą. O Šiaulių rajonas kraštotyrininkų išvaikščiotas skersai išilgai – kompleksinės ekspedicijos įvyko visose seniūnijose. Ak, tos nepamiršamos vasarų ekspedicijos! Į atokiausius vienkiemius pasiklausyti ir užrašyti tautos išminties krislų žingsniuodavome per piilakalnius ir žemuogių pieveles... Dažnoje ekspedicijoje dalyvaudavo ir studentai, atlikdami kraštotyres bei etnografines praktikas, susipažindami su mūsų krašto įdomybėmis ir bendraudami su iškiliausiais tautinio paveldo tyrinėtojais. Ar tai nebuvo vertingiau už visas jų išgirstas teorines paskaitas?! Juk tik asmeninis ir tiesioginis

Lietuvos pažinimas išugdo meilę ir norą dirbti jos labui...

Irena buvo tęstinio kraštotyros leidinio „Mūsų kraštas“ sumanytoja ir vyriausioji redaktorė. Šio almanacho leidyba pradėta 1992 m., 2004 metais išėjo 14-asis žurnalo numeris. Tada kilo idėja pratęsti prieškarį ir net iki 1942 m. Šiauliuose ėjusio žurnalo „Gimtasai kraštas“, pirmojo etnologinio pobūdžio periodinio leidinio, redaguoto Pelikso Bugailišio, tradiciją. Atkurtojo leidinio redakcija, vadovaujama Vytauto Didžpetrio, įsikūrė Kaune. Šiomet jau vartome 14-ąjį šio solidaus mokslo leidinio, atspindinčio visų Lietuvos regionų etninės kultūros paveldo tyrinėjimus, numerį.

Dar būtina paminėti, kad I. Seliukaitė, pasitardama su Kraštotyros draugijos valdyba, inicijavo keletą svarbių kultūros akcijų. Visų pirma, tai medžiagos apie išnykusius kaimus rinkimas ir publikavimas. Jau išleista šimtai įvairių knygų ir knygelių apie kolchozų laikais iškeldintus, numelioruotus kaimus, jų žmonių likimus. Gerai, kad šiuose raštuose išliks tų gyvenimų atmintis. Kartu su „Valstiečių laikraščio“ redakcija buvo organizuotas ir kaimų istorijų konkursas. Jo rezultatas – dvi knygos, išleistos 1995 ir 1997 metais, o rankraštinių kaimų istorijų į archyvą atiduota per tūkstantį. Kraštotyros draugija keletą metų iš eilės organizavo ekspedicijas ir į Karaliaučiaus kraštą. Vyko ten tuo metu, kai šio karšto lietuviai dar niekam iš valstybės institucijų nerūpėjo. Išvykose buvo užpildyta daug sociologinių duomenų anketų, suregistruoti lietuvių kilmės vaikai,

Po apdovanojimo Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ordinu LR Prezidentūroje. 2014 m.

fiksuotas akyse nykstantis istorinis ir kultūrinis paveldas; bibliotekoms nugabenta nemažai lietuviškų knygų. Manoma, kad ši medžiaga pravers kuriant šiame sudėtingų pervartų krašte lietuviškus švietimo židinius.

Kraštotyros draugijos patalpos Vilniaus senamiesčio Trakų gatvės 2-ajame name (buvusiose grafų Umiastovskių rūmuose) buvo kraštotyryninkų renginių, parodų ir susitikimų vieta. Tikri tautinės dvasios namai... Ten buvo saugomas ir per daugelį veiklos metų sukauptas kraštotyros darbų archyvas, sudarytos sąlygos juo naudotis rengiant publikacijas, studentams kaupiant medžiagą kursiniams darbams. Deja, Vilniaus mero potvarkiu draugija, kaip nemoki organizacija, iš tos kraštotyryninkų įsigyventos vietos buvo išskeldinta. Archyvą geranoriškai priglaudė Lietuvos nacionalinis muziejus, jo vadovybei matant didelę išliekamąją jame sukauptos medžiagos vertę.

1996 m. pakviesta darbuotis Kultūros ministerijoje, Irena tik dėl išsiugdytų dalykinių savybių – gilių žinių ir vadybinių gebėjimų – pamazū kopė pareigybių laipteliais. Ministerijoje ji inicijavo Regionų kultūros skyriaus įkūrimą, apibrėžė jo darbo turinį. Tai buvo labai prasmingas žingsnis, nes tik nuo visame krašte puoselėjamo kultūros vyksmo priklauso ir mūsų valstybės kultūros

pastato tvirtybė. Irenos žodžiais tariant, pasauliui mūsų kraštas įdomus tik dėl kultūros paveldo, gyvosios tradicijos savitumo ir originalumo.

Irena taip pat nemažai pasidarbo ir įtraukiant į pasaulio nematerialaus paveldo šedevrų sąrašą kryždirbystės tradiciją. Jos rūpestis – šio amato atgaivinimas, meistrų globa ir visokeriopas skatinimas. Dar vienas didelis darbas, jos atliktas kartu su bendraminčiais, – tai gyvosios tradicijos židinių sąvado, formaliai vadinamo Nematerialaus kultūros paveldo vertybių registru, sukūrimas ir jo pildymo metodikos parengimas. Taip buvo atsiliepta į reikšmingą UNESCO organizacijos iniciatyvą.

I. Seliukaitės pasiaukojamas darbas etninės kultūros srityje 2004 m. buvo įvertintas Valstybinio Jono Basanavičiaus premija; Tautinio atgimimo ažuolyne Ožkabaliuose (Vilkaviškio r.) auga ir jos sodintas medelis. 2014 m. Irena buvo apdovanota Kultūros ministerijos ženklu „Nešk savo šviesą ir tikėk“ bei Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ordinu. Kraštotyryninkų, etninės kultūros puoselėtojų atmintyje Irenos Seliukaitės nuveikti darbai bus gretinami su didžiųjų tautotyryninkų Balio Buračo, Jurgio Dovydaičio, Norberto Vėliaus ir daugelio kitų nuopelnais.

Iki paskutinių gyvenimo dienų I. Seliukaitė gyvai domėjosi etnokultūros naujienomis, vertino šios srities rengiamus dokumentus, dėl jų turinio diskutavo su kolegomis, dalyvavo ekspertiniame darbe. Šias metais pasirodė jos ir kraštotyryninko, žurnalisto Juozo Šorio parengta solidi knyga apie Valstybinės Jono Basanavičiaus premijos laureatus. Nors ir kaustoma ligos skausmų, respublikinėje kraštotyryninkų konferencijoje dar perskaitė apibendrinantį pranešimą apie kraštotyros judėjimo šimtmetį, kuris publikuojamas šiame „Liaudies kultūros“ numeryje.

Į Tverėčiaus kapinaites, greta tėvėlių ir sesers, Ireną palydėjo kanklių skambesys ir sėlių krašto dainos bei sutartinės. Bendražygiai prie kapo susiėmę rankomis ištare priesaikos žodžius ir tolimesnėje veikloje tautinės kultūros darbus derinti su šviesiosios Irutės nuostatomis.

SAYING GOODBYE TO IRENA SELIUKAITĖ

Libertas KLIMKA

Ethnologist, Prof. Libertas Klimka writes his words of farewell for Irena Seliukaitė (1954–2018), organiser of ethnographic activities and a true legend, long time specialist of ethnic culture and regional policy at the Ministry of Culture, Director of the Department of Art and Cultural Industry.

LINO ALCHEMIJA

Eglė MINELGAITĖ-BEINORIENĖ

■ Pasakas ir sakmės tikriausiai galima skaityti įvairiai: kaip kupiną nuotykių siužetą; kaip pamokančią istoriją ar santykių modelį; galbūt kaip liudijimą apie kažkada vykusius įvykius, tikrą istoriją. Šveicarų psichologas ir psichiatras Karlas Gustavas Jungas (Carl Gustav Jung) žvelgė į pasakas ir mitus kaip į vidinio, psichinio gyvenimo atspindį, jų turinyje atpažindamas sąmonės projekcijas ir asmenybės transformacijos procesą. Taikliai yra pažymėjusi prof. Gražina Gudaitė, kad „realybės ir pasakų pasaulis, nors skirtingi, turi tokias pat sąsajas kaip budrus gyvenimas ir sapnai“ (Gudaitė 2001: 225). Jie tarsi jungia iš pirmo žvilgsnio visiškai priešingus, tačiau vienas kitą atspindinčius tikrovės lygmenis ir kviečia į vidinio ir išorinio pasaulio susitikimą. Pasak G. Gudaitės cituojamo K. G. Jungo, „mituose ir pasakose, kaip ir sapnuose, psichika seka savo istorijas, ir archetipų žaismas iškyla kaip natūrali seka, kaip formacija, transformacija, amžinosios minties amžinasis atkūrimas“ (Gudaitė 2001: 227).

Pati esu jungiškiosios krypties analitikė ir, skaitydama lietuviškas sakmes, pasakas, neretai nustembu, kaip talpia ir taikliai jos perteikia giliausius psichikos procesus. Kartais pasijuntu, tarsi vartyčiau iliustruotą žmogaus psichės atlasą. Tokį žiūros kampą ir noriu dabar pristatyti, pasidalinti jo suteiktomis įžvalgomis.

KAUKO PRIJAUKINIMAS

Šio straipsnio mintys susidėliojo beskaitant Algirdo Juliaus Greimo knygoje „Apie dievus ir žmones“ aprašytą kauko prijaukinimo ritualą ir jo interpretaciją. Trumpai jį priminsiu.

Kaukas, gimęs miške, taigi *Puškaitio* valdose, primena bezduką (grybą). Tačiau pasitaiso, kad jis atklysta į žmonių valdas ir siunčia ženklus žmogui: pavyzdžiui, primėto į kiemą skiedrų. Pamatęs, kad jo dovana priimta, kaukas gali pasirodyti pats, kartais teprisidengęs skarmalais, kartais visai nuogas, o kartais dar pasigirsta jo aimanos ir verkšlenimai: „Aš pliks, tu pliks, kas mus aprėdys?“ Tada labai svarbu kauką prijaukinti (tarsi žvėrį), kad jis iš laukinio bezduko virstų naminiu kauku ir tarnautų žmogui (neštų visokias gėrybes, pavyzdžiui, pilnus aruodus javų). Neprijaukintas kaukas gali imti

kenkti, netgi keršyti padegdamas svirną, kad ir pats gaisre žūdamas.

Kaipgi vyksta kauko jaukinimas? Šeiminingė turi stengtis jį tinkamai aprengti. Tam ji pasirenka delčios ketvirtadienį ir ima siūti jam lino drabužėlį – marškinėlius. Jie turi būti pasiūti pernakt iš ketvirtadienio į penktadienį, pereinant visas lino paruošimo fazes: sėjimą, rovimą, mirkymą, mynimą, džiovinimą, šukavimą, verpimą, audimą, siuvimą. Pavirtęs drobe, lino pluoštas įgauna naują kokybę – iš gamtos pereina į kultūrą. O pasiuvus marškinius ir jais aprengus kauką, šis irgi tampa kultūrine būtybe. Tokiu būdu – aprengiant – prijaukintas kaukas ima namams tarnauti, teikti skalsą: jo atneštas šapas virsta pilnu vežimu šieno, javų grūdas – pilnu aruodu.

A. J. Greimas šį kauko prijaukinimą taip ir aiškina – kaip integraciją į kultūrą, netgi į žmonių visuomenę per aprengimą. „Perėjimas iš gamtinio stovio į kultūrinį stovį vyksta semantinės kategorijos nuoga / aprengta pagalba. Tai ne tik prijaukinimas, bet greičiau tikras kauko sužmogninimas: aprengtas kaukas iš karto įsijungia į žmogiškąją visuomenę, <...> bezdukas virsta kauku“ (Greimas 1990: 46).

Šis aprašymas man priminė K. G. Jungo kompleksų teoriją. Anot jo, mūsų psichiką sudaro daugelis energija įkrautų ir emociniu turiniu nuspalvintų santykinai savarankiškų branduolių – kompleksų, kurių kiekvienas turi savo „tikslą“ ir jo „siekią“. Kuo glaudesni ryšį su šiais autonomiškais branduoliais užmezgame, kuo tampame jiems sąmoningesni, tuo labiau mums pavaldi darosi jų energija, o mes patys tampame vientisesni, mažiau draskomi iracionalių impulsų – mūsų vidinių demonų. Atsidūrę sąmonės erdvėje, „[k]ompleksai liaujasi buvę automatiški. <...> Jie išsineria iš savo mitologinio apvalkalo ir, adaptuodamiesi bei sąmonėdami, įgauna racionalių asmens savybių, tad su jais tampa įmanoma užmegzti abipusę diskusiją“ (Jung 1947: 383).

Puškaitio žinioje esantį bezdukų gyvenamą mišką galima prilyginti sąmonei, o žmogaus sodybą – sąmonės erdvei, kurioje šeiminingauja *ego*. Visa, ko mes neįsileidžiame į savo „sodybą“, lieka „laukinėje gamtoje“, sąmonės tyruose. Kaip ne visus laukinius žvėris mes galime prisijaukinti, taip ir ne visą sąmonę esame pajėgūs integruoti. Tegul kai kas lieka gyventi miške. Bet

jei vis dėlto mums pavyksta su „gamta“ – savo prigimtimi užmegzti ryšį ir bent dalį savo vidinių šešėlinių būtybių prisijaukinti, jos labai praturtina ir nuspalvina mūsų gyvenimą.

Kaip sakyta, kaukas sukultūrinamas *per nakt*, taigi ne racionalios sąmonės „saulėje“, bet iracionalios sielos prietemose. Kitaip tariant, tam negana vien racionalaus žinojimo ir valios, tai tarsi alcheminis virsmas. Dar daugiau – visa lino kančia turi įsitemti į *vieną naktį*. O tai aiški nuoroda į suspaustą, vientisą mitinį laiką, nepavaldų išorinio pasaulio laikrodžiams. Ši naktinė lino kančia vyksta kitoje erdvėje, kurioje galioja savas laikas. Tačiau kokioje? Garsus britų psichoanalitikas Donaldas Vinikotas (Donald Winnicott), kalbėdamas apie kūdikio raidą, ypatingą motinos ir vaiko ryšį apibūdino kaip savotišką pereinamąją (*transitional*) erdvę, kurioje tarsi alcheminiame inde vyksta pirmykščių audringų emocijų sužmoginimas, adaptacija. Jo žodžiais, ši „tarpinė erdvė, jei tik joje gyvenama gana ilgai, padeda atsirasti kūrybingai ‘Tikrajai Savasčiai’ – spontaniškai, paradoksus ir humorą mėgstančiai savasčiai, kuri, mėgaudamasi kultūriniu (simboliniu) gyvenimu, pranoksta pati save“ (cit. iš Kalsched 2016: 236).

A. J. Greimas apie kauko prijauginimą kalba kaip apie sukultūrinimą. Atsigręžus į žmogaus kūdikystę, kokia gi vaiko raidos pakopa ar ypatybė aiškiai liudytų jo jaugimą kultūron? Ar tik ne mokymasis kalbėti? Juk perimdamas kalbą vaikas norom nenorom įsitraukia į konkrečią kultūrą! Psichoanalitikas jungistas Donaldas Kalschedas (Donald Kalsched) yra pažymėjęs: „Jei iš kūno kylančios emocijos neįmanoma perduoti kitiems žmonėms verbaline ar simbolių kalba, ji nepasiekia prasmės lygmens, kuriame slypi psichika“ (Kalsched 2016: 116). Vadinasi, būtent kalba emocijas išugdo į žmogaus sielą. Tad ar ne kalba ir yra toji drobė, iš kurios miškiniam bezdukui siuvami marškiniai, kad virstų naminiu kauku? Ne veltui Afrikos dogonai Protėvio burną ir balso stygas įsivaizdavo kaip audimo stakles, iš kurių žodžiai randasi it audiniai (Ronnberg 2010: 456). O ir mūsų *tekstas*, lotynų *textus*, pirmine reikšme yra „audinys“, tos pačios šaknies kaip *tekstilė*.

Kaip vaismedis „mezga“ vaisius, taip iščiose motina „audžia“ būsimo kūdikio *kūno audinius* (beje, deivės Austėjos globojama). O ir toliau, vaikui gimus, ji „suaudžia“ jo jausmus iš palaidų gijų į žmogišką raštą. „Tam, kad patirtis taptų prasminga, tarpininkaujantis tėviškas personažas kūniškiems pojūčiams, tarp jų ir archajiškoms kūdikiškoms emocijoms, turi suteikti psichinį

pavidalą, kad vėliau pojūčius būtų galima išreikšti žodžiais ir taip pasidalyti su kitais. Archajiškų emocijų įprasminimas, pavertimas simboliais ir gebėjimas jas išsakyti yra lemiamas visų archetipinių emocijų, taip pat ir tų, kurios sukelia ankstyvasias traumas, personalizacijos elementas, susijęs su palaipsniu ‘apgyvendinimo’ vyksmu. Apgyvendinimas vyksta mamai nuolatos vis iš naujo supažindinant kūdikio protą su psichika“ (Kalsched 1970: 271). Kiemas, į kurį ateina kaukas, – tai vaiko psichės erdvė, kurioje šeiminingauja idealizuotas mamos vaizdinys. Būtent šį kiemą reikia *apgyvendinti*. Įdomu tai, kad nusakant psichikos procesus irgi pasitelkiama apgyvendinimo metafora, visai kaip mūsų sakmėje...

„Pasitelkusi atjautą motina pajunta vaiko susijaudinimą, paima jį ant rankų, paguodžia, padeda įvardyti jausmines būsenas, suteikia joms pavidalą ir atkuria homeostatinę pusiausvyrą. Kai tai kartojasi ilgą laiką, kūdikio psichika pamažu ima diferencijuotis, jis išmoka suvaldyti savo emocijas. Susiformuoja ego, gebantis pajusti stiprias emocijas ir ištverti konfliktus“ (Kalsched 2016: 38). Panagrinėjus šį procesą iš arčiau, jis išties primena lino kančią, kuri mūsų sakmėje tetrunka vieną vienintelę naktį. Atjauta vaiko susijaudinimui, persiėmimas juo, „permirkimas“ vaiko jausmais – tarsi linų mirkymas, linmarka. Paguoda ir patyrimų, būsenų įvardijimas, jas išskiriant ir atskiriant vieną nuo kitos, – tarsi linų šukavimas. Galiausiai šitaip jausmui, būsenai suteiktas pavidalas – lyg jam pasiūtas drabužis, pagal kurį jis nuo šiol atpažįstamas, savas ir prijaukintas kaip kaukas sakmėje.

ŠEŠĖLIO ARCHETIPO SKLAIDA

Sąmonėjimas nesiliauja vaikystėje išmokus kalbėti – jis tęsiasi visą gyvenimą. Ir vėliau mes vis susiduriame su būtinybe prijaukinti naujus „kaukus“ – integruoti įvairius *šešėlio* aspektus. K. G. Jungas manė, kad esminė žmogaus užduotis šiame pasaulyje ir yra įsisąmoninti iš sąmonės kylančius turinius. Anot jo, mūsų psichiką organizuoja priešybės, ir su vienu jų poliumi – tuo, kuris atrodo patrauklesnis mūsų *ego*, – mes linę tapatintis. Dėl to kitas polius atsižadamas, išstumiamas į pasąmonę ir lieka glūdėti šešėlyje arba perkeliamas (išprojektuojamas) į aplinkinius.

Šešėlyje likusios savybės nėra puoselėjamos, ugdomos, todėl jos reiškiasi labai primityviai – tai mūsų vidinis „laukinis žmogus“, instinktyvus, gyvuliškas, svetimas. Kita vertus,

šešėlis slepia mūsų išteklius. Todėl tiek kasdienybėje, tiek terapijoje labai svarbu bent iš dalies šešėlį integruoti. Kurio nors jo aspekto integracijai pavykus, sugrįžta projekcijos, mes tampame visybiškesni ir laisvesni. K. G. Jungas yra pabrėžęs, kad žmogus nušvinta ne tada, kai vaizduojasi ką nors labai šviesaus, o tada, kai įsisažmonina savo tamsiąją pusę.

Svarbus praktinis klausimas, kurį pabrėžia K. G. Jungas, yra ego ryšys su kompleksu. Komplexai linkę veikti autonomiškai, užimti *ego* vietą ir taip kontroliuoti žmogaus gyvenimą. Jei *ego* ryšys su kompleksu prastas, silpnas, šis liks neišsąžmonintas, neintegruotas, ir jo veikimą bus sunku prognozuoti. Tokiu atveju vis dažniau pasijusime atsidūrę situacijoje, kai mus tarsi „nunešė kažkokia jėga“, kai elgėmės impulsyviai, o atsitokėję gailimės savo impulsyvaus elgesio padarinių.

Vidinis grėsmingas neintegruotas veiksnys ima kenkti kaip neaprengtas kaukas. Atstumti kaukai, kaip ir išstumti sąžinės turiniai, virsta autonomiškais kompleksais ir ima reikštis spontaniškai, ne vietoje ir ne laiku, dėl to kenksmingai. Mūsų sakhėje atstumtas kaukas padega svirną. Neintegruotas pyktis gali pasireikšti arba atviros destrukcijos pliūpsniais, arba, jeigu slopinamas, sukelti depresiją. O atpažintas ir „prijaukintas“ pyktis, priešingai, mus gali reikšmingai praturtinti: padėti apginti savo ribas (lyg sarginis šuo), padrąsinti peržengti kokią nors savo ribotumą, suteikti ryžto priimti iššūkius ir užsispyrimo nepasiduoti. Šešėlyje – Puškaičio valdose – netikėčiausios galimybės ir gyvybė knibždėte knibžda.

LINO KANČIA

„Įsisažmoninimas – sunkus darbas, pareikalaujantis ne tik veiksmų, bet ir kančios“ (Jung 1947: 121). Ir mūsų sakhėje, norėdama aprengti kauką (psichologiškai kalbant, integruoti sąžmoninius turinius), šeimininkė (*ego*) turi atlikti lino kančią. Prie jos dabar ir sustosime.

Linai Lietuvoje pradėti auginti apie 2000 m. pr. Kr., kuomet plito lydiminė žemdirbystė, t. y. iš pirmąkartės girios, miško buvo atkovojami žemės plotai kultūrinams augalams auginti. Taigi nuo pat pradžių linų auginimas lydimuose – tai žemę *kultivuojančio* žemdirbio (lotyniškai *agri-cola*, *agri-cultor*), taigi *kultūros*, brovimasis į laukinės gamtos sritį, Puškaičio valdas. Pasak Norberto Vėliaus, ir kai kurie ikikrikščioniško velnio bruožai leidžia jį sieti su lydimine žemdirbyste (Vėlius 1987: 277). Esama daugybės sakmių apie tai, kaip

velnias mėgina iškęsti lino kančias, pasivertęs lino sėkla, tačiau neištveria (iš čia pasakymas: *Velnias viską gali, tik negali iškęsti lino mūkos*). Užtat kai jau velnias ateina žmogaus pasiimti, tai šis dar turi paskutinę galimybę išsigelbėti – papasakoti velniui lino kančią ir pasakoti tol, kol arba velnias nebeiškės, arba gaidžiai užgiedos. Šiuo tikėjimu remiasi daugybė prietarų ir apeigų, skirtų apsaugoti nuo požemių pasaulio: paklydus reikia „skaičiuoti lino mūką“; pavasarį lankant pasėlius ir siekiant juos apsaugoti nuo galimų stichinių negandų atliekamas ritualas: šokant, trepsint giedamos sutartinės, kuriose vardijama lino kančia ir t. t. Bijo velnias ir lino žiedo: šis yra žydras kaip dangus, tad chtoniškajam velniui atgrasus.

O psichologinėje perspektyvoje priešpriešą „miškas – lydiminė žemdirbystė“ arba, abstrakčiau, apibendrintai, „gamta – kultūra“ atitinka priešprieša „sąžmonė – sąžmonė“.

Palyginti su kitomis tautomis, lietuvių tiek pasakojamojoje, tiek dainuojamojoje tautosakoje lino kančios motyvas gausiausias. Be to, linas jame pradeda įgauti asmens požymių, iš dalies personifikuojamas. O žymus rusų mitologas Vladimiras Toporovas yra pažymėjęs: „Baltiškoje tradicijoje rekonstruojamas ryšys tarp lino kaip augalo, lino kaip žemdirbystės objekto ir visų darbų, kurie iš to kyla, bei ganėtinai personifikuoto lino vaizdinio – lino kaip personažo, lino kaip subjekto“ (Toporov 2000: 247). Etnomuzikologės Daivos Vyčnienės žodžiais tariant, „baltų tradicija padeda atkurti ryšį tarp lino – augalo, Lino – mitologinio personažo ir dainos (raudos) apie jį (arba paties Lino dainos)“ (Vyčnienė 1999: 18).

Lino kančios motyvą tad galima interpretuoti kaip gamtos sukultūrinimo kodą. Linas – *kultūrai* atstovaujančios dievybės materialinė inkarnacija. Ši dievybė, atsižvelgiant į A. J. Greimo rekonstrukciją, galėtų būti *Vaižgantas* – dievas, lino pavidalu gimęs iš žemės, kankintas, numiręs ir vėl prisikėlęs. A. J. Greimo žodžiais: „Magiškoji Lino kančią perduodanti formulė turi charakteringą atskyrimo funkciją: ji tarnauja apsaugoti žmogiškąją gyvųjų pasaulį nuo Velnio, gyvųjų-mirusiųjų (t. y. vėlių) pasaulio valdovo, įsiveržimų. O tačiau mus dominančių kaukų prijaukinimo atveju, ta pati procedūra, pasireiškianti kančios atpasakojimu, pasireiškia atvirkščiai, kaip sujungimo funkcija, kaip įmanomas perėjimas iš Gamtos į Kultūrą, transformuojantis 'natūralias būtybes' į 'kultūrines būtybes', kurio mis būtent ir tampa aprengti kaukai“ (Greimas 1990: 47).

Taigi Vaižgantas, kenčianti linų ir kanapių dievybė, sekant A. J. Greimu, – dievas kultūrintojas, savotiškas lietuvių Dionisas. Tai ne tik linų dievas siaurąja prasme, bet tasai, kuris *aprengia* nuogus žmones. Jonas Lasickis žemaičių dievų aprašyme paliko mums maldelę į Vaižgantą iš XVI a. pabaigos: *Waizganthos deuaite auging mani linus teip ilgies ik mani, nie duok munus nogus eithi* (BRMS II: 596). „Neduok mums nuogiems eiti.“ Taigi neduok mums likti nekultūringiems, laukiniams, valdomiems chtoniškų prigimtės jėgų, šiuolaikine psichologijos kalba tariant, neintegruotų pašamonės turinių.

Lino kančią tad galima suprasti kaip lietuviškąją alchemiją. Kaip žemdirbiai iš gamtos augalo audė kultūros drobę, taip alchemikai iš pirminės materijos (*materia prima*) gamino nepaprastą, ne visiems suprantamą, „ne prasčiokų“ auksą (*aurum non vulgi*). Tai savaiame užuomina į vidines žmogaus erdves, į dvasią. Taip ir motina, per simbiotinį ryšį su kūdikiu „suvirškindama“ jį gąsdinančius „laukinius“ potyrius, įvelka juos į kalbos ir simbolių rūbą, kurį vėliau, psichologiškai brėsdamas, žmogus toliau „įdirba“, susigrąžindamas projekcijas, integruodamas šešėlinius turinius ir taip artėdamas link pilnatvės. Pasak K. G. Jungo, ir „alchemijos paslaptis yra asmenybės transformacija, įmanoma taurųjį metalą sumaišius ir sulydžius su baziniais dėmenimis, išsiskyrusią funkciją – su pagalbine, sąmonę – su pašamone“ (Jung 1968).

Tačiau ar gali būti, kad žmonės, dirbdami iš pažiūros kasdienius buitines darbus, per juos išgyveno ritualinį virsmą? Į šią abejonę vėlgi atsiliepia K. G. Jungas: „Tais laikais, kai dar nebuvo stebėjimais paremtos psichologijos, visi vidiniai procesai buvo konkretizuojami, t. y. visa, kas pašamoninga, buvo projektuojama į materiją. Tuo būdu pašamonės turiniai pasiekdavo žmones iš išorės“ (Jung 1968: 394). Užtat ir viduramžių alchemikas „savo projekciją suvokė kaip priklausančią materijai, o iš tikrųjų išgyvendavo savo paties pašamonės virsmus“ (Jung 1968: 346). Panašiai ir mūsų protėviai, apdirbdami linus, žinoma, darė tai grynai fizinėje tikrovėje, bet tuo pat metu galėjo išgyventi vidinį virsmą, kai kančia, miršta ir prisikelia naujam gyvenimui mūsų vidinis Linas.

Psichinės tikrovės projekcija vyksta nuolat, todėl visa žmogaus aplinka knibždėte knibždėjo mitinių būtybių, įkūnijusių jo vidinių turinių projekcijas. Savo vidinio pasaulio knygą žmogus skaitė išorinio pasaulio veidrodyje.

LINO KANČIOS ALCHEMIJA

Kokie darbai turi būti nudirbami, kol lino sėkla virs drabužiu?

Linai sėjami, jų pasėliai lankomi, dainuojant ir šokant sutartines. Subrendę linai nuraunami, surišami į pėdus, sustatomi į gubas ir paliekami lauke, kad baigtų nokti sėklytės. Tuomet brauktuvais nubraukiamos galvytės. Begalvis linas guldomas *linmarkon*, kad suminkštėtų siūlas. Šlapi pėdai džiauunami jaujoje. Išdžiūvę jie minami mintuvuose; tuomet nubyra spalviai, paskui panaudojami sienoms apšiltinti. Išminti linai dar *brukami*, šukuojami, kad išbyrėtų spalvių likučiai ir atsiskirtų pakulos. Iš grubiųjų pakulų vijo virves, iš smulkiųjų – verpė šiurkščius siūlus kiliminiams takams, pakulinėms kelnėms, darbiniam sijonams austi. Iš šukuoto pluošto verpė plonus siūlus, audė drobes ir jas saulėje balino. Na, ir siuvo rūbus. Pabaigus linų darbus jaujoje, būdavo išnešamas Kuršis – šiaudinė baidyklė, simbolizuojanti tą grubiąją, chtoniškąją lino pusę, iš kurios jis darbu sublimuojamas. Kaip vynuogių traiškymas vyno gamyboje yra Dioniso žudymas, taip linų galvų braukimas, „skandinimas“ linmarkoje, „kaulų laužymas“ mintuvuose yra Vaižganto kančia ir mirtis, kol jis prisikels naujam gyvenimui drobėje.

Visą lino auginimą ir apdorojimą, kol jis virs audeklu ir drabužiu, apytikriai galima suskirstyti į keturias fazes: 1) marinimas (galvų nubraukimas, skandinimas, kaulų laužymas mintuvuose); 2) džiovinimas, šukavimas; 3) verpimas bei audimas ir galiausiai 4) siuvimas. Panašiai alchemijoje skiriamos keturios medžiagos transformacijos stadijos. Jas simbolizavo keturios spalvos: gr. *melanosis*, arba lo. *nigredo*, – „juodumas“; gr. *leukosis*, arba lo. *albedo*, – „baltumas“; gr. *xanthosis*, arba lo. *viriditas*, *citrinitas*, – „žalumas“ ar „geltonumas, geltonis“; ir gr. *iosis*, arba lo. *rubedo*, – „raudonumas, raudonis“ (Jung 1968: 333). Vėliau geltonoji / žalioji fazė susiliejo su baltąja. Daugelis alchemikų pastarąją laikė galutiniu dvasinės alcheminės transformacijos tikslu.

Leiskimės į šį procesą, kuriame lino kančia aidu atkartoja alcheminį virsmą, ir abu jie atspindi žmogaus sielos transformaciją. Būtent taip K. G. Jungas suvokė alchemiją – kaip simbolių kalba išreikštą dvasinio brendimo kelią, jo pavadintą individuacija.

Nigredo. Tikroji lino kančia prasideda lino marinimu po linarūtės. Galvų nubraukimas, po jo – mirkymas linmarkoje ir tada – kaulų laužymas

Linų laukas, 2013 m.

mintuvuose. Visa tai daroma, idant linas įgautų lankstumo. Psichologinėje plotmėje galvų nubraukimas ir kaulų laužymas atitiktų įsisenėjusių, užkietėjusių, rigidiškų sąmonės nuostatų pašalinimą, sutriuškinimą, įpročio remtis racionaliu vienu puse požiūriu paaugojimą. Linmarka – tai pasinėrimas į jausmus, į savo liūdesį ir sielvartą, skendimas ašarose. Sūrios ašaros – puikus tirpiklis, pajėgus ištirpinti visus sustabarėjusius, nebegyvus įsitikinimus, užšalusius tapatumus, sustingusius savęs ir kitų įvaizdžius. Išgyvenama tikra sielos mirtis, nes grįžtant projekcijoms, griūva tiek savęs, tiek viso pasaulio vaizdas. Paaukojusi, atitirpdžiusi vieną po kito savo krešulius siela galiausiai pasidaro lanksti kaip išmirkytas linas – pakanti, apimanti priešybes, atjaučianti. „Labai dažnai sielos gilumoje vyksta gijimas, kai elementai, kurie tam tikru momentu iškyla į paviršių tarsi nekintančios struktūros, ištirpsta sienoje. <...> Tvaiko, irimo, atgrasumo ir depresijos laikotarpis dažnai yra mūsų pirmoji sąmoninga pažintis su gyvenimu“ (Bosnak 2013: 74).

Užtat alchemikams bet kokio virsmo pradinė stadija reiškė panirimą į vandenį, į tamsią gelmę bei suirimą ir vadinta tamsiąja naktimi. Iš čia ir „juodumas“, *nigredo*. Tai paklydimo, orientacijos praradimo metas, kai nakties tamsa ištirpdo ligi tol aiškius orientyrus, tapatumus, nuomones bei vaizdinius apie save ir pasaulį. Kitas tokios būklės įvaizdis – pirminė materija (*materia prima*), neturinti jokių pavidalų. Senos formos miršta, suyra, išsiskaido į begalę dėmenų, ir telieka pirmykštis chaosas, *masa confusa*. Užtat ji „talpina savyje visas spalvas ir potencialiai visus metalus; nieko nėra už ją nuostabesnio, nes ji pati save kuria, pati save pradeda ir pati save gimdo“ (Jung 1968: 319). O štai kaip V. Toporovas apibūdino liną: „Lino silpnumas yra jo jėga. Paklusdamas prievartai, dėl savo lankstumo jis neleidžia iki galo savęs nugaltėti: jis ne tik objektas, kurį įvairiais būdais veikia išorinė jėga, ‘mezganti’ jį, bet ir subjektas, pats sugebantis ‘megzti’ kitus ir kita. Ši situacija paaiškina kraštutinius mitopoetinio lino vaizdinio polius – jo aktyvumą ir jėgą, jo pasyvumą ir neveiklumą, silpnumą“ (Toporov 2000: 247).

Beje, įdomu, kad linmarkose, taigi linų „marinimo“ vietose, būdavo auginami naminiai vandens paukščiai – antys ir žąsys. Su mirtimi ir atgimimu susijusi jų simbolinė reikšmė tautosakoje išsamiai atskleista Daivos Vaitkevičienės studijoje „Paukštė, kylanti iš pelenų: pomirtinis persikūnijimas pasakose“ (Vaitkevičienė 2013: 71–106). Minding šį sąsają labai gražiai tinka čia nagrinėjamam Vaižganto veiklos laukui.

Albedo. Toliau apdorojant linus eina šukavimas, prasidedantis linų brukimu ir tolydžio subtilėjantis, šukuojant vis tankesnėmis šukomis. Nubyra spalviai, atsiskiria negyvoji, grubioji dalis, lieka vis švelnesnės gijos. Šukavimas – tai diferenciacija, apsivalymas, išgryninimas. Taip ir žmogus brėsdamas turi „iššukuoti“ savo nuostatas, vertybes, norus, juos sąmoningai peržvelgti, atskirdamas nuo iš išorės primestų ar priskretusių norų bei vertybių. Laisvinantis nuo susiliejo ir susitapatino su artimaisiais, daiktais, ilgainiui įmanoma atgaivinti tikruosius jausmus jiems. „Iššukuoti“ jausmus – tai vis giliau juos pažinti. Kur pradžioje regėjosi vienas jausmas, atidžiau įsižiūrėjus atsiskleidžia visas jų spektras. Pavyzdžiui, už nerimo skraistės pasimato nuslopintas pyktis, išduoti troškimai, pastangos pritapti, prisitaikyti ir t. t.

Tai primena alcheminį „išbalinimą“ ir „baltumą“, *albedo*. Atgyja vaizduotė, iracionalios nuojautos, svajingos fantazijos. *Albedo* išbrėškta po „tamsiosios nakties“, po *nigredo*. Tai tarsi prisikėlimas po dvasinės mirties. Baltas priešaušris, kai ima ryškėti daiktų pavidalai, nors prieblandoje jie dar nėra įgavę griežtų kontūrų, pastovumo, o tarsi persismelkia vienas per kitą. *Albedo* turi ir kitą pavadinimą – *ablutio* „ap(s)iplovimas“, kuris ir reiškia apsivalymą ligi „baltumo“.

Apdorojant linus toliau eina verpimas ir audimas, drobių velėjimas ir balinimas. Žmogaus sieloje tai reikštų iš naujo integruoti iššukuotus jausmus ir išgrynintus tapatumus, jausti juos į naujo gyvenimo visumą. *Albedo* dar vaizdžiai vadinamas *cauda pavonis* „povo uodega“, kurios visos spalvos tai susilieja į vieną baltą, tai vėl išsiskleidžia (lyg iššukavus) į spektrą, kaip mūsų Laumės juosta. Laumės čia atsiranda ne veltui – juk šios prieblاندų būtybės garsėja kaip verpėjos, audėjos, audeklų velėtojos.

Tačiau *albedo* – dar ne paskutinė alcheminio virsmo fazė. Kaip priešaušrių blyškumoje pavidalai dar nėra visai išryškėję, tarsi dar ne visai tapę, neišsivertinę būtyje, taip ir vaizduotė, fantazija, nuojauta dar nėra realus daiktas – svajonių audžiama drobė dar nėra tapusi konkrečiu dirbiniu: marškiniais, rankšluosčiu ar staltiese. Laumės priverpia pilnus namus gijų, priaudžia nesi- baigiančius rietimus audeklo. Bet jos niekuomet nieko nepasiuva – nepasiuva marškinių, kurie iš gamtos galutinai pervestų į kultūrą. Nesibaigiančios laumių drobės – tai tarsi beribis fantazavimas, kuriame irgi galima įsipainioti, užstrigti.

Pasyvus fantazavimas – tai dar ne vaisinga kūrybinė vaizduotė, ne gilus simbolinis

mąstymas. „Fantazavimas yra disociacinė būseną – ne vaizduotė ir ne gyvenimas išorinėje tikrovėje, o amžinai besitęsiantis melancholiškas saviguodos kompromisas: gynybinis vaizduotės panaudojimas, siekiant išvengti nerimo. <...> Šią saviguodą galima prilyginti savihipnozei – pašąmoningam polinkiui į nediferenciaciją, padedančią pabėgti nuo sąmoningo jausmų patyrimo. Pasitraukimas į 'vienovę' pakeičia sunkų atsiskyrimo darbą, kurį būtina atlikti, kad žmogus taptų vientisas“ (Kalsched 2009: 67).

Rubedo. Kad vyksmas pažengtų pirmyn, būtina auka. Mūsų nagrinėjamoje sakmėje marškiniai pasiuvami kaip tik tam, kad užklydęs bezdukas virstų kauku. Ir dargi perspėjama, kad netiks jokie anksčiau ar kam kitam pasiūti marškiniai. Iš neskaičiuotų, nematuotų drobių pasiuvamas vienas konkretus baigtinis rūbas. Simboliškai žvelgiant, tai paaudota įsivaizduojama „visagalybė“, pažabotos beribės fantazijos – kaip nesibagainčios laumių drobės. Įsikūnijimas sykiu yra įsizėminimas, priimant savo ribotumą, laikinumą, mirtingumą, kūniškumą. Ir tik apsiribojus ir įsikūnijus įmanoma užmegzti tikrą dialogą su kitu. Pasak archetipinės psichologijos teoretiko Edvardo Edingerio (Edward Edinger): „Psichologinis vystymasis – tai atpirkimas. Jo tikslas – realizuotu sąmoningumu atpirkti Savastį, slypinčią po nesąmoningu susitapatinimu su ego“ (Edinger 1992: 103). Alchemikai šią darbo stadiją vadino *rubedo* „raudonumas, raudonis“. Tai ryškios saulės nutviekstas pasaulis, kuriame visi pavidalai yra atgavę aiškius kontūrus, stabilų būtį. Įvyksta koaguliacija, arba sutirštėjimas, sukreėjimas, susitvėrimas. E. Edingerio teigimu: „Tam, kad taptų sąmonės turiniu, Dvasia turi būti pagauta tam tikru atskiru pavidalu. Alchemijoje tai vadinama susitvėrimu (koaguliacija). <...> Įsikūnijimas – tai koaguliacijos aspektas“ (Edinger 1992: 285).

Bet kodėl marškiniai? Ką reiškia marškiniai? Be dažniausiai pasitaikančios, įprastos drabužio kaip *personos* (socialinės kaukės) reikšmės, yra ir kita. Dėl to vertinga artimos K. G. Jungo bendražygės Marijos Luizos fon Franc (Marie-Louise von Franz) pastaba: „Prisiminus vėlyvosios antikos kultinės misterijas ir daugelio civilizacijų ritualines iniciacijas, galima matyti, kad žmonių apdarai jose yra skirti ne personai demonstruoti, o savo tikrajai esmei išreikšti ir vidinei transformacijai paliudyti“ (Франц 2010: 34).

Baltų tradicijose ritualiniai balto lino marškiniai buvo svarbūs, be kita ko, ir krikštynose

(iš anapus ateinant į šį pasaulį) ir laidotuvsė (grįžtant į aną pasaulį). Vaidžantui per Ilges atsidusiam vėlių palydą, šios irgi „aprengiamos“ marškiniais: „kiek pakviečia <...>, tiek marškinių patiesia“ (Astramskaitė-Vaitkevičienė 1993: 112–151). Marškiniai yra arčiausiai kūno, arčiausiai odos – paties pirmiausiojo, apatiniausiojo mūsų „drabužio“ (gal ne veltui *oda* suskamba su *adymu*, *adata*, lyg pati būtų pasiūta).

Kita vertus, marškiniai, glusdami prie nuogo kūno, sugeria jo prakaitą, persiima jo kvapu ir tampa tarsi kūno dalimi, savotiška antrąja oda – dėl to ima simbolizuoti intymiausią žmogaus raišką, brangiausią savo pavidalą. Tai atspindi patarlės ir priežodžiai: *išpirko marškinius, o žiponą užstatė* – nes marškiniai svarbesni, savesni; *Giltinei marškinius pažadėjo* – žmogus rengiasi mirti ir pirmiausia mirčiai atiduoda marškinius, kaip savęs gyvo dalį.

Marškiniai, kaip ir vardas, yra įsikūnijimo ir gyvenimo šia pusė atributas. Tai galutinis lino kančios padarinys, nepasiekiamas laumei, nes ji vengia užbaigtumo, baigtinumo, ribotumo. Beje, įdomu, kad keršydamas arba norėdamas susidoroti su žmogumi, bet jo nepavijusi, laumė į skutelius sudrasko jo marškinius, o atskirais atvejais išardo juos net ligi lino sėmenų (Bagdavičius 1999: 184).

Marškinių pasiuvimas – tai tik jų gyvenimo pradžia. Nuolat dėvimas ir skalbiamas lino minkštėja. Juk sakydavo: *linas suguli šilką*. Taip ir žmogaus siela, kaskart sumirkusi jausmuose ir gyvenimo išvelėta, darosi vis minkštesnė, imlesnė įspūdžiui, atjautai, todėl pakantesnė. Brandi siela minkšta ir švelni kaip sena lininė drobė.

IŠVADOS

Kur tad mus atvedė šie svarstymai? Viena vertus, lino kančios jungistinė analizė parodė, kad mūsų tautosakoje irgi savitu būdu reiškiasi universalūs, bendražmogiški archetipai. Atpažinusi šias jų savitas, ypatingas apraiškas man artimiausioje gimtojoje kultūroje, visuomet pasijuntu lyg sugrįžusi namo. Taip atsitiko ir šįkart, visoje Europoje daugiau nei tūkstantmetį gyvavusią alchemiją sugretinus su lietuviškąja lino kančia. Kita vertus, ne nuo teorinių pamąstymų ar nuostatų priklauso tai, su kuo nuolat susiduriu savo tiesioginiame psichoterapeutės darbe, o veikiau priešingai: klientų pasakojami sapnai ir atsivėrimai, vykstantys terapijos eigoje, gyvo žmogaus dvasinė krizė ir lėtas kelias link išgijimo – štai ką atpažįstu,

skaitydama mūsų tautosaką ir mitologiją. Tuomet ir darbo su klientais valandos pavirsta tikru alcheminiu indu, kuriame iškenčiama lino kančia, gyvai, nuo pradžios iki galo.

Baigdama pasidalinsiu vienu jaunos moters sapnu, pasirodžiusiu po ketverius metus trukusių mudviejų susitikimų. Per tuos ketverius metus patirta intensyvių, netgi dramatiškų išgyvenimų. Pradėta gilioje depresijoje, toje tamsiojoje naktėje; mirkta ir praustasi jausmų linmarkoje, nubruktos ir iššukuotos patirtys. Sapnas buvo jau vienas paskutinių, mūsų išnagrinėtų terapijos metu. Regis, jis puikiai perteikia pagrindinę šio straipsnio mintį:

Ateinu į paveikslų galeriją. Salės prižiūrėtoja laiko ant kelių lininio audinio rietimą ir karmo išsikišusius siūlelius. Staiga atpažįstu, kad šis rietimas austas mano močiutės. Aš jį paimu ir išvynioju. Matau, kad jame jausti skirtingų mano gyvenimo periodų vaizdai. Jie gyvi, lyg nuotraukos, lyg reljefiniai, 3D paveikslėliai. Tai močiutės dovana man. Dėkinga laikau suaustatą visą savo gyvenimą.

LITERATŪRA

- Astramskaitė-Vaitkevičienė 1993 = Daiva Astramskaitė-Vaitkevičienė. Vestimentarinis kodas lietuvių mitologijoje: linai ir lėmimai. Iš: *Baltos lankos*, 1993, t. 3.
- Bagdanavičius 1999 = Vytautas Bagdanavičius. *Laumių praeitis Lietuvoje*. Vilnius: Veja.
- Bosnak 2013 = Robert Bosnak. *Trumpas sapnų kursas*, Kaunas: Meridianus.
- BRMŠ II = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, II: XVI amžius. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Edinger 1992 = Edward Edinger. *Ego and Archetype*. Boston & London: Shambhala.

- Gudaitė 2001 = Gražina Gudaitė. *Asmenybės transformacija sapnuose, pasakose, mituose*. Vilnius: Tyto alba.
- Jung 1947 = Carl Gustav Jung. On the nature of the Psyche. Iš: *The Collected Works of C. G. Jung*, VIII: *Structure and Dynamics of the Psyche*. New Jersey: Princeton University Press.
- Jung 1968 = Carl Gustav Jung. *Psychology and Alchemy* [*The Collected Works of C. G. Jung*, XII]. New Jersey: Princeton University Press.
- Kalsched 2016 = Donald Kalsched. *Vidinis traumos pasaulis*. Vilnius: Vaga.
- Ronnberg 2010 = *The Book of Symbols*. Editor Ami Ronnberg. Koln: Tachen.
- Toporov 2000 = Vladimir Toporov. *Baltų mitologijos ir ritualo tyrimai*. Vilnius: Aidai, O.
- Vaitkevičienė 2013 = Daiva Vaitkevičienė. Paukštė, kylanti iš pelenų: pomirtinis persikūnijimas pasakose. Iš: *Tautosakos darbai*, t. 46.
- Norbertas Vėlius. *Chtoniskasis lietuvių mitologijos pasaulis*. Vilnius: Vaga.
- Vyčnienė 1999 = Daiva Vyčnienė. „Lino mūka“ lietuvių tautosakoje. Iš: *Liaudies kultūra*, 1999, Nr. 2 (65).
- Франц 2010 = Мария Луиза фон Франц. *Феномены тени и зла в волшебных сказках*. Москва: Класс.

ALCHEMY OF FLAX

Eglė MINELGAITĖ-BEINORIENĖ

The article attempts to look into a story discussed A. J. Greimas – about taming a *kaukas* – from the viewpoint of Jungian analytical psychology. This way the contents of the story are seen as a reflection of inner, mental life, describing the process of the transformation of one's personality. The epicentre of the story, the 'passion of the flax', is a widespread motif in Lithuanian singing and narrative folklore. In this article it is compared, on the one hand, to the process of the transformation of a person's soul, while on the other hand – to the transmutation described by medieval alchemists. Both take place in a similar manner: through *nigredo*, dying, to *rubedo*, rebirth. A similar transformation can be seen in the process of long-term psychotherapy. Often it is reflected in the dreams of clients, one of which is presented here.

Linų laukas. 2013 m. Arūno Baltėno nuotraukos.

FILOSOFIJOS ATsirADIMAS MITO FONE

Merabas MAMARDAŠVILIS

Merabas Mamardašvilis (1930 m. Goris, Gruzija, arba Sakartvelas, – 1990 m. Maskva) – sakartvelų filosofas, vienas iš Maskvos logikos ratelio įkūrėjų. Suvokė save kaip sokratiškojo tipo filosofą, mąstantį čia pat klausytojų akivaizdoje, tad bemaž visas jo palikimas – daugybė paskaitų, užfiksuotų magnetofono juostoje ir tik paskui išleistų raštu (neretai jau po filosofo mirties). Siūlome skaitytojui jo kurso „Filosofijos įvadas“, skaityto 1978–1980 m. Sovietų Sąjungos Valstybiniame kinematografijos institute Maskvoje, pirmąją paskaitą, kurioje aptariamas filosofijos, kaip antrosios žmogaus savikūros priemonės, radimasis prie pirmosios – mito.

■ Pamėginsiu filosofijos istorijos kursą pateikti jums taip, kad sykiu tai būtų ir šiokia tokia filosofija. Nežinau nei jūsų žinių lygio, nei kas jums dėstyta penkerius metus iki manęs, ir pasistengsiu šito nepamiršti.

Taigi pereikime prie filosofijos istorijos įvado. Žinoma, toks įvadas neįmanomas, jei bent šiek tiek nenutuoki apie pačią filosofiją – kam ji, kaip apskritai nutiko, kad žmonės filosofuoja. Susidūrę su filosofija, intuityviai, tai yra be jokių ypatingų įrodymų ar aiškinimų, ją atpažįstame. Net nežinodami, kas yra filosofija, atpažįstame, kad štai – filosofija. Nors ne visada galime atsakyti į klausimą, kas ji yra.

Filosofija atsirado VI a. prieš mūsų erą, kai ištis vienu metu įvairiose vietose žmonės tam tikrais vardais atliko tam tikrus aktus, kurie ir buvo pavadinti filosofiniais. Pavyzdžiui, Hėrakleito, Talio, Parmenido žodžiai ir tekstai arba Anaksagoro, Anaksimandro, Anaksimeno, Platono (čia jau artėju prie V a. prieš mūsų erą). Tačiau pradžia – VI amžius. Analogiškus aktus, atliktus Budos, irgi atpažįstame kaip filosofinius, nors šiuo atveju viskas sudėtingiau, nes atsiranda ir religija. Konfucijų irgi atpažįstame kaip filosofą. Be to, visi šie filosofiniai dalykai atsiranda nepriklausomai įvairiose vietose. Galima pasakyti tik tiek, kad visi jie atsiranda ankstesnių tūkstantmečių mito fone.

Vadinasi, kol kas žinome du dalykus. Pirma, kad tai filosofija, nors ir nežinome, kas ji yra; antra, kad filosofija atsiranda mitologinės tradicijos, arba mitologinės istorijos, fone. Pakartosiu: filosofijos atveju prieš mus – savarankiškas mąstymo aktas, mes neįaučiame kokio nors ritualinio ar švento jo atspalvio, negalime jo priskirti prie mito ar ritualo, laikome autonomiška teorine mintimi, vadiname šią mintį filosofija arba išmintimi, ir jos

pasireiškimas visada susijęs su konkrečiu vardu. O kai kalbame apie mite glūdinčias žinias, vardų neminime ir manome, kad tai tam tikri organizuoti žmogaus elgesio ir žinojimo būdai – ne praktiniai, o veikiau dvasiniai. Juk nesakome, kas juos išgalvojo, sumastė; mitas – tai tūkstantmetė bevardė ir kolektyvinė tradicija, sudėta į vaizdus, metaforas ir mitines būtybes.

Vadinasi, filosofavimo aktas mums jau intencijos lygiu yra autonomiškos, ne ritualinės minties aktas, ir kartu žinome vardą. Antrasis žingsnis – vardas. Kas? Paaikškėja, kad filosofija yra datuojama. Filosofija, kitaip nei mitas, jau datuojama. Ji individuali ir datuojama.

Tačiau kol kas – pakartosiu – nieko nežinome apie pačios minties pobūdį. Žinome tik, kad filosofavimo atveju žodis „išmintis“ nusako savarankiškos, vardą turinčios išminties pasireiškimą, tokios išminties, kuri neišauga iš tradicijos, bet pati gali pradėti tradiciją. Kartą atsiradusi, filosofija pradeda tradiciją ir neretai net įgauna tam tikras socialines egzistavimo formas, vadinamas mokyklomis. Antai buvo Sokratas ir jo mokiniai, buvo Platonas, ir atsirado jo Akademija, Aristotelio atveju – Licėjus ir t. t. Mokytojas perduoda žinojimą mokiniui, mokiny – kitiems mokiniams ir t. t. Arba, pavyzdžiui, Buda. Žinote, kad ir šiandien yra budistų bendruomenė. Taigi atsiranda socialinės formos, kurių viduje, kaip tradicija, egzistuoja jau nebe mitas, nebe ritualas, o filosofija, tai yra tam tikras samprotavimo tipas, tam tikras teksto tipas, ir tas tekstas yra perduodamas kitiems, yra kitų komentuojamas, tampa jų užsiėmimu ir pašaukimu.

Tačiau kol kas prieš mus, nežinančius, kas yra filosofija, – tiesiog tekstai, kažką teigiantys apie pasaulį. Pavyzdžiui, Talis tvirtino, kad pasaulį sudaro vanduo, Hėrakleitui pirminė

„medžiaga“ – ugnis ir t. t. Visa tai – tam tikri abstraktūs principai, kuriuos pasitelkdami žmonės supranta pasaulį. Kad išsiaiškintume, kas įvyko ir kaip atsirado filosofinė mintis, nusistverkiame žodžio „suprasti“.

Štai pasakiau, kad išradę ir sykiu suformulavę tam tikrus principus, žmonės „supranta pasaulį“. Vanduo, ugnis, atomas, skaičius. Pitagoro sekėjams pirminis pasaulio principas – skaičius. Ką reiškia tai, jog filosofija prasideda pasaulio supratimo aktu? Ar kad ankstesni sąmonės ir kultūros dariniai, vadinami mitu, nėra būdas suprasti pasaulį? Arba apverskime klausimą, pateikime jį galbūt keistoku pavidalu: koks mums turi pasirodyti pasaulis, kad apie jį reikėtų filosofuoti? Akivaizdu, prabilę apie filosofiją, teoriją arba mintį, kalbame apie kažką, kas yra *problema*. Juk tai problema: koks yra pasaulis? Patikslinsiu klausimą: koks turi būti pasaulis, kad apie jį reikėtų filosofuoti? Kol kas, regis, nesuprantama, ką pasakiau. O aš noriu pasakyti štai ką: pati mintis, kad gali būti pasaulio problema, arba kad pats pasaulis gali tapti problema, yra istorinis aktas, istorinis įvykis ta prasme, kad tai nėra savaime suprantama.

Kas nėra savaime suprantama? Kad pasaulis apskritai yra problema. Juk tam, kad kas nors taptų problema, turi būti kažkas nesuprantama. Juk taip? Žodis „problema“ implikuoja, kad kažkas nesuprantama. Arba galima pasakyti kitaip. Kai kas nors pasireiškia nesuprantamu būdu, tai yra istorinis įvykis – ne egzistavimas, kuris būtų savaime suprantamas. Dabar atrodo savaime suprantama, kad daiktai mums yra problema. Tačiau užtikrinu jus, taip buvo ne visada. Ir dabar jūs suprasite, ką turiu omenyje. Mitas, ritualas ir t. t. skiriasi nuo filosofijos ir mokslo tuo, kad mito ir ritualo pasaulyje nėra nesuprantamų dalykų, nėra problemų. O kai atsiranda problemos ir tai, kas nesuprantama, – atsiranda filosofija ir mokslas. Vadinasi, kad ir kaip būtų keista, filosofija ir mokslas yra būdas įtraukti į pasaulį nesuprantamybę. Iki filosofijos pasaulis yra suprantamas, nes mite veikia visiškai kitos sąmonės struktūros, kurių pagrindu pasaulyje įsivaizduojama egzistuojant objektus, kurie kartu liudija jį esant įprasminatą. Mite pasaulis įsisavintas taip, kad iš esmės bet kokią įvykį galima įrašyti į jo siužetą, į mito pasakojamus įvykius ir mitinių būtybių nuotykius. Mitas – tai pasakojimas, kuriuo žmogus aprėpia bet kokius konkrečius įvykius; tokiu atveju jie yra suprantami ir nėra problema.

Tačiau – noriu tai pabrėžti – mitinės ir religinės fantazijos radosi ne dėl to, kad žmogus siekė „užkalbėti“ stichines, rūšias gamtos jėgas. Ne iš baimės, kurią jautė neišmanėlis žmogus, nežinojęs fizikos dėsnių. Priešingai, mitas organizavo tokį pasaulį, kuriame, kad ir kas nutiktų, viskas turi prasmę, sklidina prasmės. Sakysite, metaforinę prasmę. Taip, žinoma, metaforinę, tačiau tai prasmė. Prasmė, dėl kurios daiktai darosi man suprantami ir artimi. Ji įtraukia juos į mano gyvenimo sistemą, kultūros sistemą. Mitas artimas žmogui ritualiniu požiūriu, nes per ritualą su nepažįstamomis, tolimomis ir paslaptinomis būtybėmis žmogus bendrauja kaip su artimomis ir giminingomis, tokiomis artimomis, kad įstengia paveikti jų valią, jų norų pasireiškimus ritualais, užkeikimais, magija. Magiškasis pasaulis, kaip ir mitinis, – tai įsisavintas, prasmingas, suprantamas pasaulis. Tai yra, šio pasaulio įvykiai, nesvarbu, žemės drebėjimas, griaustinis, karai ar bet kas kita, juos stebinčio žmogaus vaizduotėje įvyksta taip, kad įkūnija prasmę. Pavyzdžiui, jei žmogus supranta Dzeusą, jis supranta ir žaibą. Mat Dzeusas, kaip ir žmogus, yra būtybė. Viena būtybė supranta kitą į žmogų panašią būtybę – Dievą. Tokiu būdu galima įprasminti visas žmogui nežinomų jėgų pasaulyje apraiškas, priskiriant jas žinomam, prieinamam ir suprantamam mitiniam vaizdiniui. Skirtumas tik vienas – mitinė būtybė pajėgia tai, ko nepajėgia žmogus. Vadinasi, mitinės būtybės gyvena kažkokioje ypatingoje erdvėje. Jos susieja savyje tai, kas žmoguje negali būti susieta. Pavyzdžiui, gyvenimą ir mirtį. Žmogui, kol jis gyvena, mirties nėra, o atėjus mirčiai, nebėra gyvenimo. O mitinės būtybės tai susieja. Jos arba nemirtingos, arba po mirties prisikelia, persikūnydamos į kitas būtybes.

Arba, pavyzdžiui, mite figūruoja zoomorfinės ir sykiu žmogiškos būtybės, sukurtos taip, kad pasižymi ir gamtinėmis ypatybėmis, turi raumenis, nervus, jautrumą, ir sykiu tokiomis, kokių gamtoje nėra, tai yra antgamtinėmis savybėmis. Kažkodėl ir šios būtybės atlieka svarbų vaidmenį žmogaus gyvenime – jos geba tą gyvenimą organizuoti. Kažkodėl per jas žmogus suteikia savo gyvenimui tam tikrą prasmę, padaro jį bendramatį su savimi pačiu. Juk kas tai yra – suprasti? Suprasti iš esmės reiškia rasti bendrą matą tarp savęs ir to, ką suprant, tai yra patirti tuos dalykus kaip bendramačius. Sakydamas,

kad žaibas yra dieviškojo pykčio ženklas, atlieku matų subendrinimo operaciją. Žaibas įkūnija prasmę. Prasmė, net būdama dieviška, yra bendramatė su manąja supratimo geba. Šiuo požiūriu aš esu dalyvis. Vadinasi, mitas – tai pasaulis, kuriame dalyvaujama, kuriame daiktai, jėgos yra suprantamos. Kaipgi mitas gali atlikti šį vaidmenį – suteikti prasmę žmogaus gyvenimui, kai jis įvaldo ir tam tikru būdu nukreipia savo prigimtines jėgas?

Štai šis punktas kol kas neaiškus, bet nusišvėręs jo vis dėlto pamėginsime žengti toliau, kad suprastume ne tik tai, kas buvo iki filosofijos, bet ir pačią filosofiją. Nemanykite, kad išsisukinėju nuo temos, nes pirma kalbėjau apie mitą, o dabar staiga prabilau apie filosofiją. Palaipsniui – kaip įprasta teisminio nagrinėjimo metu, kai advokatas, norėdamas suvokti dalyko esmę, uždavinėja klausimus, – mes irgi pasiaiškinsime savo klausimus, susiesime juos. Tačiau pirma suformuluosiu tokią tezę: filosofiją tegalima paaiškinti sykiu paaiškinant, kas yra žmogus.

Tai yra, vieną nesuprantamą ir neaiškų dalyką aiškinsiu per kitą, irgi nesuprantamą, nes mes nežinome, nei kas yra filosofija, nei kas yra žmogus. Negana to, nei vieno, nei kito neįmanoma formaliai apibrėžti. Ir vis dėlto pamėginsiu ilgai paaiškinti vieną nesuprantamą dalyką per kitą, irgi nesuprantamą. Galbūt kas nors paaiškės juos paėmus drauge vienu minties judesiu. Galbūt šitaip pajudėsime pirmyn, ir mums atsivers proskyna, šviesi laukymė. Turint omenyje tai, kad ir pats filosofijos atsiradimas, ir jos turinys, kaip ypatingas reiškiny, vidiniu ryšiu susijęs su fenomeno „žmogus gamtoje“ ypatybėmis.

Tad koks gi tai ryšys, galintis paaiškinti mums filosofijos atsiradimą mito fone? Mano požiūriu, žmogus – tai būtybė, kuri esti tokiu mastu, koku pati save kuria gamtos savaime neduotomis priemonėmis. Arba, kitaip tariant, žmogus nėra gamtinė būtybė dėl jame glūdinties žmogiškumo, taigi šia prasme nėra kilęs iš beždžionės. Žmogus apskritai nėra kilęs iš ko nors, kas veiktų gamtoje tarsi mechanizmas, net jei tai evoliucijos mechanizmas. Iš gamtą ir kosmosą sudarančių daiktų jis aiškiai išsiskiria tuo, ką intuityviai vadiname žmogiškumu. Bet pagal kilmę tai nepriskirtina jokiems mechanizms nei pasaulyje, nei biologijoje, nei pačiame žmoguje. Kartoju, žmogus – tai būtybė, kuri esti tokiu mastu, koku pati save kuria.

Vadinasi, nuo pat pradžių jau yra trūkis, praraja tarp kultūros ir gamtos. Probėgšmais pasakysiu (užbėgdamas pats sau už akių, paskui prie to dar grįšiu), kad mitas – tai kruopščiai sudaryta sistema, neutralizuojanti kultūros ir gamtos opoziciją. Mitinės būtybės yra mitiškos, tai yra realiai jų nėra. Tačiau šios būtybės geba neįmanomus dalykus. Minėta opozicija joms nebūdinga, nes jos ir gamtinės, ir kultūrinės, antgamtinės. Tai tik probėgšmais. Grįžtu prie to, ką jau sakiau: žmogus nėra kažkas tokio, kas būtų pagimdyta gamtos, tai yra gamtoje nėra jokio pagrindo, kuris veiktų savaime ir tuo savaimingumu gimdytų žmoguje žmogiškumą. Be savęs, žmogui nėra kuo kliautis. Gamtoje nėra garantijų žmogiškosioms būsenoms, nėra joms pagrindo. Šia prasme žmogus yra tuštumoje pakibusi būtybė, tarsi atsitiktinė, neturinti pagrindo. Įsigilinkite į savo patirtį arba knygų, istorinių padavimų teikiamą patirtį, tai yra visa, ką apskritai žinome apie istoriją, kas mums palikta ir perduota.

Na, pavyzdžiui, nuo ko priklauso tokia žmogiška būklė kaip prisiminimas arba toks išgyvenimas kaip meilė arba prierašumas prie kitų žmonių – tėvo, motinos, žmonos, mylimosios? Yra žinoma, kad mes sudaryti iš dulkių, iš materijos. Kas šiuo atveju yra dulkės, arba materija? Materija – tai mūsų nervų geba jaudrintis, išlikti jaudrinimo būklėje, geba išlaikyti pojūčių stiprumą. Mūsų gamtinis aparatas, mūsų psichika gyvena pagal tam tikrus gamtos dėsnius, kurie liudija, kad mūsų pojūčiai turi jautrumo slenksčių ir patys savaime (pagal gamtos dėsnius) negali išlikti, viskas neišvengiamai išsisklaido, nes yra dar ir entropijos dėsniai, veikiantys ir mūsų atmintį. Visi fiziniai procesai – o psichika irgi yra fizinis procesas – linkę išsigimti. Kaip sako mokslininkai, po tam tikro laiko stochastiniai masinio išsibarstymo procesai neišvengiamai išsigimsta, tai yra nuo tvarkos pereina prie chaoso. Tarkime, kažkodėl sudirgome, susijaudiname, ir pats jaudulys galbūt nuostabus, bet mes negalime jo patirti nuolat, nes tai lemia mūsų prigimtines savybės. Atlikite mintyse tokį eksperimentą. Pagalvokite: jei mano (ar jūsų) mylimo brolio ar sesers prisiminimą lemtų tik fizinė geba išsaugoti tam tikrą prisiminimo emocijos lygmenį, tai juk pagal gamtos dėsnius tas prisiminimas neišvengiamai turėtų išsisklaidyti. Nė nekalbu apie tai, kad išvis negaliu peržengti tam tikro jautrumo slenksčio. Ir vis dėlto aš prisimenu, sugebu

išlaikyti prierašumą. Vadinasi, atminties reiškiny – ne vien jos fizinių pėdsakų išsaugojimas. Šie pagal entropijos dėsnį išsisklaido. Arba turi būti kaip nors užkoduoti. Gyvūno atveju jie užkoduoti kaip instinktas, gamtinis mechanizmas, veikiantis vietoj individualių sprendimų. Šiuo požiūriu, gyvūnui nieko nereikia spręsti. Žinote, kad gyvūnų lytinis gyvenimas sureguliuotas pagal sezonus ir tenka kovo ar dar kokiems mėnesiams, – nežinau, nesu didis šios srities specialistas, – kai jų gyvenimas staiga įgauna tam tikrą ypatingą ritmą, kuris priklauso anaipol ne nuo jų pasirinkimų, ne nuo jų išgyvenimų, o – pasakysime taip – nuo abstrakčios skaičių magijos. Ir visa tai sureguliuota gyvūno naudai. Apvaisinta gyvūno patelė nebesantykiauja su kita lytimi dėl genetinio gyvybės mechanizmo, o visai ne dėl žinojimo, kad to nevalia daryti, kad tai žalinga. Tai yra, pats instinkto mechanizmas skiria, kas žalinga, kenksminga. O žmogus to neturi. Vadinasi, tai, ką jis galėtų žinoti esant naudinga ir išmintinga, dar reikia sužinoti. O jei reikia, vadinasi, galima ir nesužinoti. Kaip biologinė būtybė, žmogus geba nukrypti nuo biologinių dėsnių, pažeisti juos, žinoma, taip pakenkdamas sau.

Tuo iš esmės sakau, kad tiesos problema mums iškyla tik netiesos galimybės fone, ir toliau tai pamatysime. Gyvūnui nėra netiesos galimybės, todėl nėra ir tiesos problemos. O žmogui yra, nes jis, kaip ypatinga gyva būtybė, yra pajėgus ir netiesai. Jis priverstas išsiaiškinti faktus, jie nėra jam duoti. Pavyzdžiui, visi žinome, kuo vyras skiriasi nuo moters, bet ar susimąstėte, ką tai reiškia? Štai pasakiau „žinome“, ištariau žodį „žinojimas“, kuris čia atrodo grynai formalus. Tiesiog žodis, prilipdytas prie tam tikro fakto. Tačiau noriu atkreipti jūsų dėmesį, kad gyvūnas iš tikrųjų nežino lyčių skirtumo. Jį atstoja genetiškai duotas instinktų mechanizmas. O žmogus žino ta prasme, kad jis tai išsiaiškina. Pats vadinamųjų lytinių iškrypimų faktas (beje, dažnai net neaišku, ką tai reiškia, bet imkime sąlygiškai) liudija, kad mums tai nėra duota, kad reikia išsiaiškinti. Kartoju: seksualinė ambivalencija (vadinamieji iškrypimai), atrodytų, aiškiai tai liudija. Tačiau vaikui reikia pačiam sužinoti apie lyčių skirtumus, atliekant sudėtingą psichinį darbą, fantazmų darbą, konstravimo darbą; vaikas kuria teorijas, aiškinasi skirtumą tarp „tuštumos“ ir „užpildymo“ (kalbu apie lytinių organų skirtumus, atleiskite už prozą) ir

tik paskui per šias teorijas nustato, kad čia tikrai esama skirtumo.

Žmogaus atmintis nėra duota. Jos nebūtų, jeigu ji priklausytų nuo gamtinės medžiagos, nuo mūsų fizinio gebėjimo ją išlaikyti laike. Negalime – išsisklaidome. Ir tada... staiga suprantame. Ką suprantame? Kad, pavyzdžiui, mitas yra būdas suteikti tvarką tam, kas be mito būtų chaosas, ir tą tvarką išlaikyti. Taigi mitas – tai būdas, kuriuo organizuojamos ir konstruojamos žmogiškosios jėgos arba pats žmogus; tai ne pasaulio vaizdinys, teisingas ar neteisingas. Mes dabar jį taip suvokiame, nes gyvename subjekto ir objekto skirties aplinkybėmis, todėl pasaulis stoja prieš mus kaip objektas, kurį turime pažinti. O iš tikrųjų mūsų nežinojimas pasaulyje yra istorinis – ne natūralus ir savaime suprantamas dalykas. Mitas nėra vaizdinys, juo žmogus papildo ir kuria save ten, kur jis neturi prigimtinių pagrindų. Todėl vietoje nesamų pagrindų atsiranda tam tikros kultūrinės „mašinos“, vadinamos mitais. Ritualas – tai būdas sukelti žmogui prigimtiniu būdu netveriančią būseną.

Pasiremsiu pavyzdžiu, kurį kartą per vieną diskusiją jau esu pateikęs. Tai mano biografijos dalis, mano išgyvenimas, susijęs su vaikyste Gruzijos kaime, kur man dažnai teko stebėti mirusiųjų apraudojimo ritualą. Žinote, vaikai kur kas labiau nei suaugusieji yra rigoristai, jie labai abstrakčios būtybės. Iš pradžių esame abstraktūs, o paskui konkretūs, ne atvirkščiai. Užtikrinu jus, abstrakčiausiai mąsto vaikai. Jiems labiausiai būdingas rigorizmas. Tai štai, pavyzdys toks: raudotojos traukia tam tikrą melodiją ir pačia jos gaida, šūksniais ir giedojimu sukelia aplinkiniams kone ekstatinę, isterišką būseną, tai yra savotišką pojūčių paroksizmą. Tai profesionalės, niekaip nesusijusios su konkrečiu mirusiuoju. Jos „įsiūbuoja“ išgyvenimą, pačios jo akivaizdžiai neišgyvendamos. Juk jei išgyventų, nebeįstengtų atlikti to, ką reikia. O man tada atrodė, kad tai veidmainystė, beprasmis pramanas. Tik paūgėjęs pradėjau nutuokti, kad vis dėlto čia esama tam tikros prasmės, nes jausmų egzaltacija pati savaime perkelia situacijos dalyvį į kultūrinės atminties veikimo, kultūrinio mechanizmo įsčias. Be šito žmogus neįstengtų ilgėliau išlikti išgyvenimo būsenoje. Na, kas nors mirė, jis nuliūdo, ir kas toliau? Pagal prigimtį, žinoma, pamiršo. Kaip sakė vienas nuovokus mūsų kalbininkas, Knozovovas, pateikęs gerą vaizdinį: gaidys neprisimena

vakarykščio nerimo. O juk nerimas buvo: jis giedoję, plakę sparnais ir panašiai, žodžiu, patyrę ekstazę ir – neprisimena. Užtikrinu jus, ir žmogus neprisimintų. Tai yra negalėtų ir gyventi dabartyje, ir patirti prisiminimo būseną (šiuo atveju kalbu apie atmintį), jei nebūtų papildomos paspirties.

Tad dabar suprantame, kam žmonėms reikia ritualų. Ritualai paakstina mūsų jautrumą, perkelia jį į kultūrinės atminties būvį, ir todėl gyvuoja žmogiškieji jausmai, arba tai, ką vadiname žmogiškumu. Mat patys savaime šie jausmai neegzistuoja, netveria, jų tvermė priklauso nuo to, ar yra mitas, ritualas ir panašūs dalykai. Žmogus yra dirbtinė būtybė, ją gimdo ne gamta, ji gimdo pati save per kultūros išrastas priemones – ritualą, mitą, magiją ir t. t. Tai nėra vaizdiniai apie pasaulį. Tai ne pasaulio teorija, o būdas iš gamtinės, biologinės medžiagos kurti žmogų. Nors sykiu žmogus susideda iš dulkių, bet ne ta prasme, kad mirę dulkėmis virsime. Ne, dulkėmis šiuo atveju vadinu štai ką: kaip sudaryti mūsų nervai, mūsų geba ką nors atsiminti arba neatsiminti, susijaudinti arba nesusijaudinti, mūsų reikimosi energetika. Tuo, kas yra žmogiška, negali remtis. Kas yra žmogiška? Tai, ką mes savyje intuityviai atpažįstame kaip žmogiškumą. Žmogiška mylėti tėvą ir motiną. O gyvūnai, – pavyzdžiui, katė, – kaip žinia, išvis nieko nemylė, prie nieko neprisirišusi. Ji atmena namus, ir tik atrodo, kad yra kupina būsenų ir pojūčių, panašių į žmogaus.

Vadinasi, – dabar reziumuoju – esama tam tikrų būdų įvesti tvarką ten, kur savaime, pagal gamtos dėsnius, tvarkos nėra ir būtų chaosas. Ir šie būdai, kuriais į pasaulį ir į biologines būsenas įvedama tvarka, sykiu yra priemonės konstruoti ir atkurti žmogiškąją būtybę kaip tokią, kaip specifišką. O specifika ta, kad šie būdai veiktų ir kurtų atitinkamą efektą. Juk sakiau, gyvūnai turi mechanizmą, kuris tam tikru metų laiku savaime reguliuoja jų lytinį gyvenimą rūšiai palankiomis formomis. Šis savaveiksmis mechanizmas – tarsi užkoduota evoliucijos išmintis. Žmogui šiuo požiūriu nėra kuo kliautis. Niekas, išskyrus jį patį, neužtikrins naudingo efekto.

Taigi žengėme keletą žingsnių ir, kad ir kaip keista, atsidūrėme prie galimo filosofijos apibrėžimo slenksčio. Nusakiau jums tam tikrą kultūrinį katilą, kuriame žmogus verda, – šiame katile sukuriamą tai, ko nepagimdo gamta. Šis katilas

irgi žmogaus išrastas. Mitus, ritualus, simbolius išrado žmogus. Tik visa tai sudėta į daugybės tūkstantmečių istoriją, kurios „išvijoti“ bemaž neįmanoma. Esama kažkokios pastovios, daugybės amžių ir tūkstantmečių gelmę siekiančios bevardės mitologinės masės. Vis dėlto tam tikras jos savybes galima aprašyti ir suprasti. Tarkime, aprašėme tam tikras savybes (aš pavadinau tai katilu) ir supratome, kam jos. Supratome, kad tai kažkoks ypatingas sureguliuojimas, arba tvarka, kuria gali remtis žmogiškosios būsenos, pats žmogaus fenomenas, nors toji tvarka nėra gamtos padarinys. Mat iš gamtos išeitų tik chaosas, ilgainiui prasidėtų chaosas ir irimas. Beje, kaip tik todėl tokie dalykai kaip mirtis ir tapo chaoso, irimo sinonimu arba metafora, kaip ir pats laikas, mitologijoje virtęs irimo bei chaoso metafora.

Vadinasi, jau suprantame, kad žmogiškumas atsiranda tokiu mastu, koku nustatomas ryšys su tuo, kas nelaikiška. Juk pats laikas lemia chaosą ir irimą. O jeigu yra žmogus, tai yra ir kokia nors tvarka. Pavyzdžiui, atmintis ir prierašumas prie ko nors – tai virš nesutvarkyto gyvenimo atsikuriančios tvarkos atmaina. Kas, žiūrint iš gamtos pusės, yra netvarka, iš kažin kokios kitos pusės yra tvarka. Ir aš įvardijau šią pusę, bet atkreipkite dėmesį, kaip lėtai kito terminai. Iki šiol nevarčiau termino „nelaikiškas“, o dabar pavartoju. Taigi – ryšys su tuo, kas nelaikiška, ir tai žmogui konstruktyvus ryšys. Tai ne šiaip nelaikiškumo vaizdinys, o kažkoks konstruktyvus ryšys, kad pasigirstų žmogus.

Vadinasi, supratome du dalykus. Kad žmogus gimsta iš chaoso per kažkokią sąsają su tuo, kas nelaikiška. O kas yra nelaikiška? Akivaizdu, tai – pavartosime kitą žodį, – kas antgamtiška. Laikas yra gamtiškas, o tai, kas nelaikiška, bus antgamtiška. Juk taip? Vadinasi, esama kažkokio fundamentalaus ryšio, siejančio žmogiškumą su tuo, kas antgamtiška, arba nelaikiška, žmogui esminio ryšio. Kad būtų žmogus, reikia susyti su kažkuo, kas priklauso ne gamtai, o turi tam tikrų antgamtinių požymių. Beje, todėl mitinės būtybės ir yra antgamtinės įprasta žodžio prasme. Atrodytų, tai žmogiškos būtybės, ir sykiu jos turi antgamtinių gebėjimų. Pavyzdžiui, gyvena amžinai, persikūnija, sukelia žaibą ir griaustinį, kuriuos žmogus suvokia kaip rūstybės apraiškas, ir t. t. Taigi, kas išeina? Išeina tai, ką galima nusakyti ir kitaip. Pasakysime štai kaip: žmogus yra iš Dievo.

Mat, iš esmės išdėsčiau jums žmogaus dieviškos kilmės teoriją. Ne gamtinės, o dieviškos kilmės. Kitaip tariant, pasakiau, kad žmonės išrado *simbolicus*. Dievas yra simbolis. Kieno simbolis? Kokia prasme? Simbolis yra alegorija to, ką anksčiau nusakiau ir be simbolio. Bet kuris simbolis yra ne teiginys, o alegorija. Tačiau jei kartą atsirado alegorija, žmogus gali susyti su pačiu simboliu ir neeksplikuodamas, neatgamindamas visko, kas į jį sudėta. Todėl ir galiu sakyti: esame iš Dievo. Ir viskas apskritai aišku, jei dar sukuriame įvairios mechaninės šio susijimo su Dievu procedūros, kuriomis grindžiama mūsų moralė. Juk ką tik nustatėme, kad moralė negali remtis prigimtimi. Natūraliau yra pamiršti, o kultūra prisimena. Pagal prigimtį – pamirščiau, bet prisimenu. Vadinasi, tokiu atveju mano atmintis yra ne kas kita, kaip mano dorovinis, etinis ryšys su protėviais. Kuo ji remiasi? Kažkuo, kas nelaikiška, arba antgamtiška. Moralės normos, reguliuojančios žmogišką bendravimą, turi dievišką pagrindą, tai yra jas galima pagrįsti religiskai, todėl moralė dažniausiai ir buvo kildinama iš religijos. Religija, pirmapradis religinis ryšys, kaip tik ir buvo tas katilas, kuriame virė ir radosi žmonės jungiančios moralės normos. Taip pat ir juridiniai arba valstybiniai ryšiai. Visi šie reguliavimo būdai, priešingai chaosui, siejosi su kažkokiu negamtiniu, virš prigimties esančiu pagrindu.

Ir sykiu atsidūrėme prie filosofijos slenksčio. Dabar galiu suformuluoti pagrindinį filosofijos klausimą. Akivaizdu, šis pasakymas jums girdėtas, bet formuluotė bus visai kita. Šio klausimo iškėlimas ir yra filosofijos, taip pat minties gimimo data – ne mito, ne ritualo, o būtent minties. Klausimas toks: kodėl pasaulyje yra *kažkas*, o ne *niekas*? Beje, yra ir akademinių šio klausimo formuluočių, pavyzdžiui, antikinėje filosofijoje. Turiu omenyje tekstus. Tačiau kol kas nesinaudoju teksta, einu, kur veda prasmė. Taigi kartoju: kodėl yra kažkas, o ne niekas? Arba paklauskime kiek kitaip: kodėl apskritai pasaulyje egzistuoja tvarka, bent kažkas sutvarkyta, o ne chaosas? Kartu tai ir bus filosofijos apibrėžimas, glūdintis ar numanomas šiame žodyje, nes filosofija – išminties meilė. Vartodami žodį „išmintis“, graikai jį būtinai susiedavo su žodžiu „nuostaba“, nes manė, kad išminties meilė, arba filosofija, gimsta iš nuostabos. Tik nereikia žodžio „nuostaba“ suvokti buitine, psichologine prasme, kasdienės

kalbos lygiu: štai ėmiau ir dėl ko nors nustebau. Tai kitokio pobūdžio nuostaba. Ir su ja iš tikrųjų prasideda filosofija. Tai ne tiesiog geba stebėtis, o geba suprasti, kuo stebimės, kalbėdami apie filosofiją. Kaip sakiau, – tuo, kad yra kažkas, o ne niekas. Kokia prasme tai yra nuostaba? Atrodytų, kad turi būti niekas, o yra kažkas.

Filosofijos pradžia yra nuostaba, ir tai tikra nuostaba ne dėl to, kad kažko *nėra*. Pavyzdžiui, nėra teisingumo, nėra taikos, nėra meilės, nėra garbės, nėra sąžinės ir t. t. Ne tuo stebisi filosofas. Filosofas stebisi, kad apskritai kažkas *yra*. Juk stebėtina, kad, pavyzdžiui, bent kur nors, bent kada nors, bent kas nors turi sąžinę. Stebina ne jos nebuvimas, o tai, kad ji yra. Arba stebėtina ne tai, kad nėra moralės. Vadinasi, stebina tai, kad kažkas yra. Ką tai reiškia? Tvarką. Kažką sutvarkyta. Stebėtina, kad yra kažkas, o ne chaosas. Juk turėtų būti chaosas.

O dabar trumpinu savo kalbą ir visa tai, apie ką kalbėjau, pakeičiu simboliu „dieviška“ – štai visa, ką nusakiau anaiptol ne religiniais terminais. Sakydamas „Dievas“ kalbu apie filosofinį Dievą (turiu omenyje tam tikrą filosofijos *volapiuką*¹, o ne religinį pamokslą).

Vadinasi, kad ir koks būtų pagrindas – antgamtinis, nelaikiškas ir t. t., – simboliu užfiksuojame savo priklausomybę tam, kas nelaikiška ir dieviška (tokiu mastu, koku esame žmonės). Šiaip ar taip, mintis juk vis tiek materialinė, gamtiška. Pažvelkite, kaip sudarytas pasaulis, – ir senovės žmonės taip žiūrėjo. Štai yra kosmoso salelės, o žmogus beprasmiškai kariauja, išduoda, žudo, miršta. Nesugeba sutelkti savo gyvenimo, apskritai nieko nesupranta. Barbaras sulaukėjo. Tai chaosas. Stebėtina, kad kažkas yra? Juk apskritai neturėtų būti nieko, nes žmogus yra žmogus. Gamta! O vis dėlto kažkas yra. Štai nuo ko prasideda mintis. Ji yra mite – kažkas buvo savaime suprantama ir atliekama per formalius ženklinius kultūros mechanizmus. Tačiau nustatyti, koku būdu pati mintis apie tai, kad taip yra, tapo teorijos ir filosofavimo įrankiu, labai sunku. Ir net jei pamėginčiau tai padaryti, įsivelčiau į tokį sudėtingą samprotavimą, kad iš klausos neįmanoma būtų jo suvokti. Todėl to nesiimu ir pasitelkiu

1 Volapiukas, *Volapük* – 1879 ir 1880 m. vokiečio katalikų kunigo Johano Martino Šlėjerio (Johann Martin Schleyer) sukurta savotiška sutartinė tarptautinė kalba, kurią ilgainiui išstūmė esperanto, žr. <<https://en.wikipedia.org/wiki/Volap%C3%BCk>>. – Red. past.

tiesiog kaip faktą. Tiesiog sakau, kad filosofija, arba mintis, atsiranda, kai užduodamas vienas klausimas: kodėl, tiesą sakant, yra kažkas, o ne niekas? Stebėtina, kartoju, ne tai, kad žmonės neturi sąžinės, – taip ir turėtų būti, – stebėtina kaip tik sąžinė!

Tai ir yra pirmas, pagrindinis ir paskutinis filosofijos klausimas. Visa kita susidėsto aplink jį. Tikiuosi, dabar suprantate, kad kalbėdami apie filosofiją susiduriame su pačia mintimi, su minties darbu, kad ji atlieka kažką tokio, be ko žmogaus nebūtų. Tai yra paaiškėja, kad filosofija – tai irgi savikūros būdas. Vienas iš įrankių, kuriuo žmogiškoji būtybė konstruoja save kaip asmenybę.

Pavyzdžiui, Sokrato frazė, siejama ir su Delfų orakulu, skelbia: „Pažink save“. Žinoma, tai nereiškia: pažink arba sužinok savo savybes, koks tu esi, į ką linkęs, į ką nelinkęs ir t. t., empirine, psichologine prasme. Anaipol. „Pažink save“ iš tikrųjų reiškia, kad, pavyzdžiui, žvaigždes, be abejo, irgi galima pažinti, bet jos labai toli nuo mūsų. O tai, kas išplaukia iš žvaigždžių pažinimo, – tą patį ir ne mažiau esminį dalyką – galima išgauti gilinantis į tai, kas artima, į save. Kokia prasme? Ta, kad galime tapti žmonėmis. Juk tai neįmanoma – būti žmogumi! Bet pasi- taiko.

Arba, pavyzdžiui, mums tokia artima, tokia prieinama sąžinė. Įsigilinkime į ją, pažvelkime į save – ir, esu tikras, per tai atskleisime žmogiškosios būties pagrindus. Nes pažindami turėsime atsakyti į klausimą, kodėl yra kažkas, o ne niekas. Kodėl vidur chaoso kartais vis dėlto pasitaiko kokie nors kosmosai, tai yra tvarkos salelės? Paprastai kosmosu laikome visą neaprepiamą visatą, o iš tikrųjų ir graikų kalboje, ir filosofinėje tradicijoje kosmosu vadintas bet koks niekutis (kosmosas nebūtinai didelis), jei tik jo sandara organiška ir visa jo tvarka glūdi jame pačiame.

Tai štai, žmogus yra mikrokosmas, į kurį gilindamiesi, panirę, kad ir į mažą, kur nors, kokiame nors lygmenyje galime išnirti ir į didįjį. Mat, to „kažko“ pagrindai žmoguje – ne empiriniai, ne gamtiniai, o, kaip sakiau, nelaikiški, susiję su tuo, kas dieviška. Paskui filosofai prigalvos įvairių terminų, atsiras ir kantiškasis transcendentalumo terminas. Tai ir yra pirmasis filosofavimo aktas, numanantis tam tikro pobūdžio techniką. Filosofija dėl to ir svarbi, kad ne tiesiog susijusi su mūsų

vaizdiniais apie pasaulį, o turi gilų ryšį su pačiu žmogaus egzistavimu. Juk jei filosofija – išrastoji žmogaus savikūros priemonė, tai sykiu numanoma ir tam tikra technika, nes jei kas nors daroma, žinoma, tai daroma kokia nors technika. Kas tai per technika?

Kol kas mums svarbi pirmoji šios technikos savybė. Pirmoji jos charakteristika, kuri paskui visą laiką kartosis filosofijos istorijoje, pačiame jos turinyje. Įsigilinkime į tą kelią, kurį jau įveikėme šiandien per šį pokalbį. Pasakiau, kad gamta mums kažko neduoda. Ir toje vietoje, kur kažkas gamtos neduota, turime įstengti pastatyti ar įvesti kažkokį *ne gamtinį* pagrindą, kuris kurtų mummyse žmogiškumą. Įsigilinkime, kas gi čia vyksta. Buvo ritualinis dainavimas, ekstazė, šamanizmas. Šamanas, žinote, šokdamas panyra į save, o paskui grįžta iš kelionės su kokia nors žinia ar pranašyste, įžvalga. Tačiau tai tėra mielos detalės, o mums svarbi esmė. O esmė ta, kad jau pirmieji filosofai suprato, jog žmogaus prigimtinių jėgų atžvilgiu – jo gebos patirti tam tikrus jausmus, ką nors prisiminti ir t. t. atžvilgiu – čia įvyksta tai, ką jie pavadino transcendavimu. Ką reiškia transcenduoti? Tai reiškia peržengti ribas, kurias žmogui nustato stichiškai ir natūraliai duota situacija, jo prigimtinių savybės. Peržengti taip, kad ši transcenduojanti padėtis leistų kažką savyje įvaldyti, tai yra nustatyti tam tikrą tvarką.

Versta iš: M. K. Мамардашвили. *Необходимость себя*. Москва: Лабиринт, 1996.

Iš rusų kalbos vertė Austėja MERKEVIČIŪTĖ

EMERGENCE OF PHILOSOPHY IN THE BACKGROUND OF MYTHS

Merab MAMARDASHVILI

Merab Mamardashvili (b. 1930 in Gori, Georgia, or Sakartvelo – d. 1990 in Moscow) – a Georgian philosopher, one of the founders of the Moscow Logic Circle. He saw himself as Socratic philosopher, thinking in the presence of his listeners, thus his entire heritage consists of a lot of lectures, recorded on a tape recorder, and writings which were only published later (usually after the philosopher's death). The lecture 'Introduction to Philosophy', presented in 1978–1980 at the Soviet State Institute of Cinematography in Moscow, is published here. This is the first lecture where philosophy is discussed as the second measure for man's self-creation, which comes after the second measure – myths.

TUVOS ELNIŲ AUGINTOJŲ IR MEDŽIOTOJŲ SOCIOEKONOMINĖS PRAKTIKOS BEI STRATEGIJOS POSOVIETINĖJE APLINKOJE

Aivaras JEFANOVAS

Tuvos Respublikos Todžos rajono (Pietų Sibiras, Rusija) vietiniai gyventojai (autochtonai) posovietmečiu pritaiko savo tradicines veiklas – elnininkystę ir medžioklę – prie rinkos ekonomikos sąlygų. Iššūkiu elnių augintojams tampa ne tik ekonominiai – socialiniai pokyčiai, bet ir plėšrūnai (vilgai, meškos), kurie dažnai puldinėja elnius, todėl tampa svarbiu elnininkystę ribojančiu veiksniu. Nors autochtonai plėšrūnus laiko kenkėjais, tačiau mano, kad tai intelektualios būtybės, sugebančios pergudrauti žmogų, tad santykiai su plėšrūnais pagrįsti ne tik agresija, bet ir pagarba. Atlikto tyrimo pagrindą sudaro kokybiniai tyrimai, paremti tiesioginiu dalyvavimu kasdieniame autochtonų gyvenime.

Reikšminiai žodžiai: Tuvos Respublika, subsistencinė ekonomika, posovietinė aplinka, elnininkystė ir medžioklė, Tuvos elnių augintojų ir medžiotojų sociokultūriniai santykiai su gyvūnais.

■ ĮVADAS

Straipsniui panaudota lauko tyrimų medžiaga, surinkta 2017 m. rugpjūčio–rugsėjo mėn. Tuvos Respublikos Todžos rajone. Tyrimui pasitelktas stebėtojo kaip dalyvio metodas, tai yra trys savaitės praleistos taigoje, gyvenant kartu su elnių augintojais jų stovykloje. Dar kelias savaites tyrimo medžiaga rinkta Tuvos sostinėje Kyzyle bei Todžos rajono centre – Tora Chemo (Toora Khem) gyvenvietėje, paimiti interviu iš elnininkystės bendrovei vadovaujančių žmonių, medžiotojų, medžioklės veiklą kontroliuojančių įstaigų atstovų, mokslininkų etnografų, kraštotyrininkų, biologų.

Siekta ištirti Todžos rajono elnių augintojų ir medžiotojų subsistencijos strategijas, taip pat jų sociokultūrinius santykius su gyvūnais (ypač plėšrūnais) ir aplinka. Ypatingas dėmesys skiriamas plėšrūnų medžioklės praktikoms, padedančioms autochtonams apsaugoti savo elnių bandas.

Posovietiniu laikotarpiu, sužlugus kolūkiams ir įsivyravus rinkos ekonomikai, elnininkystė Todžos rajone susidūrė su politinių-ekonominių bei socialinių pokyčių keliama iššūkiais. Ne mažiau opia problema elnininkystei tapo plėšrūnų daroma žala, kuri labai išaugo posovietmečiu. Pasak elnių augintojų, pastaraisiais metais vilkų ir meškų žymiai padaugėjo, o valstybė nebeskiria pakankamai lėšų ir dėmesio jų populiacijų reguliavimui. Sovietmečiu plėšrūnų skaičių kontroliavo etatiniai medžiotojai, valstybė tiekavo ginklus ir šaudmenis, be to, kovai su plėšrūnais skirdavo specialų transportą – mašinų sparnius, visureigius – ir tiekavo degalus. Nesulaukdami pakankamos valstybės paramos,

elnių augintojai patys saugo savo elnių bandas nuo plėšrūnų, pasitelkdami ne vien sovietmečio patirtį, bet ir protėvių naudotas tradicines praktikas (pvz., gamina savadarbius spąstus, patys verda nuodus ir kt.).

Vietiniai Todžos rajono gyventojai priskiriami etniniam tuvių pogrupiui – todžiams (ru. *тувинцы-тоджинцы*) (Donahoe 2004: 64–65). Todžiai yra kildinami iš samojedų genčių, o kai kurių autorių teigimu, tai tiurkizuoti samojedai (Manshen-Helfen 1992: 55; Вайнштейн 1961: 20; Долгих 1960: 272–273). Nuo kitų tuvių todžiai skiriasi kalbos dialektu, kuriame aptinkama samojedų šnektos elementų, be to, jie tradiciškai užsiima elnininkyste ir medžiokle, o kitų Tuvos sričių gyventojai yra galvijų augintojai (Sat 1987: 73; Вайнштейн 1961: 3). Dėl šių etninių ypatumų Todžos rajono autochtonams nuo 1993 m. buvo suteiktas neskaitlingų vietinių Sibiro tautų (ru. *коренные малочисленные народы*) statusas (Mongush 2013: 62–63; Kan 2016: 64). 2016 m. duomenimis, Todžos rajone gyvena apie 4,5 tūkst. todžių, jie sudarė 82 % gyventojų, taip pat 17 % rusų tautybės žmonių ir 1 % kitų tautybių gyventojų (žr. ten pat).

Iki sovietmečio todžiai šeimomis gyveno taigoje, tradiciniuose kūgio gyvenamuosiuose būstuose – čiumuose, dengtuose kailiais ar beržo žieve ir pritaikytuose dažnam kraustymuisi (Вайнштейн 1961: 85–90). Sovietmečiu, vykstant centralizacijai ir kolektyvizacijai, dauguma todžių buvo įkurdinti kaimuose, mediniuose namuose, kuriuose gyvena iki šiol. Vis dėlto todžiai visiškai neprarado savo tradicinių verslų: daugelis vyrų tebėra medžiotojai, o nedidelė dalis vietos gyventojų dar užsiima elnininkyste (Kan 2016:

Elnių augintojų stovykloje. 2017 m.

64–65). Posovietmečiu tyrimus Todžoje atlikęs antropologas Brajanas Donahju (Brian Donahoe) konstatavo, kad elnininkystė Todžos rajone buvo kritinės būklės, elnių skaičius smarkiai krito, kadangi trūko valstybinių subsidijų, veterinarinių paslaugų bei organizuotai taikomų kovos su plėšrūnais priemonių (Donahoe 2004: 188–192; Stepanoff 2012: 291). Žlugus Sovietų Sąjungai, elnių augintojai nebegaudavo iki tol jiems mokėtų atlyginimų, ekonominė krizė daugumą jų privertė papjauti gyvūnus mėsai. Tai lėmė elnių skaičiaus kritimą nuo 14 000 elnių 1982 m. iki 1 100 elnių 2001 m. (žr. ten pat). Buvusi kolūkių sistema iš dalies išlaikė tradicinį autochtonų ūkininkavimo būdą bei aprūpindavo reikalingais ištekliais (Donahoe 2004: 185, 187). Dėl to elnių augintojai dažnai su nostalgija prisimena sovietmetį, kai už elnininkystę kolūkiuose pastoviai mokėdavo algas.

Posovietiniu laikotarpiu elnių augintojai pradėjo steigti juridinius asmenis – giminystės ryšiais pagrįstas bendroves (ru. *родовая община*), kurių vienas iš tikslų buvo perimti dalį kolūkių funkcijų: užtikrinti materialinį aprūpinimą, tiekti ginklus ir šaudmenis, transportą, organizuoti

elnininkystės produkcijos pardavimą (Donahoe 2004: 195–196). Šios bendrovės turi vadovą, administratorių, darbuotojus ir sąskaitą banke, be to, valstybė bendrovėms moka subsidijas už kiekvieną turimą elnią. Dalį gaunamų lėšų elnininkystės bendrovės skiria atlyginimams, tačiau, elnių augintojų žodžiais, jie labai maži, o kartais ir visai nesumokami. Elnininkystės bendrovių vadovų teigimu, dalis valstybinių išmokų nusėda biurokratinėse įstaigose. Kita vertus, siekdamas gauti didesnes išmokas, kai kurios bendrovės dirbtinai padidina turimų elnių skaičių. Vis dėlto, kai kurių autorių duomenimis, dėl esamo valstybinio elnininkystės palaikymo, elnių skaičius Todžos rajone auga ir 2014 m. jų jau buvo 2080 (Kan 2016: 65).

Elnininkystės bendrovei, kuriai priklausančioje elnių stovykloje atlikau tyrimus, vadovauja išsilavinusi penkiasdešimtmetė todžė Svetlana, kuri užaugo taigoje, tradicinėje elnių augintojų šeimoje ir visą savo gyvenimą paskyrė elnininkystės Tuvoje puoselėjimui. Bendrovės vadovė, organizuodama elnininkystės veiklas, daug laiko praleidžia Tuvos sostinėje Kyzyle, tačiau stengiasi kuo dažniau lankytis ir elnių stovyklose taigoje.

Pasak Svetlanos, ji be taigos negalinti gyventi. Po sovietmečio, kad galėtų užsiimti elnininkyste ir įsigytų elnių bandą, Svetlana su vyru pardavė šeimos nekilnojamąjį turtą. Mirus vyrui vadovauti bendrovei tapo kur kas sunkiau, bet todžė šios veiklos neapleido. Tvarkyti finansinius ir organizacinius reikalus jai padeda aukštąjį išsilavinimą įgijusi dukra, o elnius taigoje prižiūri du penktąją dešimtį perkopę bendravardžiai Svetlanos broliai Nikolajai.

Siekdama vystyti ir palaikyti elnininkystę, Svetlana tapo Todžos elnių augintojų asociacijos vadove (ru. *Ассоциация коренных народов Сибири тувинцев–тоджинцев „ТосЧадыр“*). Ši organizacija vienija tradicinėmis veiklomis užsiimančius todžius bei sprendžia su elnininkyste susijusias politines-ekonominės problemas. Didžiausią susirūpinimą Svetlanai kelia jaunimo nenoras užsiimti elnių auginimu. Jos teigimu, jauni žmonės nebenori gyventi taigoje, be to, daugelis jų užaugo kaimuose ir nebeturi reikiamų įgūdžių. Svetlana nuogaustauja, kad taigoje liks tik senukai, tad jeigu nebus kam jų pakeisti, neišliks ir elnininkystė.

Svetlanos broliai su elniais dirbo beveik visą gyvenimą, grįžę iš sovietinės armijos pradėjo dirbti kolūkio fermose ir sukaupė daug patirties. Jie pasakojo, kad užaugo taigoje, elnių apsuptyje, o tėvai jiems perdavė tiek savo, tiek protėvių elnininkystės žinias ir įgūdžius. Nors žiemą taigoje labai šalta, o vasarą dažnai lyja ir daug uodų, tačiau broliams ten gyventi gera, o elnių auginimas yra tai, ką jie geriausiai sugeba. Elnius prižiūrinčių žmonių skaičius stovykloje keičiasi, be brolių Nikolajų, joje būna dar keli žmonės, kurie kartkartėmis išvyksta. Pavyzdžiui, man atvykus, stovykloje buvo tik vienas iš brolių ir giminystės ryšiais su juo nesusijęs penkiasdešimtmetis todžis Slava. Vasarą į stovyklą dažnai atvyksta giminaičiai su vaikais, bet prasidėjus mokslo metams moterys ir vaikai paprastai grįžta į kaimą.

Elnių augintojų vasaros stovyklos išsidėsčiusios Ozerno kalnagūbrio plokščiakalniuose, netoli Aksugo upės (ru. *Аксуг*) slėnio. Kiek šiauriau nuo šių vietų (apie 20 km) Todžos rajonas ribojasi su Tofolarijos kraštu (Irkutsko r.). Stovyklos nutolusios nuo pagrindinės rajono gyvenvietės Tora Chemo apie kelis šimtus kilometrų, tad pasiekti jas nėra lengva.

Mano kelionė per taigą samdytu sunkvežimiu užtruko daugiau nei parą. Pakeliui reikėjo pervaziuoti Chamsaros upės brastą, kuri dėl vasaros liūčių dažnai patvinsta. Be to, reikėjo

įveikti pelkėtas vietas bei taiga apaugusius kalnus. Vietiniai kaimelio gyventojai upę laiko pavojinga vieta ir pasakoja daug istorijų apie nelaimingus atsitikimus, pavyzdžiui, apie žmones, kurie mėgindami upę pervaziuoti nuskendo. Mano kelionės metu vandens lygis iš tiesų buvo aukštas, todėl, kirsdamas brastą, sunkvežimis giliai pasinėrė ir įstrigo upės viduryje. Iš skęstančios mašinos mus su vairuotoju ir daiktus į krantą perkėlė atsitiktinai pro šalį motorine valtimi plaukę vietiniai gyventojai. Norint tęsti kelionę, reikėjo iš upės ištraukti sunkvežimį. Pastebėjau, kad vietiniai buvo apsvaigę nuo alkoholio, ir suabejojau, ar jie sugebės mums padėti. Vairuotojas patikino, kad šie žmonės jam pažįstami, tad net ir būdami neblaivūs, jie laikysis taigos įstatymo ir nepaliks patekusių į nelaimę. Kitaip kaimo bendruomenė juos pasmerktų: anot vairuotojo, jie negalėtų žiūrėti vyrams į akis.

Įdomu, kad žinia apie nesėkmę greitai pasisklido gretimuose kaimuose. Nors čia nėra telefono ryšio, pasak vairuotojo, naujienos greitai sklinda iš lūpų į lūpas. Ištraukti mašiną iš upės pavyko tik paryčiais, kai, nuplaukę valtimi į gretimą kaimą, vietiniai gyventojai iškviatė į pagalbą kitą sunkvežimį. Už paslaugą jie pareikalavo pinigų ir alkoholio, tad teko patirti papildomas kelionės išlaidas. Sunkvežimio vairuotojas vėliau užsiminė, kad galbūt šios vietovės gyventojai nenorėjo manęs priimti ir praleisti į kalnus pas elnių augintojus...

Išbandytasis sunkvežimių kelias yra tapęs viena pagrindinių komunikacijos priemonių tarp taigos ir kaimo. Šiuo keliu periodiškai važiuoja geologų transportas, pavežantis elnių augintojus į kaimą ar atgal į taigą. Autochtonai su geologų bazės darbuotojais vykdo ir ekonominius mainus, pavyzdžiui, parduoda žvėrieną, elnių mėsą ir pieną arba maino šiuos išteklius į kitus produktus, taip pat keičiasi informacija apie medžioklę ir žvejybą, sužino kaimo ar miesto naujienas.

Posovietiniu laikotarpiu elnių augintojų sėkmė ėmė priklausyti ne tik nuo jų medžioklės įgūdžių, gebėjimo prižiūrėti elnių bandas ir apsaugoti jas nuo plėšrūnų, svarbiu tapo gebėjimas realizuoti elnininkystės ir medžioklės produkciją rinkoje. Tad sugriuvus sovietinei kolūkių sistemai elnių augintojai steigė organizacijas, siekiančias tiek ekonominėmis (valstybinės subsidijos, investicijos, projektai), tiek politinėmis priemonėmis (atstovavimas vietinių Sibiro tautų teisėms, tradicinių verslų propagavimas) padėti elnių augintojams prisitaikyti prie pasikeitusių sąlygų.

Elnių augintojai: dešinėje – Nikolajus, kairėje – Slava. 2017 m.

JEIGU NEBŪTŲ ELNIŲ, NEBŪTŲ IR TODŽIŲ: ELNININKYSTĖ – TAI SOCIALINIS REIŠKINYS

Ankstų rytą Nikolajus keliai pirmas, įjungia saulės baterijomis pakraunamą muzikos grotuvą ir kurį laiką garsiai klausosi rusiškų dainų. Kol elnių prižiūrėtojas Slava ir aš vartomės savo gultuose, Nikolajus į krosnelę šliūkšteli dyzelinio kuro, kurio prieš dieną prisipylėme iš geologų tai-goje seniai paliktos surūdijusios statinės. Pagarbiai įdėjęs į liepsną kelis gabaliukus maisto namų dvasioms pamaitinti, Nikolajus ten pat sumeta ir vakarykščias šiukšles bei cigarečių nuorūkas. Po to užkaičia arbatinuką, triukšmingai uždeda ant krosnelės didelį puodą šunų ėdalui virti ir, kiek luktelėjęs, įjungia radijo stotelę. Per ją sutartą valandą susisiečia su kaimo administracija ir raportuoja apie situaciją elnių stovykloje. Neištveręs keliamo triukšmo, atsikelia ir Slava. Išgėręs rytinės arbatos ir surūkęs cigaretę, jis neskubėdamas užsimaukšlina skylėtą ir jau pradegintą medžiaginę kepuraitę su užrašu „Nike“. Elnių augintojai nebevilkia tradicinės aprangos iš elnių

kailių ir žvėrių odų, Nikolajus ir Slava dažniausiai mūvi skylėtas sportines kelnės, vilki išblukusias kareiviškas maskuojančios spalvos striukes, kurios nuo ilgo dėvėjimo suplyšusios, apdegusios ir nusėtos degalų dėmėmis. Apsiaavę daugelyje vietų suklijuotais guminiiais batais ar odiniais „kerzais“, kurių padas taip pat jau ne kartą lopytas: tvirtintas mažomis vinutėmis bei persiūtas kapronine virvele.

Nors abiem elnių augintojams jau per penkiasdešimt, jie dar guvūs ir darbštūs, tad sėkmingai tvarkosi savo buitį. Jų diena prasideda nuo elnių priežiūros: ryte atrišami ir paleidžiami ganytis jaunikliai, sugaudomos ir prie karčių pririšamos elnių patelės – motinos. Taip elnių kaime nėra išlaikoma prie stovyklos: motinos be jauniklių toli nepabėga, be patelių neišsilaksto ir jaunikliai. Elnių patinai klajoja laisvi ir patys ateina į stovyklą ar ją palieka, tačiau taip pat laikosi netoli patelių. Prieš sutemstant elnių augintojai paleidžia ganytis elnių pateles, o jauniklius vėl pririša nakčiai. Vis dėlto išlaikyti elnius šalia stovyklos ne visada pasiseka. Nikolajus sako, kad šaltomis ir apsiniaukusiomis dienomis, kai dingsta moskitai,

elniai dažnai pasklinda taigoje – gyvūnams nebe-būtina šlietis prie dūmus skleidžiančių stovyklos ugniakurų. Šaltu oru retai pavyksta sukviesti net ir pusę bandos, tačiau elnių augintojai visada nu-mano, kur jų ieškoti.

Apsiniaukusią dieną girdėti elnių augin-tojų šūksniai: „Oo oo oo !!!“ Taip, vaikštinėda-mi kalvomis, Nikolajus ir Slava kviečia elnius ir, akimirksniu stabtelėję, klausosi, ar nesigirdi taigo-je skambančių varpelių, kurie užkabinami elnių vedliams ant kaklų. Šie varpeliai būna pagaminti iš įvairiausių medžiagų, pavyzdžiui, iš motociklo variklio stūmoklio ar tiesiog skardinės su pririšta vinimi.

Artėjant prie elnių stovyklos pirmiausia dė-mesį patraukia žaliame taigos kraštovaizdyje išsi-skiriantis mėlynai baltos spalvos kūginis statinys: dabar gyvenamojo būsto įrengimui autochtonai naudoja įvairių spalvų polietilenes plėveles bei senų brezentinių palapinių, likusių dar nuo sovie-tinių laikų, audinį. Elnių augintojai nebenaudoja elnių kailių ar beržo tošies, kuriais dengdavo savo būstus dar XX a. viduryje (Байнштейн 1961: 85–90). Nikolajus sako, kad tinkamai paruošti kailius apdangalams jam jau per sudėtinga, o polietileno plėvelės galima nusipirkti ūkinių pre-kių parduotuvėje, be to, ji patogi, lengva ir nesun-kia transportuojama elniais. O štai elnininkystės bendrovės vadovė Svetlana siekia puoselėti tra-dicinę elnininkystę ir norėtų tęsti tėvų ir senelių tradiciją būsto įrengimui naudoti elnių kailius, tačiau dabar jai labiausiai rūpi padidinti bendro-vės turimą elnių bandą bei įstatymiškai įteisinti bendrovės naudojamas ganyklas, kuriose elnius ganydavo jos protėviai. Svetlanos teigimu, auto-chtonų teisės į ganyklas neįteisintos iki šiol, todėl žemės teisiškai priklauso Rusijos federacijai, o ne elnininkystės bendrovėms. Elnių augintojų teisių atstovai valdžios struktūrose jau daug metų sie-kia įstatymų pakeitimų, bet pasiekti šio tikslo dar nepavyko.

Svetlanos teigimu, valstybės parama elninin-kystei yra pernelyg menka, mokamų subsidijų už elnių skaičių nepakanka, todėl, norint plėsti veik-lą, reikia ieškoti kitų finansavimo šaltinių bei ska-tinti elnininkystės bendrovių bendradarbiavimą. Todžė aktyviai dalyvauja Rusijos bei Skandinavio-jos elnių augintojų suvažiavimuose ir konferen-cijose, kuriuose teikia pasiūlymus elnių veisimo bei įsigijimo projektams vystyti. Be to, Svetlanos manymu, svarbu palaikyti genetinę elnių įvairo-vę, todėl bendrovės vadovė organizuoja skirtingų elnininkystės ūkių apsikeitimus elniais reproduktorais. Pavyzdžiui, elnių augintojai iš Tofolarijos

krašto (Irkutsko r.) keliavo net 8 dienas, kad susi-tiktų su iš Todžos pusės atvykstančiu Nikolajumi ir apsiukeistų elnių patiniais. Įdomu paminėti, kad nors buvo manoma, kad elnininkystė Tofolarijoje beveik išnyko (Donahoe 2009: 148–149), paaiš-kėjo, kad ši tradicinė autochtonų ekonomika ten dar gyvuoja.

Nikolajus ne kartą teigė, kad elnių skaičius sumažėjo, nes po sovietmečio valstybė elninin-kystę paliko likimo valiai ir nustojo skirti jos pa-laikymui būtinas lėšas. Anot jo, „komunizmo lai-kais“ elnių buvo apie 10 tūkstančių, o prieš karą net 20–30 tūkstančių. Šiuo metu Todžos rajone laikoma kiek daugiau nei keli tūkstančiai elnių (Kan 2016: 65). Nikolajus su tam tikra nostalgi-ja prisimena „komunizmo laikus“, kai kolūkyje už darbą elnių fermoje mokėdavo avansą ir pa-stovų atlyginimą, be to, organizuodavo kailių ir žvėrienos supirkimą. Elnių augintojas pasako-jo ir apie valdžios pažadus elnių augintojams ir medžiotojams taigoje įrengti bazę, kurioje ga-lima būtų gyventi žiemą bei sandėliuoti taigos produktus (kailius, žvėrieną, uogas, riešutus ir pan.). Bazėje galima būtų prekiauti, be to, ten ga-lėtų apsistoti turistai, vietiniams atsirastų darbo, tad taigoje galbūt liktų daugiau jaunimo. Deja, šie valdžios pažadai neįgyvendinami jau daugelį metų, vis pasiteisinant lėšų stygiu.

Vieta, kurioje elnių augintojai gali realizuoti elnininkystės ir medžioklės produktus, tapo geo-logų bazė „Aksug“, dar sovietmečiu įkurta metalų rūdų žvalgymui. Autochtonai geologų bazės dar-buotojams tiekia elnieną, elnių pieną, žvėrieną, žuvį, o mainais už šiuos produktus gauna ciga-rečių, buitinių daiktų ar pinigų. Bazėje elnių au-gintojai palydovinio ryšio telefonu gali susisiekti su giminaičiais, gyvenančiais Tora Cheme, bei užsisakyti būtiniausių prekių, o vėliau jas gauti kartu su grįžtančiu transportu. Kartais geologų sunkvežimiais jie net dalį elnių perveža į kitą el-nininkystės bendrovę. Be to, bazėje autochtonai sužino kaimo naujienas, apie žvejybą, medžioklę, pastebėtus plėšrūnus bei nuklydusius elnius, o kartais pasižiūri čia veikiantį televizorių ar pasi-naudoja pirtimi.

Elnių augintojai stengiasi su geologų baze palaikyti nuolatinį ryšį. Neturėdami galimybės susisiekti telekomunikacinėmis priemonėmis, jie ant sunkvežimio kelio iš neilgų pagalių sudeda trikampį, ant kurio palieka raštelį, kur, ką ir kada paimti pakeliui.

Nepaisant netoliese esančios geologų ba-zės teikiamų patogumų, elnių augintojai rūpino-si, ar bazė neturi poveikio žuvims, žvėrimis bei

augalams. Nikolajus labai domėjosi kasmet bazės apylinkėse tyrimus atliekančių ekologų išvadomis, ypač sužinojęs, kad bazę perpirkusi privati kompanija ketina pradėti išteklių gavybą. Ekologų teigimu, metalų žvalgybos veikla didesnės aplinkos taršos nesukėlė, bazės darbuotojų žvejybos bei medžioklės poveikis florai ir faunai buvo tik lokalus. Bet jeigu prasidės pramoninė metalų gavyba, tikėtina, kad bus užterštas Aksugo upės baseinas ir augalija bei gyvūnija nukentės. Šios žinios sukėlė elnių augintojams nerimą, o aplinkos taršą Nikolajus vertino kaip tiesioginę grėsmę elniams ir savo gyvenimui gimtame krašto-vaizdyje.

Todžos rajono elnių augintojų gyvenimas taigoje susijęs su nuolatiniu judėjimu: prisitai-kydami prie elnių poreikių jie keliai iš vienu stovyklą į kitą. Autochtonai nuolatos atidžiai stebi elnių elgseną, nes paprastai gyvūnai nusprendžia, kuriuo metu palikti stovyklą, o žmonės, įvertinę ganyklų kokybę ir sniego dangos storį, pasirenka migracijos kelius ir stovyklas (Stepanoff 2012: 307). Nikolajaus teigimu, vasarą jie visada apsistoja aukštai kalnuose, atvirose ir vėjo gerai prapučiamose vietose, ten, kur mažiau elnius varginančių vabzdžių. Be to, atvirose aukštikalnėse lengviau pastebėti besitariančius plėšrūnus ir apsaugoti elnius. Rudenėjant žmonės su elniais leidžiasi į žiemos stovyklas, esančias

miškinguose slėniuose, kuriuose plonesnė sniego danga ir ne taip vėjuota, kaip kalnuose. Slėniuose žiemą elniams lengviau susirasti maisto, o autochtonams tai pagrindiniai kailinių žvėrelių medžioklės plotai.

Todžos rajono autochtonų ir elnių santykius antropologas Čarlzas Stepanovas (Charles Stepanoff) apibūdino kaip hibridines bendruomenes, be kurių elnininkystė negalėtų egzistuoti (Stepanoff 2012). Kita vertus, šis autorius teigia, kad tokia elnininkystė grindžiama ne vien pasitikėjimu ir bendradarbiavimu, ji gali būti laikoma tarpine santykių forma tarp žmogaus dominavimo ir gyvūnų autonomiškumo (Stepanoff 2012: 290). O sovietmečiu buvo siekiama įtvirtinti žmogaus dominavimą ir praktikas, kurios elnių traktavo ne kaip žmogaus partnerį ar asmenybę, bet kaip įrankį bei transporto priemonę (Кишкинцев 1929: 17).

Todžos elnių augintojai Nikolajus ir Slava daugiausia remiasi sovietmečiu dirbant kolūkyje įgytomis elnininkystės žiniomis ir įgūdžiais, bet iš dalies atgaivina ir tam tikras iš tėvų ir senelių paveldėtas žinias. Nors savo prižiūrimą elnių bandą jie vadino ferma, vis dėlto elniai nebūdavo visą laiką stebimi ar laikomi priišti. Anot Nikolajaus, Tuvoje, skirtingai, nei, pavyzdžiui, Buriatijoje ar Jakutijoje, elnių niekada nelaikydavo aptvaruose. Čia suvokiamas gyvūnų poreikis laisvai judėti,

Elnių augintojų konusinis būstas – čiumas. 2017 m.

Vietinis medžiotojas su elniuku. 2017 m.

tačiau prižiūrima, kad kaimenė nepabėgtų ir būtų po ranka, kai to labiausiai reikia. Pavyzdžiui, jomajieji elniai laikomi netoli stovyklos.

Elnių augintojai, suvokdami savo priklausomybę nuo elnių, rūpinasi gyvūnų ligomis ir sužeidimų gydymu bei stengiasi apsaugoti juos nuo plėšrūnų. Nikolajus užsiminė, kad socializmo laikais elnių ūkiuose lankydavosi, elnius prižiūrėdavo bei gydydavo paskirtas veterinaras. Šiais laikais elnius gydo patys, kaip sugeba. Tokia praktika būdinga įvairių Sibiro regionų elnių augintojams, pavyzdžiui, Baikalo regiono autochtonai elnių žaizdoms gydyti naudojo lubrikantus, alyvą, žibalą ir netgi dyzelinį kurą bei žmonėms skirtus vaistus (Davidov 2014 a: 26, 27).

Elnių augintojai teigia, kad Todžoje valstybės dėmesys elnininkystės infrastruktūros ir finansavimo organizavimui yra per menkas. Kita vertus, elnių augintojų organizacijos pačios ieško būdų, kaip gausinti elnių bandas, pavyzdžiui, skatina elnininkystės bendroves bendradarbiauti veisiant elnius, ieško projektų, kurie galėtų finansuoti elnių įsigijimą.

Nors elnių augintojai dažnai teigėdavo, kad šiais laikais už darbą gauna labai mažą atlyginimą arba negauna nieko, o sovietmečiu jiems

mokėdavo pastovią algą, gyvenimas taigoje jiems yra priimtinas, nes tai geriausia, ką jie moka daryti. Tačiau jaunimas galvoja kitaip, nei penktą dešimtį perkopę elnių augintojai. Dauguma jaunų žmonių jau užaugę kaime ir neturi elnininkystės patirties, be to, jų nevilioja ir menki atlyginimai, todėl jie nenori gyventi taigoje, išvyksta į miestus arba lieka gyventi kaimuose.

„MES ČIA VISI MEDŽIOTOJAI“: MEDŽIOKLĖ, TAIGOS ETIKA IR BRAKONIERIAVIMAS

Artėjant rudenii kalnų viršūnės pabąla nuo iškritusio sniego, o Todžos rajono elnių augintojai savo stovyklas iš aukštikalnių perkelia vis žemiau į taigą. Juntamas elnių augintojų džiugesys, jie dažnai užsimena, kad artėja medžioklės sezonas, labai pagyvinsiantis kasdienybę, be to, pardavus žvėrių kailiukus galima užsidirbti šiek tiek pinigų.

Elnių augintojai teigė, kad vėlų rudenį ir žiemą daugiausia medžiojamos voverės bei sabalai. Šiuos kailinius žvėrelius elnių augintojai medžioja su šunimis, o kai sniegas labai gilus ir šunys nebegali bėgti, medžiotojai keliauja slidėmis ir spendžia sabalams spąstus. Stambiųjų kanopinių žvėrių – maralų, briedžių ir sibirinės stirnos medžioklė – tai bene vienintelis būdas apsirūpinti mėsa vasarą ir žiemą, nes elnius todžiai skerdžia retais atvejais, tik nepagydomai sužeistus, nusenusius arba kai reikia pavaišinti suvažiavusius giminaičius (Вайнштейн 1961: 61).

Nikolajus ir Slava specialiai meškų nemedžioja, tačiau atsitiktinai sutikę ar apsaugodami elnių bandas per metus nušauna po keletą šių plėšrūnų. Meškos mėsą Nikolajus laiko delikatesu, tačiau sako, kad geriau jos nevalgyti, nes meškos būna apsikrėtusios kirmėlėmis. Jeigu meška atrodo per liesa, vadinasi, turi daug kirmėlių, o jei riebi – bus geri lašiniai.

Vilkų medžioklė taip pat daugiausiai susijusi su elnių apsauga. Nikolajus užsiminė, kad kartais virtą vilkų mėsą ir riebalus todžiai naudoja kaip vaistą nuo tuberkuliozės.

Elnių augintojai teigė, kad iš medžioklės daug neužsidirba, nes šiais laikais sabalų ir voverių kailiukai nebrangūs, valstybė dažnai nesumoka premijų ir už pristatytus vilkų kailius, o štai šaudmenys ir spąstai labai brangūs. Kalbėdamas apie medžioklę Nikolajus dažnai lygindavo dabartinį nepriteklį su caro valdymo metais: tėvas jam pasakojęs, kad tais laikais iš sumedžiuoto

žvėries išimdavo kulką ir panaudodavo ją dar daug kartų...

Tuvos elnių augintojams yra suteikta išskirtinė teisė medžioti be leidimų ir licencijų, be to, medžioklę kontroliuojančios institucijos (ru. *зооохотнадзор*) atstovo teigimu, valstybė 2003 m. elnininkystės bendrovėms išdavė medžioklinių šautuvų, kad autochtonai galėtų apsiginti nuo plėšrūnų bei apsirūpintų mėsa. Todžos rajono gyventojams, nesiverčiantiems tradicine veikla, pavyzdžiui, nepriklausantiems elnininkystės bendrovėms, išskirtinės medžioklės teisės nesuteikiamos, todėl jiems galioja medžioklės terminai, privalomi medžioklės dokumentai ir leidimai.

Dauguma Tora Chemo vyrų teigė, kad visi jie yra medžiotojai, nesvarbu, ar medžioja legaliai ar ne. Todžos rajoną tyrusių autorių teigimu, brakonieriaavimas, nelegalių trofėjų medžioklių organizavimas ir prekyba gyvūnų dalimis juodojoje rinkoje – šiuose kraštuose įprastas dalykas (Mongush 2013: 70; Donahoe 2004: 256–258). Medžioklę Tuvoje kontroliuojančios institucijos atstovo pasakojimu, dažniausiai nelegaliai parduodamos meškų iltys, nagai, letenos ir tulžis, taip pat dėl muskusinės liaukos nušaukama daug muskusinių kabargų. Šių gyvūnų kūno dalys dažniausiai naudojamos Kinijos tradicinėje medicinoje. Todžos rajono autochtonai užsidirba ne tik prekiaudami gyvūnų dalimis juodojoje rinkoje, bet ir organizuodami nelegalias medžiokles atvykstantiems trofėjų medžiotojams. Medžioklę kontroliuojančios institucijos požiūriu, tokia veikla laikytina neorganizuotu turizmu. Vis dėlto

pagrindine brakonieriaavimo priežastimi išlieka gyventojų poreikis apsirūpinti mėsa.

Tuvoje atliktas tyrimas parodė, kad įstatymiskai daugumą vietinių medžiotojų galima laikyti brakonieriais (Halemba, Donahoe 2008: 2). Kita vertus, Tuvos autochtonai medžioklę suvokia kaip prigimtine teisę, be to, tai būdas išlaikyti šeimą (Halemba, Donahoe 2008: 10, 11). Jų požiūriu, didžiausią grėsmę gamtai kelia atvykėliai bei valdžios atstovai, kurie, nors ir turi visus formalius leidimus, tačiau brakonieriauja šaudydami iš malūnsparnių bei naujausia ginkluote, medžiodami tik dėl malonumo (žr. ten pat).

Tuvos autochtonų požiūris į medžioklę atsiskleidžia per jų santykius su gyvūnais bei aplinka. Medžiotojų suvokimu, jie turi teisę sumedžioti žvėrį, jeigu laikosi ritualų, rodančių pagarbą gyvūnams ir jų dvasiniams šeiminkams *cher eezi*. Pavyzdžiui, Todžos autochtonai prieš medžioklę pagerbia *cher eezi*, „pamaitindami“ ugnį, o rytais į laužą šliūkštelėdami šaukštelį arbatos (Donahoe 2004: 116–118). Pagerbdami gyvūnus medžiotojai stengiasi neminėti jų pavadinimų, dažniausiai naudojami įvairūs eufemizmai, pavyzdžiui, mešką jie vadina seneliu, juodu daiktu, dėde ir pan. Sumedžioję plėšrūną, jie atlieka jo pagerbimo ritualą (Вайнштейн 2016: 71–73).

Todžos rajono autochtonų santykį su laukiniais gyvūnais formavo klajokliškas jų gyvenimo būdas: gyvūnai nelaikomi kieno nors privačia nuosavybe. Tai *cher eezi* nuosavybė, o ši būtybė sprendžia, dovanoti gyvūną medžiotojui ar ne (Halemba, Donahoe 2008: 10). Kitaip tariant,

Sumedžioto sibirinio stirninio ragai. 2017 m.

Sajanų kalnai – vaizdas iš elnių augintojų stovyklos. 2017 m.
Aivaro Jefanovo nuotraukos.

medžiotojai sumedžioja tą žvėrį, kuris jiems yra siunčiamas dvasių, ir tam nebūtina licencija.

Nors daugelis ritualinių praktikų Sibire patyrė transformacijas, tačiau medžioklėje dar plačiai naudojami sėkmės ritualai (Brandišauskas 2017: 250, 251; Donahoe 2004: 118–120; Wilerslev 2007: 139–140). Vietinis gyventojas pasakojo, kad medžiotojai, norėdami pelnyti sėkmę, išverda ir suvalgo pirmo sumedžiotą žvėries krūtinės dalį ar galvą, o pirmasis nušautas sabalas dedamas po kairiu rūbo skvernu prie krūtinės ir nešiojamas visą dieną. Todžis, pastebėjęs kokį nors žvėrelį, perbėgantį kelią iš dešinės į kairę, tai yra tarsi įbėgantį po kairiu skvernu, tiki, jog tai sėkmės medžioklėje ženklas. Buvęs meškų medžiotojas pasakojo, kad bijodamas prarasti sėkmę medžioklėje jis nerūkdavo ir rūkančių neimdavo kartu, be to, vengdavo daug kalbančių ir garsiai knarkiančių kompanijų.

Vis dėlto Todžos rajono vietiniai medžiotojai teigė, kad kiekvienas todžis pats pasirenka, ar už sumedžiotus žvėris dėkoti dvasioms – vietovės šeimininkėms *cher eezi* ar tiesiog gamtai, ar apskritai nekreipti į tai dėmesio.

Elnių augintojai Nikolajus ir Slava sėkmę medžioklėje ir netgi žmogaus būti siejo su medžioklės etikos taisyklių laikymusi ir pagarbos tam tikroms kraštovaizdžio vietoms rodymu. Nikolajaus teigimu, senoliai nesilankydavo ir nemedžiodavo tam tikrose vietose, nes bijojo, kad bus nubausti piktyčių dvasių „aza“ (ru. *дых аза*). Elnių augintojas pasakojo, kad „aza“ gali gyventi ne tik kraštovaizdyje, jos apsėda ir žvėris, o tokį gyvūną nušovęs medžiotojas gali prarasti sėkmę ir susirgti. Nikolajaus žodžiais, medžiotojui sunku

atpažinti „aza“ žvėryje, tačiau tokie gyvūnai dažniausiai būna neįprastos spalvos, pavyzdžiui, neįprastai šviesaus ar tamsaus kailio.

Elnių augintojų ir medžiotojų tyrimas, atliktas kitoje Todžos rajono vietoje, Serlig Chemo vietovėje, atskleidė labai panašias praktikas (Donahoe 2004: 120–121). Todžos rajono medžiotojai, rodydami pagarbą vietovės šeimininkui *cher eezi*, taip pat tam tikrose vietose nemedžiodavo, nekirsdavo medžių, nedegindavo laužų ir nenakvodavo.

Todžiams būdavo įprasta nemedžioti balto kailio žvėrių, pavyzdžiui, baltųjų elnių, meškų ar briedžių. Nepriklausomai nuo gyvūno rūšies, manyta, kad baltas žvėris yra *cher eezi* įsikūnijimas (žr. ten pat). Senoliai, rodydami pagarbą *cher eezi* ir kitiems medžiotojams, stengdavosi nemedžioti daugiau žvėrių, negu reikia. Per daug medžiojančiams žmonėms jie moralizuodavo teigdami, kad taigoje yra ir daugiau medžiotojų, kuriems taip pat turi likti grobio (žr. ten pat). Tai gali būti suvokiama kaip išteklių pasidalijimo ir tausojimo tradicijos. Seniau Todžos rajone gyvavo paprotys, pagal kurį atsitiktinai atklydęs ir medžioklėje nedalyvavęs asmuo turėjo teisę gauti visą ar didžiąją dalį medžiotojo laimikio, ištaręs žodį „uža“¹

1 Seniau Todžos rajone būdavo laikomasi tam tikrų žvėrienos dalijimosi tradicijų, pavyzdžiui, jeigu medžiotojas sumedžiojęs kanopinį žvėrį nespėjo jo užkelti ant elnio ar arklio arba judėdamas pėsčiomis neužsikrovė ant pečių, tai sutiktam taigoje žmogui turėjo atiduoti užpakalinę žvėries dalį, kailį ir vieną koją. Jeigu medžiotojas nespėjo sumedžioti sabalo užsikišti už atlapo, sutiktasis ištaręs žodį „uža“ turėjo teisę reikalauti pusės laimikio. Apie šių tradicijų buvimą užsimenama XX a. pradžioje (Vanshtein 2016: 70).

(Вайнштейн 2016: 70). Vietinis medžiotojas teigė, kad ir šiais laikais autochtonai linkę dalytis sumedžiotu laimikiu su bendražygiais ar savo artimaisiais ir bendruomenės nariais, pavyzdžiui, po sėkmingos meškos žiemos guolyje medžioklės, vertingiausios žvėries kūno dalys (sprandinė, tulžies pūslė, kailis, nagai, dantys) atitenka ne tik radusiam meškos guolį medžiotojui, bet ir tiems, kurie dalyvavo medžioklėje.

Aprašytos medžioklės praktikos atspindi Todžos autochtonų adaptaciją posovietinės ekonomikos sąlygomis. Šias subsistencines praktikas dažnai sustiprina autochtonų etinės nuostatos, kurios ne visada suderinamos su medžioklę reguliuojančiais įstatymais. Medžioklės ritualai, medžioklės etika bei žvėrienos dalijimosi tradicijos laikytinos neatsiejama autochtonų subsistencijos dalimi, kadangi jos veikia kaip neformalios išteklių naudojimo ir pasidalijimo praktikos. Nors šių praktikų laikosi tikrai ne kiekvienas Todžos rajono autochtonas, tačiau kolektyvinės tradicijos gali vienyti bendruomenes.

(Pradžia. Tęsinys kitame numeryje)

LITERATŪRA

- Brandišauskas 2017 = D. Brandišauskas. *Leaving Footprints in the Taiga: Luck, Spirits and Ambivalence among the Siberian Orochen Reindeer Herders and Hunters*. Berghahn Books.
- Donahoe 2004 = B. R. Donahoe. *A line in the Sayans: history and divergent perceptions of property among the Tozhu and Tofa of south Siberia*: PhD dissertation. Department of Anthropology, Indiana University.
- Davydov 2014 a = V. N. Davydov. Coming Back to the Same Places: The Ethnography of Human-Reindeer Relations in the Northern Baikal Region. Iš: *Journal of Ethnology and Folkloristics*, Vol. 8, No. 2.
- Halemba, Donahoe 2008 = A. Halemba, B. Donahoe. *Local perspectives on hunting and poaching: research report for WWF Russia Altai-Saian Ecoregion*. [http://www.wwf.ru/data/altay/halemba-donahoesaefinalreport.pdf] [žiūrėta 2018-09-19].
- Kan 2016 = V. S. Kan. *Ethnosocial profile of Tuvans: Novye issledovaniia Tuvy*, no. 2. [https://nit.tuva.asia/nit/article/view/94/183] [žiūrėta 2018-09-19].
- Mänchen-Helfen 1992 = O. Mänchen-Helfen. *Journey to Tuva*. Los Angeles: Ethnographics Press, USC.
- Mongush 2013 = M. V. Mongush. About two expedition to Todha. Iš: *Novye issledovaniia Tuvy*, no 1. [https://www.tuva.asia/journal/issue_17/5968-mongush.html] [žiūrėta 2018-09-19].
- Stepanoff 2012 = Ch. Stepanoff. Human-animal "joint commitment" in a reindeer herding system Iš: *Journal of ethnographic theory*, 2 (2).
- Sat 1987 = Sh. Ch. Sat. *Tyva Dialektologiya (Tyva Dialectology)*. Kyzyl: Tyvanyng Nom Ündürer Cheri.

Willerslev 2007 = R. Willerslev. *Soul Hunters: Hunting, Animism, and Personhood among the Siberian Yukaghirs*. University of California Press, Berkeley, CA.

Вайнштейн 1961 = С. И. Вайнштейн. *Тувинцы-тоджинцы. Историко-этнографические очерки*. Москва.

Давыдов 2014 б = В. Н. Давыдов. Исследование отношения человека и оленя в Южной Якутии. Iš: *Материалы полевых исследований МАЭ РАН*. Отв. ред. Е. Г. Фёдорова. Вып. 14. Санкт-Петербург.

Долгих 1960 = Б. О. Долгих. Родовой и племенной состав народов. Москва: Изд-во АН СССР.

Кишкинцев 1929 = В. Кишкинцев. Олень в Чумиканском районе. Iš: *Охотник*, № 8.

SOCIO-ECONOMIC PRACTICES AND STRATEGIES OF TUVA REINDEER HERDERS AND HUNTERS IN THE POST-SOVIET ENVIRONMENT

Aivaras JEFANOVAS

Field research material was collected by the author in the Todzhinsky district of the Republic of Tuva in August–September 2017. The study was conducted by applying the participant-observation method, while living together with the reindeer herders in their camp for a period of 3 weeks, as well oral stories told by locals, recorded in the village of Tora-hem (Todzhinsky district). A week was spent in the capital of Tuva – Kyzyl – for interviewing hunters, trappers, environmental agencies officials, the head of reindeer herders organisation, ethnographers and ecologists. The main purpose of the study was to investigate the strategies of subsistence of Tozhu reindeer herders and hunters as well their socio-cultural relationship with animals (especially predators) and the environment. Particular attention was paid to hunting practices used by autochthons to protect their herds of reindeer from predators. The main socioeconomic challenges faced by Tozhu autochthons in the post socialist era in Tuva (Todzhinsky district) are related to the failure of the state to provide sufficient financial support for the reindeer herding system, along with the collapse of pre-existing reindeer farm products marketing and logistics, non-payment of wages, high unemployment, and the reluctance of young people to carry out traditional activities. According to reindeer herders, the younger generation have nothing to do in the taiga because salaries are very small; moreover, most young people grew up in villages, not in the taiga, and lack herding skills. These circumstances led to a sudden reduction in the number of reindeer.

Despite great socioeconomic challenges, reindeer herding in Tuva has not disappeared. Reindeer herders have joined an association and set up enterprises, aiming to not only take over the functions of the former collective farms, but also politically and economically adapt reindeer herding to a modern market economy.

Vilniaus universitetas
Azijos ir transkultūrinių tyrimų institutas,
Universiteto g. 3, Vilnius
E. paštas: aivaras.jefanovas@gmail.com

Gauta 2018-08-29, įteikta spaudai 2018-10-16.

PRIE KŪNO IR SIELOS: RANKŠLUOSČIAI. 1 DALIS

Dalia BERNOTAITĖ-BELIAUSKIENĖ

■ Rankšluosčiai – tai vieni gražiausių lietuvių baltųjų audinių. Jie džiugina akį raštų ir puošybos įvairove, rodo begalinį lietuvių moterų darbštumą, išmoningumą, grožio pajautimą. Rankšluosčiai paminėti prieš kelis šimtus metų apie Lietuvą rašiusių autorių darbuose, apdainuojami dainose. Dovanodami rankšluosčius, lietuviai pagerbdavo svečius ar atsidėkodavo už gerus darbus, juos kabino garbingiausioje pirkios vietoje, tamsokai XIX a. pirkliai šie puošnūs audiniai suteikdavo šviesos ir jaukumo. Rankšluosčių audimo būdai ir raštai buvo perduodami iš kartos į kartą, taip pat kuriami vis nauji. Raštų ir puošybos simboliškoje tyrinėtojai įžvelgia per šimtmečius sukaupą tautos išmintį.

Lietuvos muziejų rinkiniuose rankšluosčių įspūdingai daug – daugiau nei keturi tūkstančiai vienetų. O kiek dar jų saugoma ne muziejuose? Vieni dūla užmiršti ir niekam nereikalingi, kiti – branginami kaip senelių, tėvų palikimas.

Didžiausius rankšluosčių rinkinius turi Lietuvos nacionalinis muziejus¹, Lietuvos dailės muziejus² ir Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus. Mažesni, bet audimo raštų ir puošybos įvairove itin vertingi rinkiniai saugomi Šiaulių „Aušros“, Žemaičių „Alkos“, Biržų krašto, Mažosios Lietuvos istorijos, Lietuvos liaudies buities, Utenos, Marijampolės ir kituose muziejuose. Nacionalinių muziejų rinkiniuose yra rankšluosčių iš visų etnografinių sričių, kituose dominuoja vietinio regiono ar tik muziejui artimų rajonų

Akvilė Mikėnaitė 1959 m. ekspedicijoje Degutinės k., Saldutiškio ap., Utenos r. S. Vaitkaus nuotrauka. Lietuvos Dailės muziejaus Liaudies meno fototeka.

1 Lietuvos nacionaliniame muziejuje (LNM) yra 1389 pagrindinio fondo eksponatai. Į šį skaičių neįtraukti rankšluosčių rietimai, audinio rankšluosčiui pavyzdžiai ir apie 100 rankšluosčių, kuriuos kaip suvenyrus XX a. antroje pusėje audė liaudies meistrai ar dailės kombinatų audėjai. Penkiolika rankšluosčių, surinktų Marijampolės, Švenčionių, Vilkaviškio apskrityse, yra lietuvių mokslo draugijos muziejaus palikimas, trys vienetai gauti iš Vilniuje tarpukaryje veikusio Gudų mokslo draugijos muziejaus, kiti eksponatai įsigyti jau po Antrojo pasaulinio karo (Paipulaitė 2016: 1).

2 Lietuvos dailės muziejaus (LDM) Liaudies meno skyriuje, kuris buvo įkurtas 1944 m., šiuo metu yra saugoma daugiau nei 1000 rankšluosčių. Rinkinį papildė daugiau nei 70 skiaučių ir rankšluosčių dalių bei dukart daugiau jų galų puošybai skirtų pinikų, nėrinų ir kutelių. Pirmieji rankšluosčiai į muziejų pateko 1946 m. iš Kauno „Dailės“ kombinato, nuo jų ir prasidėjo tolesnis kryptingas rinkinio formavimas.

ekspوناتai. Daug informacijos apie rankšluosčius bei jų puošybą galima aptikti ir muziejų fototekose: jei ekspedicijose rankšluosčių nepavykdavo įgyti, neretai jie būdavo nors nufotografuojami.

XX a. II pusėje muziejininkų ekspedicijos išvažinėjo beveik visą Lietuvą, bet daugiausia senųjų tradicinių rankšluosčių muziejuose sukaupia iš Žemaitijos³ ir Aukštaitijos, mažiausia – iš Mažosios Lietuvos. Tai lėmė sudėtinga pastarojo krašto istorija, jo gyventojų kaita. Sovietiniais laikais muziejininkai eksponatų rinkti trumpam nuvykdavo ir į lietuvių gyvenamas žemes dabartinės Baltarusijos teritorijoje, todėl, tyrinėdami rankšluosčius, peržengiame esamos Lietuvos teritorijos ribas. Muziejų rinkiniuose daugiausia XIX a. pab.–XX a.

3 Vienai ar kitai sričiai rankšluostis priskiriamas pagal vietovę, kur jis buvo austas; jei ji nežinoma ar nenurodyta – pagal vietovę, kur jis buvo naudotas ar iš kur įsigytas.

I p. eksponatų, bet turima ir XX a. II p.–XXI a. pr. tautodailininkų austų pavyzdžių.

Tradicinė tekstilė pradėta tyrinėti jau XIX a. pab.–XX a. pr. Tuo metu daugiausia dėmesio skirta audimo technologijoms, medžiagoms, raštams ir jų simbolikai. Viena pirmųjų – 1923 m. Onos Kairiūkštienės knygelė „Lietuviškų raštų rankų darbams rinkinėlis“, kurios trumpoje prakalboje autorė ragina „atkreipti dėmesį į savotiškus ir gražius mūsų liaudies išdirbinius“ ir pateikia nemažai audimo raštų pavyzdžių. Pagrindines Vilniaus krašto rankšluosčių ypatybes nusakė Cezarija Boduen de Kurtenė-Ehrenkreucova (C. Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutzova) 1930 m. išleistoje studijoje „Kelios pastabos ir žinios apie Vilniaus vaivadijos etnografiją“. Senųjų ir tuo metu naujų modernių rinktinių raštų pavyzdžių paskelbta Antano Tamošaičio knygoje, po Antrojo pasaulinio karo naminės tekstilės gamybą ir audinių rūšių, lokalizacijos, puošybos ypatumus smulkiai aprašė Mikalina Glemžaitė, rankšluosčių audimo technikas, raštus, puošybą, lokalius savitumus tyrinėjo Giedrė Tallat-Kelpšaitė-Niunkienė. Publikacijų apie lietuvių audinius, taip pat ir rankšluosčius, paskelbta lokalinėse monografijose, straipsnių rinkiniuose, liaudies meno albumuose, muziejų rinkinių kataloguose ir kitur⁴.

Didelėje Lietuvos dalyje rankšluosčiai XIX a.–XX a. I ketv. vadinti *abrūsais*⁵, rečiau – *reñčnikais*, *rancniñkais*, *renčniñkais*, Mažojoje Lietuvoje – *marškomis*, pietrytiniame šalies pakraštyje XX a. pirmojoje pusėje – *ručnykais*, *renčnykais*. Maždaug nuo XX a. antrojo ketvirčio dažniausiai jie vadinami rankšluosčiais⁶.

Lietuvoje XIX a.–XX a. I p. rankšluosčius audė iš lininių, medvilninių, retai – kanapinių siūlų, o maždaug nuo XX a. vidurio naudojo ir dirbtinį celiuliozės pluoštą.

4 Išsamiai žr. Bernotaitė-Beliauskienė 2016.

5 Lenk. *obrus*, brus. *абрыс* – staltiesė; rankšluostis šiomis kalbomis vadinamas *rečnik*, *ручник*. Kodėl Lietuvoje rankšluosčiams paplito *abrūs* pavadinimas – pasakyti sunku. Žodis „abrūsas“ minimas pirmuose lietuvių kalbos žodynuose, verstas iš vokiečių kalbos *Handbuch* (Lexicon Lithuanicum 1987: 206–207). Konstantino Širvydo žodyne *recnik* verčiamas kaip *abrusas*, o *obrus* – *skotertis* (Širvydas 1979: 473, 334). Georgas Heinrichas Ferdinandas Neselmanas žodį *abrūsas* verčia kaip *handtuch* ir skliaustuose paaiškina, kad lenkiškai *obrus* į vokiečių kalbą verčiama kaip *staltiesė*, o *abrūsėlis* – kaip mažas rankšluostukas (Nesselmann 1851: 2).

6 Ekspedicijų metu dažnai tekdavo išgirsti tokį 1920–1930 m. gimusių pateiktą pasakymą: „mama tai vadino abrusu, o aš – rankšluosčiu“ (D. Bernotaitės 1985–2016 m. ekspedicijų užrašai).

Rankšluostis. Medvilnė, linas; penkioliknytis servetinis, austas atlasu. 207 x 41 cm, nėriniai 12 cm. 1948 m. Austas Marytės Navickaitės (g. 1927 m.) Bukaučiškių k., Daugų ap., Alytaus r., buvo skirtas dovanoti per vestuves.

XIX a. I pusėje ir viduryje dominavo lininiai rankšluosčiai. Manoma, kad medvilnė valstiečių ūkiuose rankšluosčių audimui pradėta naudoti maždaug XIX a. antrojoje pusėje (Tallat-Kelpšaitė-Niunkienė 1966: 108), o XIX a. pab.–XX a. I p. tik kasdieniniai rankšluosčiai austi gryo lino, o didžioji dauguma šventadienių rankšluosčių jau atauti į medvilnę linais⁷. Kasdieninius rankšluosčius, kaip ir drobes, balindavo, o šventadienių rankšluosčių XIX a. pab.–XX a. I p. jau nebalindavo. Kad geriau išryškėtų raštas, jų ataudams lininius siūlus pilkai dažydavo natūraliais augaliniais dažais – pupų virkščiomis, ažuolo žieve arba ažuolo žievę maišydavo su geležies rūdimis. Dzūkijoje XX a. vid.–II p. rankšluosčius mėgo atauti įvairių atspalvių rudos, rečiau – mėlynos spalvos linais ar viskoze.

Verpti moterys pradėdavo, pabaigę lauko darbus. Rankšluosčiams ar drobei gražiai suverpti linus mokėjo ne kiekviena. Jei turtingos

7 Tik retais atvejais pilkus lininius metmenis atausdavo balta medvilne ar audė vienos medvilnės rankšluosčius. LDM rinkinyje tik 2,5 proc. rankšluosčių yra medvilniniai, 16 proc. – lininiai, vos keli rankšluosčiai į linus atauti medvilne, 1,2 proc. – į medvilnę atauti viskoze, du – acetatinio pluoštu, o likusieji – medvilnė atauta linais.

Rastėnienė verpia verpstuku. Degutinės k., Saldutiškio ap., Utenos r. 1959 m. S. Vaitkaus nuotrauka. Saugoma LDM LMF.

ūkininkės pačios nesugebėdavo, duodavo tai padaryti kitoms, o atsilygindavo dažniausiai maistu. Gera verpėja linus suverpdavo taip plonai, kad nuometų, marškinių metmenis galėjo pertraukti per žiedą. Plonai suverptus lininius siūlus naudojo net siūti siuvimo mašina. Stakles statydavo per gavėnią. Lininius rankšluosčių ar drobės metmenis, kad neplūšytų ir nesigarankščiūtų, *šliktuodavo* saldžiu pienu, šarmu, sėmenų ar ruginių miltų nuoviru.

Audinius mesdavo ant sienų (nuo to, matyt, kilęs audimo ilgio skaičiavimas sienomis). Prie namo vidinės (labai retai – išorinės) sienos prikaldavo lentas su kuoliukais, viena nuo kitos nutolusias maždaug per keturis metrus, ant jų metant užkabindavo siūlus. Dzūkijoje šios lentos vadintos lapėmis. Kai kurios audėjos Pietryčių Lietuvoje iki šiol naudoja šį metimo būdą. XIX a. II pusėje plito sukamieji mestuvai. Ir metant mestuvais metimo⁸ ilgį tradiciškai matuodavo sienomis (tai vienas apsukimas aplink mestuvus, tad

viena siena – keturi penki metrai)⁹ arba lankais (*smikais*¹⁰), retai – sieksniais¹¹, Mažojoje Lietuvoje – mastais¹². Metimo ilgis priklausė nuo to, kiek norima išausti audinio, ir nuo siūlų storio. Rankšluosčiams mesdavo apie aštuonias–dvylika sienų. Vieneto (rankšluosčio, lovatiesės) ilgį matuodavo virvele (vėliau – centimetrine juostele). Ilgio matai buvo aršinas, mastas ir metras. Jais matuodavo per dieną išausto ar viso audinio (pavyzdžiui, rankšluosčio, lovatiesės) ilgį. Audžiamo langelio dydį matuodavo užpjauta balanėle arba skaičiuodavo ataudų siūlus. Audinio plotį visoje Lietuvoje skaičiavo posmais. Vienas posmas – trisdešimt porų siūlų. Siauriems kasdieniniams lino rankšluosčiams išausti reikėjo nuo šešių iki aštuonių posmų, ploniems šventadieniams lininiams ir tiems, kurių metmenys medvilniniai, – nuo aštuonių iki trylikos posmų.

Austi buvo išmokstama natūraliai: mergaitės (kurios buvo į tą darbą linkę) į stakles sėsdavo maždaug nuo septynerių–dešimties metų. Paprastus drobinus ar keturnyčius ruoželinus rankšluosčius susiverti mokėjo visos moterys, bet *užtaisyti, užrėdyti* raštuotus sugebėdavo ne kiekviena. Žiūrų kaime buvo sakoma: „Kad ne pradžia ir pabaiga, tai ir varlė būt audėja.“¹³ Raštuotus rankšluosčius veriančios moterys buvo laikomos geromis audėjomis. Vienoms pakakdavo kartą pamatyti raštą, ir jį jau atsimindavo, žinodavo, kaip verti, kitos verdamos žiūrėdavo į greta padėtą norimo rašto audinį, kai kurios pasidarydavo „plenelius“ – persipaišydavo suvėrimą ant

- 9 Šio straipsnio autorė ekspedicijose Anykščių, Radviliškio, Šiaulių, Skuodo, Joniškio, Kaišiadorių, Utenos, Pakruojo r. (t. y. Aukštaitijoje, Dzūkijoje, dalyje Žemaitijos) yra užrašiusi ir įvairiuose straipsniuose paskelbusi, kad metimo ilgį matavo sienomis. Suvalkijoje ir dalyje Žemaitijos dažniau matuota lankais, kur vienas lankas, kaip ir siena, yra maždaug 4–5 m, o tarpas tarp mestuvo sparnų – apie metrą.
- 10 Baltrušaitis, Žižliauskaitė 2006: 97; LLBM, B. 304, L. 10, informaciją užrašė E. Nenartavičiūtė.
- 11 „Metimo ilgį matuodavo *sieksniais*. Apsukus mestuvus vieną kartą, apmetami du *sieksniai*, t. y. 4 m.“ (Nenartavičiūtė 1999: 402). Sieksnis – ilgio matavimo vienetas, Lietuvoje vartotas iki XX a. pr. Apytiksliai atitinka ilgį tarp ištiestų rankų pirštų; 1 sieksnis lygus 6 pėdoms, maždaug – 1,83 m.
- 12 Iš pateikėjos Annos Dugnienės (g. 1916 m.) 1990 m. Priekulėje (Klaipėdos r.) užrašė D. Bernotaitė-Beliauskienė. Saugoma asmeniniame archyve. Mastas – matavimo vienetas, ištiestos rankos ilgio nuo peties iki pirštų galų, apie 70 cm.
- 13 Taip sakydavo pateikėja Pranė Česnulevičienė (g. 1944 m.) ir jos mama Elena Julė Siaurusevičienė (g. 1909 m.). 2010 m. užrašė D. Bernotaitė-Beliauskienė. Saugoma asmeniniame archyve.

8 Metimu dalyje Lietuvos vadinamas visas siūlų kiekis, skirtas apmesti norimą austi audinį.

popieriaus. Moterys rankšluosčius ausdavo šeimoje tiek įprastais, iš kartos į kartą perduodamais raštais, tiek naujais, kuriuos nusižiūrėdavo viena nuo kitos ir savaip perkurdavo.

Vargu ar iki XX a. pradžios kaime kas naujosios audimo knygomis¹⁴. Tarpukariu Lietuvoje veikė žemės ūkio ir amatų mokyklos, kuriose buvo mokoma ir audimo. XX a. 4-ame dešimtmetyje Žemės ūkio rūmai įvairiose vietovėse organizavo kilnojamuosius audimo, rankdarbių, namų šeimininkių ir kitus kursus, kurie populiario audimą ir XX a. vidurio audinių raštus. Šiuose kursuose svarbus vaidmuo teko Anastazijai ir Antanui Tamošaičiams. Per septynerius metus (nuo 1931 iki 1938 m.) kursuose buvo apmokyti 4789 amatininkai, iš jų – 1789 audėjos (iš viso – 125 laidos), 2755 mezgėjos (150 laidų) ir t. t. (Šatavičiūtė-Natalevičienė 2003: 27)

RANKŠLUOSČIŲ AUDIMO TECHNIKA, PUOŠYBA IR APDAILA

Skirtingose etnografinėse Lietuvos srityse XIX a. šventadieniniai rankšluosčiai skyrėsi dominuojančiomis audimo technikomis, raštais ir puošyba.

Drobine technika austieji dažniausiai datuojami XIX a., jų muziejų rinkiniuose daugiausia sukaupia iš Aukštaitijos ir Žemaitijos. Keturnyčiai ir šešianyčiai šventadieniniai rankšluosčiai, austi ruoželiu (eglutės, langučių, rombelių rašto), nuo kasdieninių skiriasi plonumu, įaustais raudonų medvilninių siūlų ruoželiais ir galų puošyba. Kombinuotuoju pynimu austų rankšluosčių nemažai aptinkama Mažojoje Lietuvoje, Dzūkijoje ir Suvalkijoje. Labiausiai visoje Lietuvoje paplitę aštuonnyčiai servetiniai rankšluosčiai, austi ruoželiu ar atlasu, liaudyje dar vadinamų netikruoju atlasu (tokia technika daugiau austa Žemaitijoje). Raštų variantų – daugybė¹⁵. Vienuose derinami langai, kituose – išilginiai dryžiai. XIX a. II

Rankšluostis. Linas, medvilnė; drobinis audimas, siuvinėjimas. XIX a. Jankūnų k., Radviliškio ap. ir r.

pusėje raštai darosi sudėtingesni. Daugiau audžiama daugianyčių rankšluosčių ruoželinis ir atlasinis pynimas. XIX a. pab.–XX a. I p. Dzūkijoje pamėgti rankšluosčiai, austi tikruoju atlasu.

Labai gausi dimine technika austų rankšluosčių grupė. Muziejų rinkiniuose nemažai XIX a. dviejų dalių keturnyčiais dimais austų rankšluosčių. Dzūkijoje ir Suvalkijoje mėgti rankšluosčiai su dvinyčiame dugne skersai įaustais smulkiais diminiais ruoželiais. Labiausiai paplitę keturnyčiais keturių dalių dimais austi rankšluosčiai. Ypač daug jų austa XIX a. pab.–XX a., jų raštų grožį sudaro įvairių motyvų ir baltos bei pilkos spalvų deriniai. Tuo pat metu visoje Lietuvoje austi itin dekoratyvūs aštuonnyčiai, rečiau – šešianyčiai diminiai rankšluosčiai.

Maždaug nuo XX a. 2 deš. ir antrojoje amžiaus pusėje audė rinkinius rankšluosčius¹⁶, to meto kaimo moterims jie atrodė gražesni už servetinius ir diminius dėl sudėtingos audimo technikos ir panašumo į fabrikinis audinius. Senuosiuose šios grupės audiniuose raštai gana smulkūs, geometriniai, komponuoti pramaišiu su augaliniais. Tokie rankšluosčiai turėjo ir tebeturi tik dovanų ir puošybos funkciją.

14 Knygomis naudojosi nebent profesionalūs audėjai. Yra žinoma, kad Lietuvoje buvo Rusijoje ir kitose šalyse spausdintų audimo raštų pavyzdžių leidinių, pavyzdžiui, 1912 m. Peterburge išleistas albumas (Доливо-Добровольские 1912). Jame pateikiama 130 audinių raštų pavyzdžių, smulkiai aprašytas suvėrimas į nytis, pateikiamos schemas. Kiekvienas raštas iliustruotas audinio pavyzdžiu arba piešiniu. Tarpukariu spausdintais leidiniais – jau minėta O. Kairiūkštienės knygele, vėliau leista Antano ir Anastazijos Tamošaičių darbais bei periodiniuose leidiniuose spausdintais audinių piešiniais – naudotasi daugiau.

15 Gera audėja paprastai mokėdavo susiverti 4–8 skirtingus aštuonnyčių servetinių rankšluosčių raštus.

16 Kai kuriose Aukštaitijos vietose jie vadinti nyteliniais – paprastai jų audimui pakanka 15–30 nytelių, nes rašto raportas nėra stambus. Stambaus rašto raportui reikia per pusantro šimto nytelių.

Rankšluostis. Medvilnė, linas; keturnyčiai dviejų dalių dimai. 183 x 33 cm. XIX a. Šūklių k., Kybartų ap., Vilkaviškio r.

Rankšluostis „abrūsas“. Medvilnė, linas; keturnyčiai keturių dalių dimai. 236 x 33 cm. XIX a. II p.–XX a. I p. Vieksniai, Akmenės r.

Atskira grupė – XX a. II p.–XXI a. pr. dekoratyviniai rankšluosčiai su visame rankšluosčio plote ar tik gale išrinktais tekstais (Lietuva, Dzūkija, Žemaitija), su valstybės (Vytis, Gediminaičių stulpai su ąžuolo lapais) ar krikščionybės (kielikas, kryžius) simboliais.

XX a. 6–7 dešimtmetyje audėjos išrinkdavo ir populiarių dainų posmus (dažniausias – „Burkuoja balandžiai po langu...“), net laikotarpio atspindį – LTSR himno žodžius (už tokius rankšluosčius parodose beveik visada premijuodavo). Dar sovietiniais laikais (maždaug XX a. 8 dešimtmetyje) moterys pradėjo austi rankšluosčius ir su Lietuvos valstybės himno žodžiais. Ne viena pateikė sakė: „abrūsus su „Lietuva, tėvyne mūsų“ dar prie ruskių audėm“, nors už tai grėsdavo kalėjimas. Rankšluosčius su himnu dažnai siųsdavo į Ameriką.

Dekoratyviniais rankšluosčiais moterys puošė pirkias, juos dovanojo ar kaip suvenyrus siuntė į užsienius, taip pat puošė per Devintines rengiamus altorėlius bažnyčių šventoriuose. Anot pateikėjų, audėjai, kurios audiniai būdavo

panaudoti altorėliui įrengti, buvo didelė garbė – „visos eina, žiūri, klausinėja, kieno“¹⁷.

Rankšluosčių puošyboje atsispindi ir to meto mados, ir vietovės tradicijos. Bet labai sunku tiksliai įvardinti, kokia puošyba ar audimo technika ir kada konkrečioje vietovėje paplito. Muziejų kolekcijos neatspindi ir visos jų įvairovės.

Labai įvairių rankšluosčių puošybą galima skirstyti į kelias grupes: jausti, išsiuvinėti ir pridėtiniai (kuteliai, pinikai, nėriniai, mežginiai) papuošimai.

Senieji XIX a. rankšluosčiai labai dažnai puošti galuose jaustais ar siuvinėtais raudonų medvilninių fabrikinių siūlų raštais. Šiuos siūlus dažniausiai vadino *žičkais*, *žitkais*, *žička*, rečiau – *šilkavyčiais*, *pussilkais*. Dryželius į audinio raštą įausdavo rinktine ar ripsine technika.

17 Be rankšluosčių, austi ir maždaug pusės rankšluosčio ilgio kilimėliai su išrinktais tiek sovietinių laikų – Lenino, vėliau Dariaus ir Girėno, Maironio, Kristaus, nešančio kryžių, – atvaizdais, tiek religiniais tekstais, pvz.: „Taikos karaliene / gailestingumo / motina / išgelbėk Lietuvą“.

Rankšluostis. Medvilnė, linas; aštuonnytis diminis. 233 x 34 cm, nėriniai 13 cm. Apie 1920 m. Austas Onos Stašytės (g. 1900 m.) Vabalninke, Biržų r.

Rankšluostis „abrūsas“. Medvilnė, linas; aštuonnytis servetinis, austas ruoželiu. 215 x 28 cm, mezginiai 4 cm. XIX a. pab.–XX a. pr. Įsigytas 1971 m. Stumbrų k., Laižuvo ap., Mažeikių r.

Senuosiuose XIX a. II p.–XX a. pradžios žemaičių rankšluosčiuose buvo daug raudonos spalvos – jų galai buvo užaudžiami net iki pusės metro ilgio *žičkais*. Aukštaitijoje greta raudonų dažnai įaudžiami ir mėlyni ruoželiai, užaudimų plotis svyruoja nuo dviejų iki dvidešimties centimetrų. Žemaitijoje ir Aukštaitijoje ši tradicija išliko ir XX a. I ketvirtyje, bet ruoželiai siaurėjo ir jų mažėjo. XIX a. Suvalkijoje rankšluosčių *žičkų* ruoželiai, palyginti su Žemaitija, buvo siauresni, jais rankšluosčiai puošti rečiau, beveik nepasitaiko rinktine technika austų dryželių. Dzūkijoje tradicija spalvotais įaudimais puošti rankšluosčius išliko ilgiau, XIX a. pab.–XX a. I p. į rankšluosčių raštą įausdavo raudonus, raudonus ir juodus, raudonus, mėlynus ar juodus ir geltonus arba tautinės vėliavos spalvų ruoželius, o vėliau – įvairiausių spalvų medvilninius, viskozinius, kartais net vilnonius siūlus.

Artimų lietuvių kaimynų latvių rankšluosčiuose raudonų įaudimų nedaug (Alsupe 1982), o štai Baltarusijos rankšluosčiuose raudonų, įvairiomis technikomis austų dryžių ir ornamentų

apstu, kartais raudona spalva dominuoja audinyje, be to, puošybai naudota ir kitų spalvų – juodos, geltonos, mėlynos¹⁸. Dabartinės Baltarusijos teritorijoje gyvenančių lietuvių rankšluosčiai savo raštais ir puošyba primena Rytų Aukštaitijos ir Dzūkijos, tik XX a. jaučiama didesnė slaviškos puošybos įtaka.

Kitas plačiai paplitęs ir mažai tyrinėtas rankšluosčių puošybos būdas – siuvinėjimas vienos ar kelių spalvų siūlais. Siuvinėta įvairiomis technikomis.

XIX a. dvinyčiai rankšluosčiai siuvinėti baltais arba baltais, raudonais ir mėlynais siūlais karpytuoju peltakiu arba derinant peltakį su ažūriniu siuvinėjimu. Vienas įspūdingiausių LDM rinkinio rankšluosčių, dėl kurio tikslios paskirties abejojama¹⁹, puoštas baltais siūlais išpeltakiuotais svastikų, rombų, žirgelių ir trikam-

18 Plačiau apie baltarusių rankšluosčius žr. Лабачёўская 2009.

19 Muziejininkės Aldona Stravinskienė ir Aušra Kargaudienė linkusios manyti, kad tai galvos apdangalas – nuometėlis (Kargaudienė 1992: 21–23, 26–28).

Rankšluostis. Lininis, aštuonnytis servetinis, austas ruoželiu. 210 x 34 cm, pinikai 3 cm. XIX a. vid. Paukojės k., Linkmenų ap., Ignalinos r.

Rankšluosčio puošmenys. XIX a. linas, medvilnė, siuvinėjimas. Jankūnų k., Radviliškio ap. ir r.

pių motyvais. Baltų ornamentikai būdingi viengubos ar dvigubos svastikos motyvai rankšluosčių puošyboje nėra dažni – Lietuvos muziejų ir privačiuose rinkiniuose žinomi tik pavieniai atvejai. Galbūt tiesiog iki šių dienų jų mažai išliko.

Kiti senieji rankšluosčiai puošti karpytuojų languotuojų ar tinklinių išsiuvinėtu peltakiu. Kartais rankšluosčius puošė kelios eilutės ne tokio dekoratyvaus, nesudėtingo peltakio: vienpusio, dvipusio paprastojo; kryžminio; apsukamojo; perpintojo; apipinamojo. Buvo siuvinėjama baltais ir kelių spalvų siūlais – tokia technika buvo populiari ir XX a. viduryje.

Išpūdingi XIX a. geometriniai ar augaliniai ornamentai dvynčių rankšluosčių galuose. Jie siuvinėti daigstomuoju, grandinėlių, lygiuoju pasviruoju dygsniu pildant ar kryželiu²⁰ raudonais, retai – raudonais ir mėlynais siūlais. XIX a. pab.–XX a. pr. ornamentus galuose siuvinėjo raudonais ir juodais siūlais, manoma, kad tai slavų puošybos įtaka. Iš retesnių rankšluosčių puošybos

būdų paminėtini akytieji²¹ ir karpytiniai (rišeljė technika) siuvinėjimai baltais siūlais.

Plačiausiai paplitęs rankšluosčių puošybos būdas – inicialų ir monogramų siuvinėjimas²². XIX a. II p.–XX a. pr. juos „išrašydavo“ dažniausiai raudonais medvilniniais siūlais kryželiu, vėliau – įvairių spalvų siūlais virvutės ar lygiuoju dygsniu. Pasitaiko ir baltais siūlais kryželiu siuvinėtų raidžių su raudonai paryškintais kontūrais, siuvinėtų raudonais ir juodais siūlais, o šiaurinėje Aukštaitijoje (Biržų, Pasvalio r.) – mėlynais. Siuvinėdavo audėjos, savininko ar žmogaus, kuriam dovanojamas audinys, inicialus. Raidžių dydis – nuo pusantro iki dvidešimties centimetrų, bet dažniausiai – nuo keturių iki aštuonių centimetrų. Jos beveik visada išdėstytos ties audinio viduriu, jei esama spalvotų įaudimų – virš jų, rečiau – po jais, ties viduriu ar kampuose. Pasitaikė rankšluosčių, kurių viename gale – mergautiniai inicialai, kitame – jau ištekėjusios moters arba dveji skirtingi inicialai, matyt, toks rankšluostis priklausė dviem savininkams. Kunigų rankšluosčiuose paprastai siuvinėtos trys raidės, jos mažos, kuklios ir nekrentančios į akis. Prie inicialų neretai siuvinėdavo vestuvių ar audimo datas. Siuvinėti ir skaičiai, kuriais numeravo kraičio audinius. Prie kai kurių inicialų ir monogramų pasitaiko išsiuvinėtos karūnos, gėlytės, paukšteliai (pavyzdžiui, gandrai, balandžiai ir kiti), net šuoliuojantys elniai, namai ar smulkūs geometriniai motyvai. Retais atvejais rankšluosčiuose siuvinėjo tekstus. Tokia mada buvusi Biržų krašte – 1906 m. kryželiu austame rankšluostyje viename gale išsiuvinėtas tekstas „saula. tek. te. paukszte. gied.“, o kitame – „ke. Saula. gest paukszte. mieg“. Po Pirmojo pasaulinio karo inicialus ir monogramas jau dažniau siuvinėjo virvutės, lygiuoju dygsniu pildant ar šėšėliniu siuvinėjimu. Senesni darbai tradiciškai raudoni, o

21 Nuo XX a. vidurio baltam siuvinėjimui kiauraraščių apibūdinti terminą „adinukė“ viena pirmųjų panaudojo Mikalina Glemžaitė (Glemžaitė 1959). Žodžio „adyti“ pirmoji ir liaudyje turbūt labiausiai paplitusi reikšmė yra „taisyti, lopyti kiauras vietas“. Tais pačiais dygsniais galima siuvinėti įvairių spalvų siūlais, todėl daliai etnografų, rankdarbių specialistų atrodo, kad adinukės termino taikymas tik baltajam siuvinėjimui yra netikslus, tad ir nevartotinas.

22 Lietuvoje (ypač šiaurinėje dalyje) turėta nemažai knygučių, spausdintų Rygoje ir kituose miestuose (pavyzdžiui, Stick-Musterbuch [1917], Дольфиусъ-Мигъ и К^o. 1913). Jose buvo pateikta kryželiu siuvinėtų inicialų ir datų pavyzdžių su įvairaus šrifto abėcėlės raidėmis ir skaičiais. Turėta kaimuose per dvarus gautų įvairiaspalvio siuvinėjimo pavyzdžių, XIX a. viduryje spausdintų Prancūzijoje.

20 Lietuvoje dažniausiai siuvinėta viengubu vienpusiu kryželiu, siuvinėjimo dvigubu (dar vadinamu bulgariškuoju) kryželiu žinomi tik pavieniai atvejai.

Rankšluostis. Medvilnė, linas; aštuonnytis servetinis, austas ruoželiu. 194 x 27,5 cm, nėriniai 12,5 cm. XIX a. pab.–XX a. pr. Manoma, Zuzanos Variakojytės (Zablockienės, g. 1880 m.), kraitinis. Smaliečių k., Papilio ap., Biržų r.

vėlesni – įvairiausių spalvų, Suvalkijoje ir dalyje vakarų Dzūkijos – dažnai balti. Tuo laiku mėgta įvairių spalvų medvilniniiais siūlais siuvinėti augalinius, rečiau – gyvūninius motyvus. Ankstyvesni ornamentai labiau stilizuoti, vėlesni – natūralistiniai. Dažnai siuvinėtos įvairiausios gėlės – našlaitės, rožių, alyvų šakelės. Jas komponavo į mažas ar didesnes puokštes, dėstė puslankiais, greta „patupdydavo“ paukštelius.

Tokiais siuvinėjimais puošė ir seniau, ir naujai išaustus rankšluosčius. Dažnesnės siuvinėtos pavardės, pasitaiko dainų tekstų, palinkėjimų labo ryto, pamokymų („Nusiprausęs kasdieną patiksi ne dėl viena“²³), Mažojoje Lietuvoje jie rašyti ir vokiškai. To paties laikotarpio Lenkijoje siuvinėtuose rankšluosčiuose ornamentai gerokai stambesni, gėlės vešlesnės, natūralistinės, naudojama daugiau spalvų (Dębowska, Sołub 2015).

Senųjų rankšluosčių galai puošti prisiūtais lininių, medvilninių siūlų pinikais. Žemaitijoje jie dažniausiai mastytiniai²⁴, pinti iš balto audinio metmenų, įpinant raudonų siūlelių arba balto ir raudono dryžuoto ar languoto audinio.

23 Šiaulių „Aušros“ muziejus, rankšluostis EO 1445.

24 Apie pinikų technikas ir pavadinimus rašyta mažai. Pirmoji pinikų pavadinimus, išskirdama tris grupes, suklasifikavo Vandytė (Vandytė 2015). Šiame straipsnyje apie rankšluosčius ir LDM rankšluosčių kataloge, norint atskirti pinikus pagal jų pagaminimo būdą, naudojami trys pavadinimai: mastytiniai – dažniausiai iš metmenų siūlų be jokių prietaisų pinami pinikai, siūlus perkeičiant tarpusavyje; mazgytiniai – rišami mazgais (dar vadinamąja *makrame* technika); šeiveliniai – pinti, siūlus užvyniojus ant šeivelų (kai kuriose vietose vadinamų *bruzguliais*, *bruzguliukais*, *brankteliais*); kaimo moterys vietoj jų naudojo pirštelio storio ir pusės sprindžio ilgio pagaliukus vienu pastorintu galu.

Suvalkietės rankšluosčius puošė vien baltų arba tamsiai mėlynų ir baltų metmenų siūlų pinikais, dzūkės – baltais mazgytiniais. Aukštaitės prie galų dažniausiai siuvo iš baltų, raudonų ir mėlynų siūlų šeivelėmis pintus pinikus. Pinikų raštai turėjo pavadinimus, suvalkietės pinikuose pasikartojančias įstrižas smulkių ir stambesnių akučių juosteles vadino *pradalgėliais* arba *rėdeliais*.

Žemaičių ir aukštaičių XIX a.–XX a. pr. rankšluosčiai puošti įvairiais kuteliais. Aukštaitės juos dažniausiai audė arba pynė ant balanėlės iš dviejų trijų spalvų siūlų (baltos, raudonos ir mėlynos). Žemaitijoje kutai labai įvairūs: baltų ir raudonų siūlų trumpi pintiniai, įnerti į audinį, į prisiūtos kriptutės dantukus ar į siūlų kilpeles, perrišti dar kitų spalvų siūlais ir t. t. Rankšluosčius puošė ir mazginiais kutais: surišdavo mazgais įnertus į audinio kraštą ar metmenų siūlus – taip riša visoje Lietuvoje iki pat šių dienų.

XIX a. II p.–XX a. I p. rankšluosčius dar puošdavo virbalais kiauraraščių megztais mezginiais ir galuose palikdavo trumpus kutelius, ant rėmelio rišdavo papuošimus iš baltų ar baltų ir raudonų siūlų pluoštų. Rištą tinklėlį išsiuvinėdavo adymo dygsniu, išlankstydamo iš audinio dantukus ir dar sugalvodavo įvairių puošybos būdų, kurių visų išvardyti neįmanoma. Fabrikinius medvilninius mezginius ir šeivelinius pinikus pirko parduotuvėse ar iš po kaimus vaikščiojusių prekivių. Pavieniai rankšluosčiai žinomi su galuose prisiūtais kilpinėlių technika nertais nėriniais.

Nėriniai (*aptai*, *apčiukai*, *brindos*, *cakiukai*, *abrūso galai*, *galiukai*, *karbatkytės*, *kvarbatkos*, *kreizai*, *krecės*, *mezginiukai*, *sietkos*, *snapai*, *škarbunkos*) – XX a. labiausiai paplitęs rankšluosčių puošybos būdas. Juos nėrė vąšeliu (*kabliuku*, *kobinėliu*,

Pinikus pina. Varlaukis, Jurbarko r. 1963 m. S. Vaitkaus nuotrauka. Saugoma LDM LMF.

krūkeliu, šidelka, šidelkuciu, tamburka) iš lininių ar medvilninių siūlų ir prisiūdavo prie rankšluosčių galų. Lininius laikė prastais, o medvilninius – gražiais. Nėrinių raštai labai įvairūs. Dažniausiai nerti rombai, žvaigždutės, aštuonialapės gėlytės, įstrižos juostelės, širdutės, pusšiedžiai, liežuveliai, puslankėliai, įvairūs paukščiai, net žmogeliukai ar užrietę uodegas šuniukai. Panašūs nėrinių raštai žinomi Baltarusijos ir Lenkijos paribiuose. Nemažai nėrinių su įvairiais tekstais, pavyzdžiui: „Ką myliu, tam dovanuju.“ Iš retų paminėtini nėriniai su Vyčiu, savininkės vardu ir pavarde. Kai kuriuose rankšluosčiuose maždaug per plaštaką nuo galo įdurdavo antrą nėrinių ruožą. Kraštą kartais apnerdavo spalvotu siūlu, dažniausiai raudonu, bet Dzūkijoje – ir vyšniniu, geltonu, mėlynu. Merkinės apylinkėse XX a. antroje pusėje baltu siūlu apnerdavo rankšluosčio šonus.

Siūlėjimo ir jungiamosios dekoratyvios siūlės labai svarbios bendrai audinio išvaizdai. Rankšluosčio galus atsiūlėdavo rankomis, nuo XIX a. pabaigos – ir mašina. Rankomis siūlėjo įvairiai.

Paprasčiausias ir dažniausiai naudotas būdas – paslėptąja siūle. Atsiūlėjant palenktus rankšluosčio galus naudoti ir įvairūs peltakio dygsniai. Dažniausiai, ištraukus kelis siūlus, palenktas kraštas būdavo prisiuvas paprastuoju peltakiu, kitais atvejais greta jo dar išpeltakiuodavo antrą eilutę. Dvigubas peltakys, panašus į minėtąjį, rusų, baltarusių literatūroje vadinamas *panka* (Лобачевская, Зимина 2013: 100). Išplėtoto dvigubo peltakio žinomi tik pavieniai atvejai. Retai galus siūlėjo dvipusiu peltakiu baltu ar raudonu siūlu.

Rankšluostis. Linas; aštuonnytis servetinis, austas atlasu. 230 x 39 cm, pinikai 18 cm. Apie 1925 m. Austas Justinos Lukošienės (g. 1901 m.) Gyvolių k., Vieksnių ap., Akmenės r.

Rankšluostis. Linas; aštuonnytis servetinis, austas ruoželiu. 190 x 36 cm, pinikai 12 cm (x 2). XIX a. pab.–XX a. pr. Paliūnų k., Šlavantų ap., Lazdijų r.

Rankšluostis. Lininis, aštuonnytis servetinis, austas ruoželiu. 238 x 31,5 cm, kutai 10,5 cm. XIX a.–XX a. pr. Priklausė Onai Šidlauskienei (1891–1947), kilusiai iš Naikių k., Mažeikių ap., Mažeikių r. Visi šie rankšluosčiai saugomi Lietuvos dailės muziejuje.

Įvairius rankšluosčių galų puošmenis prjungdavo įstrižaisiais dygsniais, ažūrine kryžmine, kartais – kryžmine siūle su mazgeliais. Itin dailūs rankšluosčiai, kuriuose galų puošmenys prijungiami ažūrine perpinta siūle. Paprastai siūdavo baltais siūlais, bet puošniau atrodo siūti dviejų – baltos ir raudonos – spalvų siūlais.

(pradžia, tęsinys kitame numeryje)

LITERATŪRA

- Alsupe 1982 – Aina Alsupe. *Audėji Vidzemė 19.gs. otrajā pusē un 20. gs. Sākumā*, Rīga: Zinātne.
- Baltrušaitis, Žižliauskaitė 2006 – Vingaudas Baltrušaitis, Lina Žižliauskaitė. *Kaišiadorių etnografinis žodynėlis*. Kaišiadorys: Kaišiadorių muziejus.
- Bernotaitė-Beliauskienė 2016 – Dalia Bernotaitė-Beliauskienė. Rankšluostis – tarsi vingiuotas kelias. Iš: *Rankšluosčiai: lietuvių liaudies tekstilės katalogas*. Sudarė Dalia Bernotaitė-Beliauskienė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus.
- Kargaudienė 1992 – Aušra Kargaudienė. Nuometėliai. Iš: *Liaudies kultūra*, 1992, nr. 6.
- Lexicon Lithuanicum 1987 – Lexicon Lithuanicum: rankraštinis XVII a. vokiečių-lietuvių kalbų žodynas/Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinė biblioteka. Įvadą, žodyno teksto transliteraciją ir žodžių rodyklę parengė Vincentas Drotvinas. Vilnius: Mokslas.

- Nesselmann 1851 – Georg Heinrich Ferdinand Nesselmann. *Wörterbuch der Litauischen Sprache / von G. H. F. Nesselmann.*, Königsberg: Verl. Der Gebrüder Bornträger.
- Nenartavičiūtė 1997 – Erika Nenartavičiūtė. Naminių audinių gamyba XX a. pirmajame–ketvirtajame dešimtmetyje. Iš: *Paparčių ir Žaslių apylinkės*. Kaišiadorys: Kaišiadorių etninės kultūros centras.
- Nenartavičiūtė 1999 – Erika Nenartavičiūtė. Naminis audimas XX a. pirmojoje pusėje. Iš: *Plateliai*, Vilnius: Versmė.
- Nenartavičiūtė 2001 – Erika Nenartavičiūtė. Interjero audiniai. Iš: *Lygumai. Stačiūnai*, Vilnius: Versmė.
- Paipulaitė 2016 – Živilė Paipulaitė. Rankšluosčių rinkinys Lietuvos nacionaliniame muziejuje. Konferencijos „Rankšluosčiai: tarp tradicijos ir inovacijos“, vykusios 2016-11-17, pranešimo rankraštis.
- Stick-Musterbuch [1917] – *Stick-Musterbuch. C. Goerke Tapisserie manufactur*. Riga-Mittau, 1917.
- Šatavičiūtė-Natalevičienė 2003 – Lijana Šatavičiūtė-Natalevičienė. *Antanas Tamošaitis. Gyvenimo ir kūrybos kelias*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- Širvydas 1979 – Konstantinas Širvydas. *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas = Dictionarium trium linguarum*. Vilnius: Mokslas.
- Tallat-Kelpšaitė-Niunkienė 1966 – Giedrė Tallat-Kelpšaitė-Niunkienė. Lietuvių liaudies audiniai: (1. Rankšluosčiai). Iš: *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai. A serija*, 1(20), Vilnius.
- Vandytė 2015 – Asta Vandytė. Pinikų pavadinimo klausimai. Iš: Zigmas Kalesinskas, Asta Vandytė. *Tautinis kostiumas: atkurtas ar sukurtas. Tradiciniai XIX a. pr.–XX a. pr. lietuvių merginų ir moterų kostiumai*. Kaunas: Kopa.
- Доливо-Добровольские 1912 – В. А. и А. Г. Доливо-Добровольские. *Альбом ткацких узоров*. С. Петербург: Тип. В. Ф. Киршбаума.
- Дольфиусъ-Мигъи К⁰. 1913 – *Метки и узоры для вышивания. Буквы, монограммы, цифры и орнаменты вышиваемые по считаны мьниткамъ и узоры на прозрачной бумаге для вышивки гладью*. Мюльгаузенъ: Th. De Dillmont; Рига: Художественная графическая заведение Александра Гроссет под фирмою Ф. Дейтш.
- Лабачёўская 2009 – Вольга Лабачёўская (Ольга Лобачевская). *Повязьчасоў – беларускіручнік / Bondoftimes – Belarusiantowel*. Минск: Выдавецтва „Беларусь“.
- Лобачевская, Зимина 2013 – *Белорусский народный костюм: крой, вышивка и декоративные швы*. Вольга Лабачёўская (Ольга Лобачевская) [текст, составление], З. И. Зимина [схемы, рисунки]. Минск: Белорусская наука.

NEAR BODY AND SOUL: TOWELS. I.

Dalia BERNOTAITĖ-BELIAUSKIENĖ

Towels are often considered the most lovely examples of Lithuanian woven white fabric. This article examines the materials used to weave towels, the weaving technique, prevalence of patterns, variety of decoration and ornamentation, taking into account different time periods and peculiarities of different Lithuanian regions. The collections of towels held at Lithuanian museums are discussed.

KUNIGO VLADO JEZUKEVIČIAUS-SANDZIULIO PRISIMINIMAI

Skelbiame ištrauką iš spaudai rengiamo žymaus Vilniaus krašto kunigo Vlado Jezukevičiaus (1886–1959) rankraščio „Prisiminimai ir išgyvenimai“. Jų autorius gimė Marcinkonių kaime, baigė Kauno kunigų seminariją, 1912–1924 m. kunigavo Vilniuje, Šv. Mikalojaus bažnyčioje, vėliau – nuo 1925 m. iki pat mirties – Stakliškėse.

Vl. Jezukevičius nuo 1914 metų buvo nuolatinis Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti narys, nuo pat įsteigimo aktyviai veikė „Ryto“ draugijoje, buvo Lietuvių katalikų blaivybės draugijos Vilniaus skyriaus pirmininku, pasižymėjo kaip uolus Lietuvių mokslo draugijos ir „Rūtos“ draugijos narys. Priklausė 1917 m. rugsėjo 18–22 d. lietuvių konferencijos organizaciniam komitetui, tad dalyvavo Vilniaus konferencijoje, nuo 1922 m. buvo Laikinojo Vilniaus Lietuvių komiteto narys ir kt.

Atsiminimus Vl. Jezukevičius rašė 1946–1957 metais. Juose norėjęs aprašyti, visų pirma, „sielos religinius pergyvenimus“, nes nuo mažų dienų patyrė stiprių religinių išgyvenimų, regėjimų, ir „įvairius sielvartus dėl Tėvynės nutautinimo“. Bet rašė ir vaikystės atsiminimus apie šeimos gyvenimą ir buitį. Jais ir dalijamės.

Sėdi iš kairės: sesuo Jonė Kudarauskienė, Vladas Jezukevičius, mama Agota Jezukevičienė, brolis Simonas (Šimas) Jezukevičius. Stovi iš kairės: Juozas Kudarauskas. Stakliškės. Iš Ryto Kudarausko asmeninio archyvo.

■ MANO GIMTOJI VIETA

Gimiau Marcinkonių miestelyje. Čia įrašyta Marcinkonių miestelio administracijos istorija.

Marcinkonys savo išorine išvaizda niekuo nesiskiria nuo kitų bažnytkaimių. Mano kūdikystės dienose Marcinkonyse buvo pradžios mokykla, keturios krautuvės; tarp jų – viena valstybinės degtinės parduotuvė. Už miestelio ant kalvos pastatyta graži medinė bažnyčia. Šventorius aptvertas mūru, kuriame įtaisyta 14 koplyčių su Kristaus kančios paveikslais. Tą darbą sumanė ir įvykdė uolusis klebonas kunigas Jonas Šablinskas.

Už šventoriaus mūro – parapijos kapai, apaugę storomis pušelėmis. Bažnyčią iš rytų ir vakarų pusės gaubia gražus šilas. Iš toliau žiūrint atrodo – bažnyčia žalumynuose skęsta. Žiemą, kai pušelių šakos snieguotos, bažnyčia atrodo dar gražiau. Kalvelės papėdėje stovi senas akmeninis kryžius. Žmonių padavimu, pastatytas marui siaučiant, kad Dievas pašalintų marą.

Netoli nuo miestelio yra geležinkelio stotis. Stoties rajone yra gražių naujų namų. Pravedus siaurojo geležinkelio šaką nuo Marcinkonių iki Berštų, Marcinkonių stotis tapo miško medžiagos perkrovimo punktu ir sandėliu. Prie geležinkelio

stoties veikia valsčiaus ir kitos įstaigos. Į Marcinkonių stotį iš miškingo rajono dideliais kiekiais buvo gabenama miško medžiaga. Paskutiniu metu vietos pirkliai pastatė prie stoties lentpjūvę.

Kai aš gimiau, Marcinkonys buvo Vilniaus gubernijos, Trakų apskrities, Varėnos valsčiaus. Želigovskiui užėmus Vilnių ir žymią dalį Rytų Lietuvos, Marcinkonys irgi buvo užimti. Iš pradžių Marcinkonių kraštas buvo priskirtas Vilniaus, paskui Baltstogės vaivadijai. Lenkų valdžia Marcinkonyse įkūrė valsčių. Tarybų Lietuvos valdžia iš pradžių Marcinkonių kraštą priskyrė Alytaus, vėliau – Varėnos apskrčiai.

Marcinkonių apylinkės miškuose surenkama daug baravykų ir kitų valgomųjų grybų. Juos, įvairiai pagamintus, pirkliai gabena į miestus ir į užsienį. Prieš 1914–1918 metų karą italai Marcinkonyse pastatė grybų džiovyklą su marinavimo skyriumi, kuri per šį karą buvo sunaikinta. Per minėtą karą vokiečiai įtaisė prie geležinkelio stoties grybų rauginimo punktą. Tik vienais metais vokiečiai iš Marcinkonių rauginimo punkto išgabeno 100 000 statinaičių raugintų grybų. Prieš 1914–1918 metų karą man pavyko sudaryti ryšį tarp vietinių Marcinkonių pirklių ir Varšuvos miesto krikščionių kooperatyvų sąjungos. Marcinkonių pirkliai gabeno vagonais džiovintus baravykus į Varšuvą. Pradėtas prekybos darbas grybų pristatytojams labai gerai sekėsi, bet, gaila, tą darbą 1914–1918 metų karas nutraukė.

Gudų šalies raistuose gerai auga spalgenos uogos. Rudenį Marcinkonių apylinkės gyventojai surinkdavo didelį minėtų uogų kiekį. Jos iš Marcinkonių stoties seniau buvo gabenamos į Rusiją, o baravykai – į Vilnių, Kauną. Varšuvą, Kremenciugą, Rostovą ir kitur.

Marcinkonių miestelis¹ susideda iš dviejų dalių: iš senos dalies, kuri yra prie bažnyčios, ir naujos, kuri prie geležinkelio stoties. Naujoji dalis didėja, senoji nedidėja.

1 Marcinkonių miestelis ir jo apylinkės šešių dešimtų metų laikotarpiu buvo kelių valdžių rankose. 1886 metais, kuriais aš gimiau, Marcinkonys ir visa Lietuva priklausė Rusijai. Tuomet Marcinkonys buvo priskirti Trakų apskrčiai. To laikotarpio charakteringas bruožas buvo tas, kad rusų caro valdžia uždraudė lietuvių spaudą ir buvo uždrausta lietuviškai mokintis. Po 1914–1918 metų karo Marcinkonis ir visą Vilniaus kraštą lenkai užėmė. Marcinkonių miestelį lenkų valdžia priskyrė Gardino apskrčiai. Šio laikotarpio svarbiausias pažymins buvo toksai: lenkų valdžia trumpu laiku norėjo visą Vilniaus kraštą sulenkinėti. Siekdama šio tikslo lenkų valdžia lietuviškas mokyklas slopino ir uždarinėjo. Vienas mokyklas uždarė dėl patalpų mažos kubatūros, kitas dėl mokytojų mažo cenzo, kitas dėl mokytojų valstybei neištikimumo. Lietuvių apšvietos

Geležinkelio stotis, miško medžiaga, grybai ir uogos – tai Marcinkonių pagalbiniis ūkis. Dievo Apvaizda šitomis vertybėmis papildė smėlėtos žemės mažą našumą. Grybai – Marcinkonių mana.

1953 m.

MANO GIMTASIS KRAŠTAS

Mano gimtasis kraštas yra Marcinkonių parapija. Ji *rubežiuojasi* su Merkinės, Varėnos, Perlojos, Dubičių ir Kabelių parapijomis.

Per Marcinkonių parapijos kraštą teka dvi upės – Grūda ir Ūla. Šių upių yra žavingi pakraščiai ir kai kur – aukšti gražūs šlaitai. Mano jaunatvės laikais Grūdės ir Ūlos upių šlaituose buvo daug drevių su bitėmis ir be bičių. Suminėtos upės, tekėdamos per miškus ir balotas vietas, sudarydavo žemumose didelius vandens susitelkimus. Marcinkoniečiai juos vadindavo *cielumais*. Upių *cielumuose* buvo daug įvairių žuvų: lašišų, ungurių, lydekų, ešerių, mėsinių ir kitokių. Vėžių ir menkių buvo kaip mėslo – galybė. Mano gimtojo krašto ypatingas pažymys yra tas, kad čia yra smėlėti laukai, dauguma apaugę pušynais, ir dideli žemės valakai – nuo 100 iki 200 ha. Už nuosavų laukų, rytų, vakarų pusėje, plačia ir ilga juosta nuo Belovežos per Marcinkonių, Varėnos ir Valkininkų apylinkes tęsiasi valstybiniai miškai, daugiausia pušynai. Už valdiškų miškų, taip pat rytų, vakarų pusėje, yra didelis balotas kraštas su daugeliu salų salelių, ežerų ežerėlių ir balų balelių.

Gilioje senovėje šis kraštas buvo vadinamas Dausų šalimi, o vėliau pavadinta Gudo šalimi. Dabar Dausų šalies pavadinimas žinomas tik iš senesnių žmonių pasakojimų. Mano jaunatvės laikais Gudo šalies salose augo įvairūs medžiai,

ir kultūrinį suvienijimą lenkai be pasigailėjimo slopino. Susipratę marcinkoniečiai lietuviai buvo Lenkijos pareigūnų kaltinami, žiauriai tardomi, į kalėjimus sodinami. Marcinkonių kun. Raštutis po lenkų žiauriausio tardymo ant rytojaus greitai mirė. Du jaunuoliai per tardymą Marcinkonių kalėjime lenkams betardant tapo nukankinti mirtinai, kitas pabėgo. Per tardymą nukankinti lietuviai Marcinkonių kapuose guli. Šie baisūs, kruvini įvykiai ne tik iš Marcinkonių padangės paimti. Visame Vilniaus krašte panašių įvykių daug yra. Vargas nugalėtiems! 1939 metų pabaigoje kyla tarp lenkų ir vokiečių karas. Rusija paskelbia karą Lenkijai. Lenkijos rytinėje pusėje rusai užima Vilnių ir jo apylinkes. 1941 m. birželio 21 d. Vokietija, paskelbusi Rusijai karą, greitai užima visą Lietuvą. Marcinkonis ir Marcinkonių apylinkes vokiečiai priskiria Reveliui. 1944 m. rusai išvaro vokiečius iš Lietuvos. Marcinkonis rusai priskiria Alytaus apskrčiai. Iš: *Marcinkonių miestelio trumpo laikotarpio istorija*. Sudarė prof. Vytautas Karvelis.

antai ąžuolai, uosiai, skroblai, klevai, juodalksniai, beržai, pušys, eglės ir visoki krūminiai medžiai. Buvo tankūs ir mažai kertami valdiški miškai.

Dausų šalyje ežerų pavadinimai: Ešerinis, Ešerinukas, Šekinis, Šekinukas, Trikampis, Degimas, Deginukas, Gumbinis, Žaliasis, Žaliukas.

Dausų šalies atskirų vietų pavadinimai: Marcinkonių sala, Barsukinių sala, Barsukinių salelė, Juodos lovos, Lygios balos, Uosnynas, Varnų sala, Paukščių salos, Liako salaitės, Eglėnaitis sala, Šekinio salaitė, Ežerėliai, Uosyno balos, Ravelis, Pupojynas, Beržupių pievos, Tankus raistas, Lepiškių sala, Vilkinio sala, Šinkoriaus sala, Akmenų sala, Petryno sala, Gumbinė, Barkų sala, Pakatrai, Kodžio sala, Eglės sala, Vyžų sala, Klevų sala, ąžuolo sala, Kunigo sala, Kunigo šulinys, Uogų sala, Juručio sala.

Sumanūs šių apylinkių bartnykai darė storuose medžiuose avilius ir juose įveisdavo bites. Kai kuriais metais bitės daug medaus prinešdavo. Nors Dausų šalies salos nebuvo žmogaus gyventos, bet bičių vagiliai neplėšė, nes buvo skaitoma dideliu prasikaltimu bites plėšti.

Dausų šalies miškuose mano jaunatvės laikais buvo daug įvairios gyvūnijos: ir briedžių, šernų, vilkų, kiškių, stirnų, kiaunių, lapių, barsukų, ir kitokių. Taip pat – įvairių paukščių: kurtinų, erelių, vanagų, tetervinų, kurapkų ir kitokių. Ežeruose buvo įvairių žuvų, o balose – įvairių šliužų, antai gyvačių, žalčių ir kitokių.

Dausų šalies ir visuose Marcinkonių apylinkių miškuose auga visoki grybai ir visokios uogos. Tai – baravykų ir uogų kraštas. Ypač auga mėlynės, bruknės ir spalgenos. Pastarųjų pririnkdavo kai kas aruodus.

Taigi, mano gimtasis kraštas yra didelis, susideda iš trijų dalių, zonų: iš dirbamų laukų zonos, kuri yra perpus apaugusi pušynais, iš valdiškų miškų ilgos ir plačios zonos ir Dausų šalies – plataus ir didelio krašto.

Įdomūs yra valdiškų miškų vietovių pavadinimai, antai: Jogelo kalnas, Alkūnės kampas, Sveiščio ragas, Vyžų kalnas, Drevių kampas, Surėdo kalnas, Karalienės daržas ir taip toliau. Žmonių padavimu, šiose vietose medžiojo Lietuvos kunigaikščiai Vytautas, Kęstutis, Jogaila ir kiti Lietuvos didžiūnai. Vytauto medžioklės sritis prasideda nuo Karalienės daržo Vilniaus link – visi miškai ir pelkynai. Jogailos medžioklės sritis – nuo to Karalienės daržo (miškai ir pelkynai) Gardino link.

LYNEŽERIEČIŲ PASAKOJIMAI APIE GUDO ŠALĮ

I pasakojimas

Gudo šalis senovėje turėjo kitą vardą. Pirmą kartą jos vardas buvo Dausų šalis. Lynežerio žmonių pasakojimu, senovėje dabartinės Gudo šalies kraštas ir jos apylinkės buvo klampios ir žmonių neištirtos vietos. Gervės, lėkdamos į šiltus karštus, vadinamus Dausomis, nutūpdavo pailsėti ir uogomis pasimaitinti Gudo šalies balose. Gilios senovės žmonių nuomone, už Lietuvos Dausų šalies miškų ir pelkių randasi šilti Dausų kraštai. O dabartinę Lietuvos Gudo šalį skaitė kraštu, esančiu Dausų pradžia. Dėl to ir šis pelkių kraštas buvo seniau vadinamas Dausų šalimi. Kodėl Dausų kraštas pavadintas Gudo šalimi ir kada?

Lynežerio kaimo žmonių pasakojimais ir padavimais, Dausų šalies kraštas buvo pavadintas Gudo šalimi Vytauto laikais. Vytautas kovojo su Baltgudijos neklaužadomis kunigaikščiais. Juos nugalėjęs, pasmerkdamo kalėti Dausų šalies salose. Prižiūrėti pasmerktus (kunigaikščius) Vytautas pavesdavo savo ištikimiesiems gudams. Pasibaigus baudos laikui kunigaikščiai atgaudavo laisvę ir išvykdavo svetur. Ištikimi Vytautui gūdai turėjo apsigyventi čia, vietoje, kurti ūkius, šeimas. Nuo apsigyvenusių gūdų ilgainiui Dausų šalis imta vadinti Gudo šalimi, o Dausų šalies vardas tapo pamirštas ir užsiliko tik pas Lynežerio kaimo senokus.

DĖL KATROS VARDŲ

II pasakojimas

Dausų šalies balose (miškuose) teka upė Katra. Seniau, pagal žmonių padavimus, Katra iš vienos versmės plaukė į dvi priešingas puses. Ir abi upės vadinamos buvo vienu vardu – Katra. Du nežinomi Lietuvos kunigaikščiai atvyko į Dausų miškus medžioti. Kadangi senovės Dausų šalies miškai buvo klampūs, tad kunigaikščiai išėjo į medžioklę pėsti. Kad nepaklystų, laikėsi vienos versmės dviem kryptim čia tekančios upės. Ėjo prieš srovę, o grįžti turėjo pavandeniu. Bemedžiodami nutolo nuo savos upės ir paklydo. Bet štai vėl atrado upę ir, eidami pasroviui, tikėjosi sugrįžti namo. Deja, ten buvo visai kita upė Katra, tekanti priešinga kryptimi. Todėl, ilgai pakeliavę, kunigaikščiai pasijuto paklydę. Tuomet jie tarp savęs ėmė kalbėti: „Bene užbūrė mus laumės? Katra gi čia mūsų upė?“ Nuo šio klausimo „katra?“ buvo duotas abiem upėms vienas pavadinimas – Katra.

III pasakojimas

Kadaise dvi vietos mergaitės, seserys, išėjo uogauti. Jas uogaujančias užklupo plėšrūs žvėrys ir sudraskė. Motina, nesulaukusi dukrelių, išėjo jų ieškoti. Ilgai nesurasdama, pradėjo raudoti ir garsiai šaukti: „Dukrelės, atsiliepkite, jei gyvos!“ Staiga prieš ją, tarsi iš žemės, išdygo dvi gražios nežemiškos mergelės. Viena jų prabilo: „Spėk, motut, katra čia tavoji dukrelė?“ Motinai bežiūrint jos vėl ūmai išnyko, kaip buvo atsiradusios. Toje gi vietoje ištryško gausi vandens versmė, kuri išvirto į dvi priešinga kryptimi tekančias upes. Šias abi upes žmonės pavadino vienu vardu „Katra“, nuo klausimo „katra?“, kurį uždavė motinai pasirodžiusios mergaitės, ir šis vardas išliko iki šiol.

MARCINKONIŲ SENOLIŲ PASAKOJIMAI APIE LENKMEČIO SUKILĖLIŲ ŽYGIUS MARCINKONIŲ APYLINKĖSE IR DAUSŲ ŠALYJE

Rusų kariuomenės spaudžiami, Vilniaus karšto sukilėliai turėjo trauktis į miškingas vietas. Jie patogias sau vietas surado Marcinkonių apylinkių miškuose ir Dausų (Gudo) šalyje, tarp balų salose. Čia buvo sunku priešui sukilėlius pasiekti, o sukilėliams buvo patogų gintis. Marcinkonių smėlėtuose laukuose daug yra tankių pušynų ir eglynų. Vienam eglių tankumyne sukilėlių kunigas laikė savo draugams mišias. Nuo to ši vieta pavadinta Šventos Eglės vardu.

Kai sukilėliai pasiekė Marcinkonių apylinkes, tada caro valdžios pareigūnai pradėjo įtarti Marcinkonių kleboną, būk jis esąs sukilėlių bičiulis. Klebonas turėjo laikinai pasišalinti iš vietos. Nebuvo kam vaikų krikštyti. Tuomet žmona nešė kūdikius krikštyti pas sukilėlių kunigą, kuris stovyklavo Grūdų upės šlaitų tankumynuose. Kadangi čia buvo krikštijami vaikai, tai šiai vietai duota Krikštytųjų vardas. Ši vieta tuo pačiu vardu vadinama iki šiol.

Dausų šalyje yra daug salų. Viena jų vadinama Kunigo sala. Lynežerio ir Marcinkonių žmonių pasakojimu, į Dausų salas, kurios randasi tarp klampių pelkių, suėjo lenkmečio sukilėliai. Tarp jų buvo kunigas. Toji sala, kurioj kunigas gyveno, ir šulinys, iš kurio kunigas gėrė vandenį, pavadinta Kunigo sala ir Kunigo šuliniu. Sala ir šulinys iki šiol tais pačiais vardais vadinami.

1950 m. gegužės 11 d., Stakliškės

ŠEIMOS SUĖTIS IR PRAGYVENIMO ŠALTINIAI

Mano gimtoji šeima buvo didelė. Ją sudarė keturios atskiros šeimos: senelio ir jo trijų vedusių sūnų šeimos. Vyriausias mūsų šeimos galva buvo senelis Vincas Sandziulis su žmona Viktorija. Tikrosios bobutės nepažinau. Pastaroji buvo antrų vedybų žmona.

Vyriausiojo sūnaus vardas Juozas, jo žmonos – Marė. Jie turėjo tris sūnus ir vieną dukterį. Antrojo – Šimas, jo žmonos – Viktorija. Jie turėjo tris dukteris ir vieną sūnų. Trečiojo sūnaus vardas Jonas, žmonos vardas – Agota. Tai mano tėveliai. Jie turėjo penkis vaikus. Iš jų aš vyriausias. Mano vardas Vladas, brolio – Šimas, seselių – Ona, Valerija ir Jonė. Iš viso mano gimtosios šeimos buvo dvidešimt vienas narys.

Svarbiausias mūsų pragyvenimo šaltinis buvo žemdirbystė. Visi kartu gyvendami žemės turėjome 142 ha. Nors žemė smėlėta, bet jos buvo daug. Gyvenamas namas buvo didelis, dviejų galų – sandėlis duonai ir pienui laikyti ir dar kitiems mažmožiams. Be jo, turėjome kitą, pagalbinių namą, vadinamą pirkaite, jame stovėjo viralai ir dvejų girmos javams malti. Buvo dvi daržinės, du svirnai ir dvi eilės tvartų. Prie geležinkelio stoties turėjome išnuomotiną namą. Nors Marcinkonys buvo neišsiskirstę į vienkiemius, bet mes gyvenome nuošalioje vietoje, savo sklype už miestelio, prie Marcinkonių upelio, gražioje vietoje.

Raguočių gyvulių buvo trisdešimt *štukų*. Iš to skaičiaus – 12–15 melžiamų karvių, dvidešimt melžiamų ožkų, du trys jungai jaučių, trys keturi arkliai, nemažas skaičius avių ir kiaulių. Gyvuliai buvo nuosavi atskirų šeimų, o pienas bendrai naudojamas ir tvarkomas bobutės. Be to, mūsų diedukas turėjo daug drevių su bitėmis. Iš valdžios nuomodavo Gudo šalyje pievas, kurias išnuomodavo kitiems žmonėms. Be to, nuomodavo su kitu stambiu ūkininku žemę, buvusią valsčiaus nuosavybėje.

Tai buvo platus ir sudėtingas ūkis, kurį mūsų diedukas sumaniai vedė. Jis buvo turtingiausias visoje Marcinkonių apylinkėje ir buvo vadinamas Sandziuliu bagočiumi.

MŪSŲ ŠEIMOS PAPROČIAI

Ilgais rudens ir žiemos vakarais mano gimtojo namo šeima, susidedanti iš 21 asmens, sėdėdavo namie. Tik vyrams, kurie vedė namų reikalus, buvo leista vėliau pareiti. Niekas iš mūsų,

namiškių, be reikalo naktimis nevaikščiojo, nes, kaip ir visi kiti, laikėsi tų laikų dėsnių – ir jaunieji, saulei nusileidus, privalėjo būti namie.

Prisimenu vieną sekmadienio vakarą. Saulė jau leidosi, o aš dar nebuvau namie – mes su kaimyno vaikais kiaulytę varinėjom. Tėvelis su botagu atvyko pas kaimyną manęs ieškoti. Aš, pamatęs tėvelį, leidausi visa jėga bėgti namų link. Mano laimė, kad tėvelis manęs nepasivijo, ir saulė dar nebuvo nusileidusi. Audra praėjo laimingai. Aš botago negavau.

Niekas pas mus į namus be reikalo neateidavo ir niekas negražiai nekalbėdavo, nes gerai žinojo, kad mūsų šeimos galva senelis nemėgo pliuškavimų. Tai gal namuose buvo niūru? Ne, nebuvo niūru. Vakaraus vyresnieji, vyžius pindami, kiti – kitus darbus darydami, moterys – verpdamos, pasakas sakydavo. Daug buvo kalbama apie žvėrių kovas: vilkų su briedžiais, šernų su vilkais ir taip toliau. Taip pat buvo kalbama apie keliautojų kovas su ereliais, apie atsitikimus su gyvatėmis, apie spiečiautojų pasisėkimus, nelaimės ir taip toliau.

Vaikai, mokantieji skaityti, kai ką paskaitydavo iš šventų knygų. Tą priedermę tekdavo atlikti ir man. Vyresnieji mus, vaikus, už gerą skaitymą pagirdavo. Tarp giriamųjų vaikų buvau ir aš. Kai kada pasakodavom vieni kitiems savo sapnus. Vienas sapnas lietė visą Sandziulių šeimą. Tą sapną sapnavo mūsų namų dėdienė. Jos sapnas buvo toks:

Visi Sandziulių šeimos nariai dėjo šiaudų didelį kūgį. Visi šeimos nariai, seni ir jauni, šiaudų kūgyje nugrimzdo ir prapuolė šiauduose, tik aš vienas iš šiaudų išsikasiau ir stovėjau pačioje kūgio viršūnėje ir žvelgiau pirmyn ir tolyn.

Mano gimtasis namas, mūsų dieduko patriarcho vedamas, buvo doras. Diedukui mirus ir vos tik jį palaidojus, Sandziulių šeima pasidalijo. Susidarė trys atskiros šeimos. Dieduko vedamų papročių nesilaikė: sutaupytus lašinius ir mėsą virė ir valgė likę senelio ainiai. Iš senų papročių liko tik vienas – giedojimas valandų ir rožančiaus. Pradžioje giedojimui vadovavo motina, vėliau aš, jos vyriausias sūnus.

Baigdamas praeities mano tėvelių namų papročius, paminėsiu savo motinos neužganėdymą, pareikštą man. Mūsų artimas kaimynas vieną žiemos šventadienį paprašė mane padėti giedot valandas. Aš, nesiklausęs savo motinos, nuėjau pas kaimyną. Mūsų namuose neįvyko šventų giesmių giedojimas. Mano motina, sutikus mane, taip man pasakė: „Tu man šiandieną atrodai kaip

juodas debesys, nes šiandieną mūsų name nebuvo šventų giedojimų.“ Išgirdęs tai, aš prisipažinau esąs kaltas ir prašiau motinos nepykti, nes ir kitur Mariją garbinom.

1950 m. rugpjūčio 7 d.–1958 m. sausis, Stakliškės

SENOVĖS MARCINKONIŲ GASPADORIAUS TEISĖS IR TŲ LAIKŲ NAMŲ PAPROČIAI

Mano jaunatvės laikais namų šeimininkas buvo namų valdovas. Jisai namuose viską tvarkė ir prižiūrėjo, o visa šeima jo klausė. Jisai nustatydavo namiškiams darbus ir prižiūrėdavo, kaip jie buvo vykdomi. Šeimininkui mirus, jo pareigas užimdavo vyriausias sūnus, kurio visi namiškiai kaip tėvo klausė. Namų šeimininkas išduodavo prametą viralui pramesti, o kai buvo verdama mėsa, tai ją jisai pats išduodavo, o išvirtą trupindavo. Taip darė tam, kad norėjo savo svirne turėti kelių metų lašinių, taukinių, skilandžių išteklių savo namų garbei. Savo šeimai *skūpūs* gaspadoriai, kurie rugiapjūtės metu marčias maitindavo vien tik prabaltintais barščiais ir sausa duona, progai pasitaikius, kaimyno vestuvėms atidarydavo svirnius, išnešdavo paltis lašinių, gausiai medaus ir svečius karališkai pavaišindavo.

<...>

1950 m. rugpjūčio 3 d., Stakliškės

KAIP MARCINKONIEČIAI ŠVENTĖ SEKMADIENIUS

Mano jaunatvės dienomis Marcinkonių parapijoje sekmadieniai buvo švenčiami gražiai. Sekmadienis buvo laikomas Viešpaties Dievo diena, šventės diena – Dievo garbei skirta poilsio diena.

Šventadienio išvakarėse moterys stalus, suolus ir grindis plaudavo, namus išvalydavo ir namiškiams duodavo švarius baltinius. Šventadienio rytą kai kuriuose namuose gaspadorius atsikėlęs, paėmęs knygą, giedodavo prie stalo: „Dieve, o Dieve, aš iš miegų keliu, prieš Tave, Pone, priklaupiu ant kelių. Nuolankia širdžia ir mįsliu būdėsiu.“ Tą dieną valgydavom pagerintą maistą – su mėsa. Tais laikais Marcinkonių gaspadoriai labiau namų garbe rūpinosi negu šeimos reikalais. Paprastomis dienomis šeima buvo maitinama viralu. Todėl mėsinis maistas buvo vertinamas kaip didžiausias skanėsys. Mes, vaikai, sekmadienio laukėm kaip mieliausio svečio, nes žinojome, kad gausime laukiamo skanėsiu – mėsos.

Rudens ir žiemos sekmadieniais ankstyvą rytą buvo giedamos valandos ir rožančius. Mūsų didelėje šeimoje buvo gerų giesmininkų, tad šventas giesmes giedodavom gražiai ir įspūdingai. Ir tik atgiedoję valandas ir rožančių, sėsdavom valgyti pusryčių. *Dežiuruojanti* marti seneliui išvirtą mėsą atnešdavo sutrupinti, nes tai buvo gaspadoriaus teisė. Tuomet visi vaikai, apspitę stalą, ant kurio senelis trupino mėsą, laukėm, ką senelis iš vaikų pamylės ir duos didžiausią gabalą mėsos ar kaulą, nes betrupindamas mėsą visiems vaikams jos duodavo, bet daugiausia tam, kuris buvo klusniausias ir jam geriausias. Senelis, pamylėjęs vaikus ir atidavęs *dežiuruojančiai* marčiai sutrupintą mėsą *tušinti*, vadindavo visus pusryčiauti. Taip buvo daroma ir kitose šeimose. (Gyvenime man teko būti dideliuose pokyliuose, gerti ir valgyti su valdančiais asmenimis, bet tokio malonaus pasigėrėjimo ir tokios ramybės neįaučiau, kaip gimtajame name šventą dieną.)

Papusryčiavę visi suaugę žmonės skubėdavo į bažnyčią, norėdami pataikyti ant rožančiaus. Rožančių giedodavo visi, esantieji bažnyčioje. Kaip miške medžiai, vėjo pučiami, ošė, taip bažnyčioje tuomet skambėjo žmonių giedamos šventos giesmės. Po rožančiaus greitai būdavo mišios – Suma. Nors choro bažnyčioje nebuvo, tačiau prie vargonų susirinkdavo daug vyrų ir moterų, ir jie sutartinai gražiai per mišias ir mišparus giedojo šventas giesmes. Vargonų balsai, giesmių melodija, žmonių pamaldi nuotaika, jų įkvėpti veidai mane, vaiką, domino ir paliko neišdildomą įspūdį. Praėjo penkiasdešimt metų su viršum, bet minimi jaunatvės įspūdžiai pasiliko gyvi: atrodo, lyg vakar tai būtų įvykę.

<...>

NAMŲ TVARKA, ŠEIMOS MAISTAS IR SVEIKATINGUMAS

Visą namų tvarką vedė mūsų diedukas. Jis išduodavo marčioms mėsinių maistą, o marčios pakaitomis virdavo valgi. Kai pasitaikydavo svečiai, tuomet *dežiuruojanti* marti paruošdavo jiems valgi ir juos aptarnaudavo.

Mūsų šeimos kasdieninio maisto sudėtis buvo tokia: rytmetų barščiai, pramesti taukais. Prie to virdavo įvairius pieniškų valgių iš kruopų, bulvių ir miltų. Jie būdavo atvirti vienu pienu. Pusryčių metu duonos valgydavo kiek kas norėdavo. Dėl įvairumo rytais dažnai buvo keptos, kartais verdamos bulvės. Marčios gaudavo pieno porciją vaikų maistui pagerinti. Pietų

metu valgydavom pusryčių barščius su duona. Vakarienei virdavo įvairius bulvių ir miltų valgius, atvirtus pienu. Antradienių ir ketvirtadienių vakarais buvo verdamos įvairios košės, spirgintos, arba su pienu. Sekmadieniais buvo verdama mėsa. Kartais – įvairūs valgiai iš kiaušinių ir įvairios dešros.

Diedukas laikė didelę namų garbę turėti svirne daug lašinių ir kitos mėsos. (Dažnai būdavo net trijų ar daugiau metų lašinių.) Ją naudodant mūsų šeimai visą laiką būtų užtekę mėsos valgomomis dienomis. Avių pjovimo metu, antradieniais ir ketvirtadieniais buvo verdama mėsa. Mūsų dieduko garbei apginti reikia pažymėti, kad 4–5 karvių ir dvidešimties ožkų pienas buvo sunaudojamas šeimos maistui. Norint turėti pilną mūsų šeimos maitinimosi vaizdą, reikia pažymėti, kad diedukas moterims (pjovėjoms, bulvių kasėjoms bei kitą darbą dirbančioms), neduodavo mėsinių maisto. Vyrams (šienpjoviams, grėbėjams) duodavo maistui lašinių. Nedavimas moterims tokio pat maisto, kaip ir vyrams, vasaros metu – nebuvo tai mūsų dieduko išgalvojimas. Visi Marcinkonių apylinkės didesni ūkininkai taip darė. Mano nuomone, tai senos senos galdynės miškų pavėnyje užsilikęs palikimas, kuris sako apie moterų nelygias teises naudojant bičių medų, įvairius maisto pirkinius, uogas, ypač spalgenas, kurių mūsų krašte labai daug yra. Jų užtenka visai žiemai. <...>

Savo gimtųjų namų valgių sąstatą smulkiai aprašiau tam, kad parodyčiau, jog Dievo Apvaizda rūpinosi mūsų šeimos sveikata. Vegetarišką maistą valgant, atrodo, kad marčios buvo nuskriaustos. Tačiau ne. Jos gyveno ilgiau už vyrus. Dvi marčios išgyveno po 90 metų, o trečia, jauniausia, mano motina – 82 metus. Ji mažiau gyveno, nes senatvėje daug mėsos valgė. Mes visi, dieduko anūkai, kurių užkrečiamos ligos nepašalino iš šio gyvenimo, sulaukėm gražaus amžiaus. Vyriausieji mano pusbroliai, kaip ir aš (vienas – 76 metų, kitas – 75 metų, aš – 60 metų amžiaus), visi esame sveiki ir darbingi ir turime sveikus dantis. Nors mūsų diedukas iš prigimties buvo sveikas ir labai stiprus, <...> mirė turėdamas 86 metus amžiaus. Vyriausias sūnus mirė staigia mirtimi, nenustatyta liga. Turbūt turėjo širdies ligą. Mirė turėdamas 50 metų. Antras sūnus mirė pirmiau negu vyresnysis. Mano tėvelis, jauniausias dieduko sūnus, mirė turėdamas 72 metus nuo inkstų uždegimo ir gyvendamas negaludavo dėl reumatizmo. Būtų gyvenęs ilgiau, bet mirė nuo peršalimo per karą. Dieduko dukterys sulaukė iki 70 metų ir ilgiau. <...> Mano nuomone, visi

dieduko vaikai ir anūakai būtų anksčiau mirę, jei būtų naudoję daugiau mėsos <...>.

Dėkui Dievui ir diedukui, kad mus pienišku maistu ir dažnai keptomis bulvėmis maitino.

Man dantistė pasakė: „Sveikus dantis turės tas, kuris dažnai valgys keptas bulves“, o mūsų name keptos su lupynomis bulvės dažnai buvo valgomos.

1954 m.

MŪSŲ ŠEIMININKO CHARAKTERISTIKA, JO SŪNŲ IR MARČIŲ TEISĖS

Mūsų diedukas buvo aukšto ūgio ir gražios išvaizdos žmogus. Švariai dėvėjo ir mėgo tvarką. Mokėjo gerai vesti įvairius reikalus. Tai buvo protingas žmogus. Jam viskas sekėsi ir visi jo klausė. Jis nieko nebardavo. Buvo vienas iš geriausių bartininkų – bitininkų. Mėgo pramogas: žvejojimą, vėžių gaudymą, baravykavimą ir uogavimą. Tuos anūkus labiau mylėjo, kurie jam parnešdavo vanagų ir kitų paukščių vaikus, prigaudydavo žuvų ir priuogaudavo. Už tai diedukas jiems duodavo lašinių.

Diedukas buvo ilgą laiką Marcinkonių apylinkės teisėjas. Buvo ir praktikuojantis katalikas. Anūkams, kurie anksti atsikėlę su savo motinomis gražiai giedodavo Dievo Motinos garbei valandas ir rožančių, duodavo pjaustydamas virintą mėsą, avino galvą arba kaulą su mėsa. Jis mokėdavo visus paveikti: kam pinigų, kam medaus, kam gerą žodį duodamas. (Pjaustymas mėsos priklausė namų šeimininkui.)

Mūsų diedukas davė savo sūnams pastovias teises. Jos buvo tokios: visi jo sūnūs turėjo vieno-dą gyvulių kiekį. Kai buvo gyvuliai parduodami, tai pinigus ėmė tų gyvulių savininkas, dieduko sūnus. Sūnūs, turėdami laiko, galėjo užsiimti prekyba. Jie pirkliavo bendrai, paskui pelną pasidalindavo. Pirkliavo džiovintais baravykais, apyniais, žvėrių kailiais, kai kada ir kuo kitu.

Man tėvelis pavedė dar mažam, vos 10 metų turinčiam, laikyti kasą iki 50–60 rublių. Tuo laiku už tą pinigų sumą buvo galima nupirkti vidutinį arklį. Kartais tėvelis patikrindavo, ar visi pinigai, o kartais pasiskolindavo iš manęs ir vėl juos grąžindavo į mano kasą. (Gal tai buvo sūnaus bandymas ar lavinimas prekybos srity.) Man šitas tėvelio žygis labai patiko. (Visi Sandziulio sūnūs turėjo pinigų.)

Diedukas per sūnų vestuves „užgerdavo“ keletą drevių su bitėmis, kad jie turėtų savo šeimai medaus. Tos bitės jau būdavo naujos šeimos nuosavybė. Dieduko sūnūs už palūkanas dreves

su bitėmis gaudavo laikinai. Garbė buvo turėti nemažą skaičių drevių.

Marčios sėdavo tokį linų plotą, kokį sugebėdavo apdirbti. Jos pačios privalėdavo linus išminti, nubrukti, iššukuoti ir suverpti. Svetimų negalima būdavo kviesti nei samdyti. Kanapės buvo visų bendros. Marčios gaudavo tam tikrą kanapių pluošto skaičių. Nuo rudens iki pavasario be pertraukos ėjo verpimo ir audimo darbai. Verpdamos marčios mokė vaikus skaityti. Rašyti išmokdavom pas kaimo daraktorių, kai jau mokėdavom skaityti.

1957 m.

MANO TĖVELIO VESTUVĖS

Mano tėvelis buvo jauniausias tėvo sūnus. Jam tėvas liepė per metus apsivesti. Bet mano tėvelis, ieškodamas sau gražios ir turtingos žmonos, per metus tokios nesurado ir neapsivedė. Kuomet pasibaigė metai, senelis pasišaukė savo sūnų, mano būsimąjį tėvelį, ir jam pareiškė: „Jonai, per metus nesuradai sau žmonos ir neapsivedei, tai dabar aš tave žensysiu, tu nustojai teisės apsivesti.“ Tėvelis turėjo klausyti tėvo įsakymo, nes tuomet tėvai turėjo didelę galią ir valią ant vaikų.

Diedukui patiko viena iš esamųjų jo dviejų marčių. Jisai pasišaukė ją pas save ir ėmė ją klausinėti, ar ji turi iš savo giminių suaugusią mergaitę, kuri tiktų jo sūnui būti žmona. O toji kalba buvo apie mano būsimąją motiną. Dieduko mėgiamoji marti nurodė savo artimą giminaitę, pareikšdama: „Tėveli, gal ji man patinka, bet ar patiks Jums ir Jūsų sūnui, to nežinau.“ Senelis atsakė: „Tai nesvarbu, ar patiks, ar nepatiks mano sūnui, aš jam pats turiu išrinkti žmoną, nes jisai per metus neapsivedė, tai dabar aš jį apveddinsiu.“

Mūsų senelis savo nusistatymo nekeitė. Pasikalbėjęs su marčia, pasišaukė savo sūnų Joną, mano būsimąjį tėvelį, liepė jam pasiruošti, arklį pakinkyti ir seneliui būti vežiku. Pagal tėvo įsakymą mano būsimasis tėvelis viską padarė. Nelaukti svečiai, tėvas su sūnum, atvažiavo piršliuosna Zervynų kaiman pas Agotą Tamulevičiūtę, mano būsimąją motiną.

Atvykęs senas Sandziulis-Jezukevičius, pagarbines Dievą, trumpai ir aiškiai pareiškia, kad jis atvykęs savo sūnų apvedinti su Agota Tamulevičiūte. Sužinojęs atvykimo tikslą, vyriausias namų šeimininkas prašo svečius sėstis ir pareiškia: „Jei Dievo valia, tai leisim savo giminaitę, jei nėra Dievo valios – tai neleisim, kad ir aukso rūmus jaunikis turėtų. Dievo valią taip sužinosim: imu tinklą,

einu pas ežerą, jei greitai pagausim žuvį, tai bus ženklas, kad šiame sumanyje yra Dievo valia, jei žuvų nepagausiu, tai neleisim į Jūsų namus savo giminaitės, nes Dievas nepritaria šiam sumanymui.“ Mūsų senelis pritarė šiam sumanymui.

Po to vyriausias namų gospadorius prašo atvykusius būti svečiais ir, paėmęs tinklą, eina žvejoti. Likusieji vyrai namiškiai priima svečius ir pagal išgalę vaišina ir kalbasi su jais. Netrukus pareina nuo ežero vyriausias namų galva su pilna kašele žuvų, džiaugsmingai pareiškia, kad yra Dievo valia leisti giminaitę į Sandziulio-Jezukevičiaus namų pastogę, jei tėvui svotui ir jaunam sūnui patinka mūsų giminaitė. Mūsų diedukas, mano tėvelio svotas, apsidžiaugė pareikšta Dievo valia, greitai žuvų pagavimu. Visi vyresnieji, džiaugsmingai priėmę greitą žuvų pagavimą už gerą ženklą, sėda už stalo, geria ir valgo, bet jaunųjų apie sutikimą niekas neklausia.

Pragėrų laikas tęsėsi 3 dienas, bet per tą laiką niekas iš senų nepaklausė jaunavedžių sutikimo. Senų nutarta – taip turi būti, ir jaunieji tėvų nutarimą turi priimti.

Pagal motinos pasakojimą surašiau aš, kun. Vl. Jezukevičius, jos sūnus. 1954 m. rugpjūčio 6 d., Stakliškės

MANO KŪDIKYSTĖS DIENOMIS MATYTAS REGĖJIMAS

Man kūdikystėje pasirodė gražus, švarus patalas, gražiai paklotas, niekieno negulėtas. Patalo užtiesalas tautiniais marginiais buvo pagražintas. Visas patalas dideliu erškėčių vainiku aplinkui apjuostas. Patalas buvo ant kieto molinio arimo. Šį regėjimą mačiau kelis kartus ir skirtingais laikotarpiais. Kiek prisimenu, tie regėjimai būdavo vėlai vakare. Pamačius viršuje aprašytą regėjimą mano sielą apimdavo didelis liūdesys, sielos slėgimas ir skausmas. Prakaitas mane išmušdavo, aš drebėdavau ir, glausdamasis prie motinos, nieko nesakydamas kentėdavau. Kitos tokios sunkenybės gyvenime aš neturėjau, kaip pamatęs viršuje aprašytą regėjimą. Ilgai šio regėjimo prasmės nesupratau. Padarius įžadus už Lietuvą kentėti ėmė aiškėti jo prasmė.

<...>

MANO PRADŽIOS MOKSLAS

Kai reikėjo man mokytis, tuomet buvo draudžiama lietuviškai vaikus mokyti ir namuose laikyti lietuviškas knygas. Betgi mano tėveliai išmokė mane lietuviškai skaityti. <...>

Mano gimtajame name, kuomet aš buvau mažas, buvo šios lietuviškos knygos: „Broma Viečnasties“ – šventi skaitymai, „Šaltinis“ – maldų knyga, „Kantičkos“ – giesmių knyga ir lementorius. Į mano gimtąją vietą – Marcinkonis – lietuviškas knygas slapta atnešdavo elgetos per Stalų šventę. Ši šventė buvo vadinama ir Diedų šventė. Stalų šventėje buvo duodama bažnyčiai ir vargšams daviniai, vadinami *nadonėmis*. Per šią šventę elgetos, prašydami išmaldos, kartu platinavo lietuviškas knygas. Pas elgetas galima buvo nusipirkti maldaknygių, kalendorių ir kantičkų.

Mano mokymosi laikais maldaknygės buvo kartu ir mokyklos vadovėliai. Iš jų ir aš išmokau skaityti. Pirmieji mano mokytojai buvo tėveliai. O knyga, iš kurios mokiausi, tai buvo lietuviškas lementorius. Daugiausia mokytojo pareigas teko eiti motinai. <...> Ji verpdama mane mokė skaityti. Retkarčiais šiame darbe motiną pavaduodavo tėvelis. Jis, atėjęs iš kluono, domėjosi, kaip man eina mokslas. Aš tėveliui skaitydavau, kas man buvo užduota. Tėvelis pagirdavo mano skaitymą. <...>

Aš mėgdavau skaityti šventas knygas, ypač knygą „Bromą Viečnasties“. Šioje knygoje buvo aprašyti keli pragarą vaizduoją paveikslai ir daug kitokių skaitymų apie skaistyką ir dangų. Ją skaičiau namiškiams ir atvažiavusiems svečiams. Ypačingai mano skaitymu gėrėjosi mano motinos broliai. Man skaitant, jie verkdamo. Pabaigus skaitymus, jie tėvelius ragindavo leisti mane į kunigus.

<...>

1955 m. gruodžio 8 d., 1958 m. sausis

MEMORIES OF THE PRIEST VLADAS JEZUKEVIČIUS-SANDZIULIS

Fragments of memories from Vladas Jezukevičius (1886–1956), famed priest from Vilnius region and early 20th c. cultural figure, are presented. They are dedicated to his childhood, spent in Dzūkija, in the village of Marcinkonys (southern Lithuania), where he lived on a farm with his large extended family, 21 people from three generations. His family's daily life is remembered, their mutual relations, the food they ate. Village community traditions from that period are also mentioned. The author's personal experiences are described: the vision that he saw which set him on the path of priesthood and his early studies.

Much attention is paid to his homeland's rich nature and the resources it provided.

The remembrances, which will be published in a separate book, were written by Vl. Jezukevičius in 1946–1958. They also described the worries experienced by the newly restored Lithuanian State in 1918, as well as the author's spiritual experiences.

„DAI LAKŠTAVA LAKŠTUOTE“ – NAUJASIS „DIJŪTOS“ ANSAMBLIO ALBUMAS

■ Aktyviai vykstant folkloro judėjimui, veikiant garso įrašų studijoms kasmet sulaukiame vis naujų Lietuvos folkloro ansamblių ir folkloro muzikos grupių parengtų kompaktinių plokštelių. Taip ir šiemet Lietuvos valstybės atkūrimo 100-mečio metais jų jau turime visą pluoštą: folkloro ansamblio „Ritingo“ albumas „Anksti rytą kėliau“, „Labingio“ albumas „Labingas kuparas“, folkloro grupės „Vydraga“ albumas „Dėlionė“, „Žalvarinio“ albumas „Einam tolyn“, „Obelijos“ albumas „Tu Žalioji“. Kelios kompaktinės plokštelės taip pat skirtos šių metų jubiliejinėms datoms paminėti. Pirmųjų Lietuvos gyventojų masinių trėmimų į Sibirą 75-mečiui Vilniaus mokytojų namų liaudiškos muzikos ansamblis „Kankleliai“ įrašė tremties, partizanų ir išeivijos dainų programą „Sudie, Tėvyne mylimoji“. Sulaukėme šiemet 50-metį švenčiančio VU folklorinio ansamblio „Ratilio“ albumo „Vidury laukų“ bei veiklos 20-metį mininčios folkloro grupės „Atalyja“ to paties pavadinimo albumo. Rudenį turėtų pasirodyti folkloro ansamblio „Vilniaus dzūkuliai“ albumas „Dzimnas sapnas: dzūkų baladės“.

Be paminėtųjų ir, reikia tikėtis, ne paskutiniųjų šiais metais išleistų naujų albumų, lietuvių folkloro garso įrašų kolekciją papildė ir folkloro ansamblis „Dijūta“. Sulaukėme 2-jų kompaktinių plokštelių albumo „Dai lakštava lakštuote“ (įrašai daryti 2016–2017 m. Lietuvos nacionalinio kultūros centro įrašų studijoje, garso režisierius – Rimantas Motiejūnas). Albumo pristatymas įvyko šiemet Lietuvos nacionaliniame muziejuje, Naujajame arsenale ir Vilniaus mokytojų namuose. Naujasis „Dijūtos“ leidinys pristatytas ir LRT radijuje – sukurta net keturios laidos, transliuotos 2018 m. vasario ir kovo mėn. LRT „Klasikos“ bangomis „Muzikinio pastišo“ (rėngėja Ieva Buinevičiūtė), „Muzikos meno“ (rėngėja Violeta Osteikienė) ir dviejose „Ryto rasa krito“ (rėngėja Vida Šatkauskienė) laidose.

Ansamblio, savo veiklą pradėjusio 1979 m., kūrybinėje biografijoje tai trečiasis garso įrašas (1993 m. išleista garso kasetė „Dijūta“, 2000 m. – kompaktinė plokštelė ir garso kasetė „Unksti rytėlio“). O 2003 m. pasitelkus šios plokštelės įrašus sukurta videofilmas „Dijūta“ (režisierius ir operatorius – Saulius Beržinis). Folkloro ansamblių garso įrašų sraute naujasis ansamblio albumas

Dvigubo folkloro ansamblio „Dijūta“ albumo „Dai lakštava lakštuote“ viršelis.

patraukia ir sudomina sumanymu bei turiniu – net trimis įdomiomis ir savitomis teminėmis programomis.

Pirmoje programoje atgimė 1908–1909 metais Lietuvos universiteto profesoriaus filologo, etnografo Eduardo Volterio (1856–1941) Lietuvoje įvairius įrašytas dainas, skudučių, dūdmaišio ir smuiko muzika iš Trakų, Švenčionių, Marijampolės, Zarasų apskričių. Išskirtinis dainų bruožas – jų dainavimas su burdono pritarimu. Įrašymui pasirinktos savito skambesio, jau retai tapusios dainos „Atjoc berneliu, atjoc raiteiliu“ (veda Elona Lovčikienė), „Oi, aš pjaunu pjo-vėjėlė“ (veda Danutė Petrošienė), „Kad aš žinocia, kur tėvulis duotų“ (veda Daiva Kirvelienė) ir kt. Ansambliui teko nelengva užduotis pagauti jų savitą skambėjimą ir jas pateikti, nenutolstant nuo E. Volterio įrašų. Į šią programą įtrauktas ir dūdmaišis, išnykęs Lietuvos kaime po Pirmojo pasaulinio karo. Juo ir smuiku atliekamos „Sakale paukšteli“ ir „Kukavo gegulė“ (dūdmaišiu groja Rytis Ambrazevičius, smuiku – Rūta Žarskienė). Baigiamuoju programos numeriu pasirinktas iš Tverės muzikantų Kazio ir Jono Telyčėnų užrašytas ir „Dijūtos“ aranžuotas kadrilis, kurio skambesys ir nuotaika nukelia iš kaimo buities į dvarų kultūros aplinką.

Antrosios programos tema – 1863–1864 metų sukilimo aidai lietuvių tremtinių folklore.

Programa sukurta 2013 m. minint šio reikšmingo įvykio 150-ąsias metines ir Norberto Vėliaus 75-ąsias gimimo metines. Jos pagrindu tapo tautosakininko, mitologo Norberto Vėliaus (1938–1996) ir kalbininko Aloyzo Vidugirio (1928–2016) Čiornaja Padinos kaime, Jeršovo rajone, Saratovo srityje, Rusijoje 1963-aisiais metais užrašytos dainos. Tarp jų „Mes dvi sesiulas, mes dvi jaunojas“, „Krašti marių untela krypava“, „Kų darysi, sasiula, aplaidus darželį“ ir kitos. Tai po 1863 m. sukilimo ištremtų lietuvių iš kartos į kartą perduotas ir išsaugotas folkloras. Šios dalies idėjos įkvėpėja tapo Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto darbuotoja Gražina Kadžytė, kuri taip pat buvo nuvykusi į Čiornaja Padiną, bet jau jos saulėlydyje. Rengiant programos turinio aprašą dainos kilmės vieta jame nenurodyta neatsitiktinai: laikas ją tiesiog išdildė iš tremtinių palikuonių atminties. Itin verti dėmesio daugiaposmiai šios programos dainų tekstai, pavyzdžiui, daina „Mūsų braliukas, mūsų raičiukas“ (dainuoja Danutė Petrošienė).

Pagal laiką prie antrosios priartėja ir trečioji teminio albumo programa „Laiškai iš Amerikos. Emigrantų tautosaka, Jono Balio užrašyta 1949–1951 metais iš JAV gyvenančių lietuvių“. Į ją pateko dainos, užrašytos iš lietuvių emigrantų, atvykusių į JAV XIX a. pab.–XX a. prad. Programa pradedama smagia lietuviška polkute, o baigiama daina „Sėdi lietuvis po langu rymondams“. Tarp dainų, kurių didžioji dalis apdainuoja tėvynės ilgesį, įterpiami ir ansamblio dalyvių skaitomi lietuvių emigrantų Uršulės Žemaitienės, Izidoriaus Kisieliaus, Petro Sarpaliaus biografijų fragmentai.

Taigi „Dijūtos“ naujojo albumo programose – dainos ir instrumentinė muzika, atgaivinti senieji garso įrašai ir išreikšta pagarba tautosakos mokslui nusipelnusiems asmenims bei jų darbams, priminti svarbūs Lietuvos istorijos įvykiai ir vis dar aktuali emigracijos tema.

Ši garso publikacija išskirtinė, nes tai tarsi ankstesnių Jono Balio, Norberto Vėliaus, Rūtos Žarskienės, Austės Nakienės, Gražinos Kadžytės mokslinių darbų tąsa. Šis garso albumas skatina sugrįžti prisiminti ir paimti į rankas ir spaudinius – Jono Balio knygą „Lietuvių dainos Amerikoje. Pasakojamosios dainos ir baladės“ (Boston, 1958) su Vlodo Jakubėno iš fonogramų iššifruotomis melodijų gaidomis, Norberto Vėliaus straipsnį „Čiornaja Padinos lietuvių tautosaka“ (Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, Serija A, 2(19), 1965, p. 291–302), Austės Nakienės ir Rūtos Žarskienės parengtus leidinius su archyvinių įrašų

kompaktinėmis plokštelėmis „Eduardo Volterio Lietuvoje įrašyti voleliai (1908–1909), saugomi Berlyno fonogramų archyve“ (Vilnius, 2011) bei „Lietuvių etnografinės muzikos fonogramos 1908–1942“ (Vilnius, 2007), Gražinos Kadžytės publikaciją „Volgos vanduo „Lietuvių tvenkinys““ (Vilnius, 1995) ir kt. Šis albumas galėtų būti minėtus darbus papildančia ir iliustruojančia garso medžiaga. Kita vertus, norėtusi, kad naujajame „Dijūtos“ albume įrašytos dainos ir muzika paskatintų susipažinti ir su minėtais mokslo tiriamaisiais ir populiarinimo darbais, o juos paskaičius apimtų noras dainuoti ir groti albume įrašytus liaudiškos muzikos kūrinius ir tokiu būdu tęsti tradiciją, kurią iš unikalių šaltinių perėmė „Dijūta“. Kaip dar 1936 m. Valstybės radiofono transliuotame pokalbyje sakė Jonas Balys: „Liaudies daina yra gyva tik dainuojama, tekstas ir melodija yra du neatskiriami dalykai. Liaudis nežino „eilėraščių“, žino tik dainas. Jei norime suprasti visą mūsų liaudies poezijos grožį ir nuotaiką, turime mūsų dainas girdėti dainuojamas.“¹

Tokį albumą įrašyti padėjo visi ansamblio dalyviai, jį sumanė ir parengė ansamblio vadovė, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto vyresnioji mokslo darbuotoja, etnomuzikologė dr. Rūta Žarskienė. Albumą patraukliai apipavidalino dailininkė Živilė Dovydaitienė ir fotografas Vainis Dovydaitis, tekstus į anglų kalbą išvertė Elena Bradūnaitė-Aglinskienė.

DAI LAKŠTAVA LAKŠTUOTE – NEW ALBUM BY DIJŪTA

The 2-CD album by folklore group Dijūta, *Dai lakštava lakštuote*, is presented. Here one can hear 3 unique programmes: in the first, songs, panpipe, bagpipe and violin music recorded by Eduardas Volteris (1856–1941), Lithuanian University professor and ethnographer, in 1908–1909; in the second – songs recorded in 1963 from Lithuanians exiled after the 1863–1864 Uprising to the village of Chiornaja Padina in Russia's Saratov region, and the third – songs from Lithuanians who emigrated to the USA in the 19th–20th c., and which were recorded in 1949–1951 by J. Balys. The ensemble's leader – ethnomusicologist Dr Rūta Žarskienė.

Jūratė PETRIKAITĖ

1 Citata iš Jono Balio radijo laidos teksto, saugomo Lietuvos centriniame valstybės archyve, f. 964, ap. 2, b. 437, l. 5.

LIETUVOS RESPUBLIKOS
KULTŪROS MINISTERIJA

LIETUVOS NACIONALINIS
KULTŪROS CENTRAS

PASAULIO LIETUVIŲ DAINŲ
ŠVENČIŲ FONDAS

Liaudies kultūra. 2018 Nr. 5 (182)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesius

REDAKCIJOS ADRESAS:

Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

VYRIAUSIOJI REDAKTORĖ

Saulė MATULEVIČIENĖ, tel. 261 34 12
e. p. liaudies.kultura@gmail.com

SKYRIŲ REDAKTORIAI:

Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros
klausimai, mitologija, tel. 261 31 61,
e. p. liaudies.kultura@lnkc.lt

Juozas ŠORYS – etnologija, tautodailė, etninės
veiklos realijos, tel. 261 31 61,
e. p. jsorys9@gmail.com

Lina LEPARSKIENĖ – bendrieji kultūros
klausimai, istorija, tel. 261 31 61,
e. p. linute.arch@gmail.com

Maketo autorius – Rokas GELAŽIUS

Santraukas į anglų kalbą verčia
Elena TREČIOKAITĖ

Kalbos redaktorė – Asta ŽUKAITĖ

REDAKCIJINĖ KOLEGIJA:

Prof. habil. dr. Audrius BEINORIUS, Vilniaus
universiteto Azijos ir transkultūrinių studijų
institutas, Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

Prof. habil. dr. Kazimieras GARŠVA, Lietuvių
kalbos institutas, P. Vileišio g. 5, LT-2055
Vilnius

Doc. habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos
istorijos institutas, Kražių g. 5,
LT-01108 Vilnius

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių
literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius

Menotyrininkė dr. Alė POČIULPAITĖ

Prof. habil. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-
VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos ir teatro
akademija, Gedimino pr. 42, LT-01110 Vilnius

Kraštotyrininkė, kultūrologė
Irena SELIUKAITĖ

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus
universitetas, Didlaukio g. 27, LT-08303 Vilnius

Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos
institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos nacionalinis
kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8,
LT-01124 Vilnius

Prof. dr. Vyktas VAITKEVIČIUS, Klaipėdos
universitetas, Baltijos regiono istorijos ir
archeologijos institutas, Tilžės g. 13,
LT-91251 Klaipėda

Dr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский проспект
32-а, Институт славяноведения, Российская
Академия Наук, Москва 117334, Россия

TURINYS:

Viktorija DAUJOTYTĖ. Prigimtinė gamtojauta:
buvimas išvien. 1 d. | 1

Moksliniai tyrimai

Dainius RAZAUSKAS. Daukanto Perūnas | 12

Nijolė LAURINKIENĖ. Dangiškųjų vestuvių mitas | 25

Valstybės atgavimo šimtmečiui

Irena SELIUKAITĖ. Kraštotyros judėjimo šimtmetis:
1918–2018 | 34

Išlydint

Libertas KLIMKA. Palydėjus amžinybėn Ireną Seliukaite | 48

Moksliniai tyrimai

Eglė MINELGAITĖ-BEINORIENĖ. Lino alchemija | 51

Skaitymai

Merabas MAMARDAŠVILIS.
Filosofijos atsiradimas mito fone | 59

Moksliniai tyrimai

Aivaras JEFANOVAS. Tuvos elnių augintojų ir medžiotojų
socioekonominės praktikos bei strategijos
posovietinėje aplinkoje. 1 d. | 66

Liaudies menas

Dalia BERNOTAITĖ-BELIAUSKIENĖ.
Prie kūno ir sielos: rankšluosčiai. 1 d. | 76

Žmonės pasakoja

Kunigo Vlodo Jezukevičiaus-Sandziulio
prisiminimai | 86

Leidiniai

Jūratė PETRIKAITĖ. „Dai lakštava lakštuote“ –
naujasis „Dijūtos“ ansamblio albumas | 94

Nuotrauka viršelyje: Kalbininkas Aloyzas Vidugiris kompleksinėje Dubičių
(Varėnos r.) ekspedicijoje. 1971 m. Danieliaus Šemetulskio nuotrauka.

SPAUDOS,
RADIO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

Projektą „Tradicinės kultūros tąsa, kaita ir kartotė
IV“ remia Spaudos rėmimo fondas.
Skirta 15 000 eurų.

LIETUVOS
KULTŪROS
TARYBA

Lietuvos kultūros taryba remia projektą
„Etninės kultūros paveldas ir gyvoji tradicija:
problemos, tyrimai, interpretacijos IV“.
Skirta 9 000 eurų.

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.

© „Liaudies kultūra“, 2018

Steigimo liudijimas Nr. 152 | Pasirašyta spaudai 2018 10 16

Formatas 70×100/8 | Rinkta kompiuteriu. 12 sp. l. | Tiražas 1000 egz.

Lietuvos nacionalinis kultūros centras, Pasaulio lietuvių dainų švenčių fondas.

Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius | <http://www.lnkc.lt>

Spausdino UAB „Standartų spaustuvė“, Dariaus ir Girėno g. 39, Vilnius